ΠΕΡΙ
ΑΡΧΗΣ ΚΑΙ ΒΑΣΕΩΣ
ΤΗΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΟΣ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ
ΠΡΟΣ ΑΛΛΗΛΟΥΣ.

Σ.Π.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ ΡΟΥΣΣΩ
ΤΟΥ ΕΚ ΓΕΝΕΥΗΣ

ΛΟΓΟΣ,

ΠΕΡΙ ΑΡΧΗΣ ΚΑΙ ΒΑΣΕΩΣ

ΤΗΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΟΣ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΠΡΟΣ ΑΛΛΗΛΟΥΣ.

Μεταφρασθεὶς ἐκ τῆς Γαλλικῆς γλώσσης

ὑπὸ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΟΥΣ.

Δαπάνῃ τοῦ τιμιωτάτου καὶ φιλογενοῦς, Κυρίου
ΠΑΛΛΑΙΟΛΟΓΟΥ ΛΕΜΟΝΗ.

ΕΝ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ.
1818.

Πρὸς τὸν τιμιώτατον καὶ φιλόκαλον

Κύριον

ΠΑΛΛΙΟΛΟΓΟΝ ΛΕΜΟΝΗΝ.

Ἀγαπητέ!

Ἐὰν τοιούτων συγγραφέων ἀνάγνωσις, ὁποῖος εἶναι ὁ I. I. Ῥουσσῶς, ὑπόσχεταί τι ὠφέλιμον εἰς τοὺς ἀναγνώςας, μελετῶντες τὸν παρόντα λόγον οἱ Ἕλληνες, δὲν πρέπει νὰ εὐγνωμονῶσι πρὸς ἐμὲ τὸν μεταφραςὴν, ἀλλὰ πρὸς Σὲ τὸν ἐκδότην. Πρὸ πολλοῦ μεταφρασθεὶς, ἔμελλε νὰ μείνῃ ἀνέκδοτος εἰς περισσότερον ἔτι χρόνον, ἐὰν ὁ φιλόκαλος Παλαιολόγος δὲν ἐφρόντιζε περὶ αὐτοῦ μὲ τρόπον Ἑλληνικώτατον. Μόλις ἤκουσες λόγον ὑπὲρ τοῦ καλοῦ, καὶ ἐπλεόνασες τὴν χάριν φιλοτιμότατα· καὶ οὕτω δὲν ἔμεινες εἰς τὴν δευτέραν τάξιν τῶν ἐπαινετῶν ἀνδρῶν, πειθόμενος, κατὰ τὸν Ἡσίοδον, πρὸς τὸν Εὖ εἰπόντα, ἀλλ' ἀνέβης εἰς τὴν πρώτην, αὐτὸς νοήσας, καὶ ὁρμήσας οἴκοθεν εἰς τὸ κρεῖττον καὶ γενναιότερον. Εἴθε καὶ ἄλλοι τῶν ὁμογενῶν νὰ κινηθῶσιν οὕτως ὑπὲρ τῆς Πατρίδος, ἀπολαμβάνοντες, κατὰ δύναμιν, τὴν Ζωπιμαίαν ταύτην ἡδονὴν, ἥτις καὶ μετὰ τὴν ἀπόλαυσιν διαμένουσα, εἰς αἰῶνα τέρπει τὴν καρδίαν.

Ὑγίαινε καὶ εὐτύχει.

ὁ φίλος σου

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΟΥΣ.

Πρὸς τοὺς Ἀναγνώςας.

Ἐκ τῶν ἀξιολόγων συγγραμμάτων τοῦ Ι. Ι. Ῥουσσῶ εἶναι καὶ ὁ ἀνὰ χεῖρας λόγος· καὶ πρόθεσιν μὲν ἔχει κυρίως, νὰ ἐξετάσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς πολιτικῆς ἀνισότητος τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους, ἐν δὲ τῷ μεταξὺ καταγίνεται νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ ἄπολις καὶ ἄγριος βίος, ἀσυγκρίτῳ λόγῳ παρὰ τὸν κοινωνικὸν, εἶναι οἰκειότερος εἰς τὸν ἄνθρωπον. Περὶ τούτου καὶ εἰς ἄλλους λόγους ἐντονώτερον διϊσχυρίζεται, καὶ πολλοὺς ἔχει τοὺς ἀνταγωνιζομένους εἰς ταύτην τὴν γνώμην· ἀλλὰ πότερον, ἐκ φιλανθρωπίας ἢ μισανθρωπίας κινηθεὶς, ἐπαραδοξολόγησεν ὁ φιλόσοφος; καὶ δικαίως ἢ ἀδίκως κατακρίνεται ὡς ματαιόφρων; Τοιαύτη κρίσις δὲν ἀνήκει παντελῶς εἰς ἐμὲ, ἀλλ' εἰς πεπαιδευμένους τῷ ὄντι καὶ σοφοὺς ἄνδρας. Ἐγὼ δὲ τοῦτο μόνον παρετήρησα, ἐὰν δὲν σφάλλω, ὅτι σοφώτατα διαλύει τὸ περὶ ἀνισότητος πρόβλημα, καὶ ἀποδεικνύει τὴν ἀλήθειαν ἀναντιῤῥήτως, διαλεγόμενος μὲ τὸ ςόμα τῆς Φύσεως. Ὅθεν καὶ μετέφρασα τὸν λόγον ἐπιμελῶς, καὶ εἰς φῶς ἐτόλμησα νὰ τὸν ἐκδώσω, ςοχαζόμενος, ὅτι τοιούτων ἐννοιῶν μελέτη καὶ διατριβὴ, ἐπιφέρει μέγα ὄφελος εἰς τοὺς ὁμογενεῖς μου. Ἀλλ'

ὁ συγγραφεὺς καὶ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἀντιφέρεται, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς πολλαχῶς ἀναζητοῦμεν. Μὴ διὰ τοῦτο ταραχθῇς, ὁμογενὲς φίλτατε! ὅς τις, καθὼς ὁ Ῥουσσῶς, προτιμᾷ τὸν ἄγριον βίον, ἐκεῖνος μόνος πρέπει τῷ ὄντι καὶ νὰ καύσῃ τὴν βιβλιοθήκην του· ὅς τις ὅμως ἀποδέχεται τὸν κοινωνικὸν, ἐξ ἀνάγκης ἕπεται, νὰ φιλοτεχνῇ καὶ νὰ φιλοσοφῇ. Διότι ἄγριος ἐν πόλει βίος, εἶναι τὸ δεινότατον πάντων δυςύχημα. Ὅθεν ἐν ὅσῳ διατρίβεις εἰς τὰς πόλεις μετὰ τῶν πολιτῶν, ὡς πολίτης πράττε τὰ τοῦ πολίτου, καὶ ἀναγίνωσκε τὸν λόγον τοῦτον μετὰ λόγου καὶ κρίσεως, βέβαιος ὢν, ὅτι καὶ ὁ Ῥουσσῶς συγγράφων, καὶ ἐγὼ μεταφράζων, δὲν ἤλπισα ποτὲ νὰ φυγαδεύσω τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὰ δάση καὶ εἰς τὰ σπήλαια.

Ὑγιαίνετε καὶ εὐτυχεῖτε.

Ὁ Μεταφραςής.

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΟΛΙΝ ΤΗΣ ΓΕΝΕΥΗΣ.

Ἐνδοξότατοι καὶ Ὑπέρτατοι Κύριοι!

Ἐπειδὴ τῷ ὄντι εἰς μόνον τὸν ἐνάρετον ἀνήκει, νὰ προσφέρῃ τιμὰς ἀξιοπρεπεῖς εἰς τὴν πατρίδα του, πρὸ τριάκοντα ἐτῶν καταγίνομαι ν' ἀποδειχθῶ τοιοῦτος διά τινος προσφορᾶς, μαρτυρούσης δημοσίως τὴν πρὸς ὑμᾶς ὑπόκλισιν καὶ ἀφοσίωσίν μου. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ προσφερόμενον τοῦτο δὲν ἀναλογεῖ ἀκριβῶς μὲ τὸ χρέος μου, ἀλλὰ κατὰ μέρος ἐκπληροῖ, ὅσα ἡ προθυμία μου δὲν ἐδυνήθη νὰ ἀποδώσῃ, παρακαλῶ νὰ τὸ δεχθῆτε, μᾶλλον ὡς ἔργον ζήλου θερμοῦ, ἢ ὡς τιμὴν ἀξιόχρεων εἰς τὴν πατρίδα μου. Πῶς ἦτον δυνατὸν, νὰ ἐπιςήσω τὸν νοῦν μου εἰς μελέτην καὶ θεωρίαν τῆς φυσικῆς ἀνισότητος τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους, καὶ τῆς παρ' αὐτῶν ἔπειτα συςαθείσης ἀνισότητος, καὶ γέννημα τῆς Γενεύης ὢν, τύχῃ ἀγαθῇ, νὰ μὴ ἐνθυμηθῶ παντελῶς, ὅτι καὶ αἱ δύο σχέσεις αὗται, φρονιμώτατα συμβιβαζόμεναι εἰς τὴν πατρίδα μου, συντρέχουσι κατὰ τὸν φυσικώτερον καὶ πολιτικώτερον τρόπον, εἰς διατήρησιν τῆς κοινῆς εὐταξίας, καὶ εἰς εὐδαιμονίαν τῶν πολιτῶν; Καταγινόμενος νὰ εὕρω τοὺς σοφωτέρους κανόνας, ὅσους δύναται νὰ ὑπα-

γορεύσῃ ὁ ὀρθὸς λόγος, πρὸς σύςασιν πολιτικῆς κυβερνήσεως, τῇ ἀληθείᾳ θαυμάζω, βλέπων αὐτοὺς πραγματικῶς εἰς τὴν ὑμετέραν πόλιν· ὥςε καὶ ξένος ἂν ὑποτεθῶ, πάλιν ἔπρεπε νὰ προσφέρω τοῦτον τὸν πίνακα τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας εἰς τὴν πόλιν τῆς Γενεύης, ὅπερ ἐςὶν εἰς ἐκεῖνον τὸν λαὸν, ὅςτις εἶναι, παρ᾽ ἐμοὶ κριτῇ, προνοητικώτερος πάντων εἰς τὰς καταχρήσεις τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ἀπολαμβάνων ἐξ αὐτῆς τὸ μεγαλήτερον ὄφελος.

Ἂν ἦτον δυνατὸν νὰ ἐκλέξω τὸν τόπον τῆς γεννήσεώς μου, ἤθελα προτιμήσει ἀναμφιβόλως πολιτείαν τόσου μεγέθους, εἰς ὅσον ἐκτείνονται δυνάμεις ἀνθρώπινοι, ὅπερ ἐςὶ δεκτικὴν τῆς πρεπούσης εὐνομίας· ὅπου ἐξαρκῶν ἕκαςος εἰς πρᾶξιν τοῦ ἐπαγγέλματός του, δὲν ἀναγκάζεται παντελῶς νὰ ἐμπιςεύσῃ εἰς ἄλλους τὰ εἰς αὐτὸν παραδεδομένα κοινὰ πράγματα. Πολιτείαν, ὅπου ὅλοι οἱ πολῖται εἶναι πρὸς ἀλλήλους γνωςοὶ, καὶ οὔτε τὰ κρύφια μηχανουργήματα τῆς κακίας, οὔτε ἡ μετριοφροσύνη τῆς ἀρετῆς, δὲν δύνανται ποτὲ νὰ κρυφθῶσι, καὶ νὰ διαφύγωσι τὴν κοινὴν κρίσιν. Πολιτείαν, ὅπου βλέπονται ὑπ᾽ ἀλλήλων καὶ γνωρίζονται οἱ πολῖται· καὶ διὰ ταύτην τὴν γλυκυτάτην συνήθειαν, ὁ πατριωτισμὸς δὲν εἶναι εἰς τὴν γῆν, ἀλλὰ πρὸς τοὺς πατριώτας ἀγάπη.

Ἤθελα νὰ γεννηθῶ εἰς τοιοῦτον τόπον, ὅπου καὶ ὁ ἄρχων καὶ ὁ λαὸς ἔχουσιν ἀφεύκτως τὰ αὐτὰ συμφέροντα, καὶ οὕτως ὅλαι αἱ κινήσεις τῆς μηχανῆς τείνουσι πάντοτε εἰς τὴν κοινὴν εὐδαιμονίαν. Ἀλλ᾽ ἐπειδὴ ἄλλοτε δὲν κατορθοῦται τοῦτο, πλὴν ὅταν ἄρχων καὶ λαὸς ἦναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον, ἕπεται λοιπὸν, ὅτι ἤθελα νὰ γεννηθῶ ὑπὸ δημοκρατικὴν διοίκησιν, σοφῶς συγκερασμένην.

Ἤθελα νὰ ζήσω καὶ νὰ ἀποθάνω ἐλεύθερος, ὅπερ ἐςὶ τοιουτοτρόπως ὑποκείμενος εἰς τοὺς νόμους, ὥςε μήτ᾽ ἐγὼ,

μήτ' ἄλλος οὐδεὶς νὰ συνηθῆ ποτε νὰ ἀποσείσῃ τοῦτον τὸν ἔντιμον καὶ σωτηριώδη καὶ ἀγαπητὸν ζυγὸν, τὸν ὁποῖον καὶ αἱ πλέον ὑπερήφανοι κεφαλαὶ τόσῳ πρᾳότερον ὑποφέρουσιν, ὅσον ἐκ φύσεως δὲν στέργουσιν ἄλλον.

Ἤθελα ζητήσει νὰ μὴ συνηθῆ ποτε κανεὶς, νὰ ὀνομασθῆ ἀνώτερος τοῦ νόμου, μήτ' ἄλλος τις ἔξωθεν νομοθετῶν, νὰ βιάσῃ τὴν πόλιν νὰ διοικῆται κατὰ τοὺς νόμους του· διότι εἰς πᾶσαν πολιτείαν, ἐὰν εἷς καὶ μόνος εὑρεθῇ ἀπειθὴς εἰς τὸν κοινὸν νόμον, ὅλοι ἐξ ἀνάγκης κατὰ τὴν διεύθυνσιν ἐκείνου φέρονται (1). Ἐὰν δὲ δυναστεύωσι δύο ἀρχηγοὶ, ὁ μὲν ὁμογενὴς, ὁ δὲ ξένος, ὅπως καὶ ἂν διαμοιράσωσι τὴν ἐξουσίαν, εἶναι ἀδύνατον νὰ κρατῶσι τὸ πλῆθος εἰς τὴν πρέπουσαν ὑποταγὴν, καὶ νὰ κυβερνῶσι καλῶς τὴν πολιτείαν.

Δὲν ἤθελα ζητήσει πολιτείαν νεοσύστατον, οὐδ' ἂν εἶχε καὶ τοὺς καλητέρους νόμους, φοβούμενος μήπως, ἀκαταλλήλως πρὸς τὸ παρὸν συσταθεῖσα καὶ μὴ ἁρμόζουσα εἰς τοὺς νέους πολίτας, ἢ οἱ πολῖται εἰς αὐτὴν, κινδυνεύσῃ νὰ κλονηθῇ καὶ νὰ καταστραφῇ, ἅμα σχεδὸν γεννηθεῖσα. Ἡ ἐλευθερία ὁμοιάζει μὲ τὰ στερεὰ καὶ χυλώδη βρώματα, ἢ μὲ τὸν οἶνον ἐκεῖνον τὸν γενναῖον· ἐκ τῶν ὁποίων αἱ μὲν εὔρωστοι κράσεις ἐνδυναμοῦνται καὶ τρέφονται, αἱ δὲ ἀδύνατοι καὶ ἀσθενεῖς καταβαρύνονται καὶ μεθύουσι καὶ χαλῶνται. ὁ λαὸς, ἀφ' οὗ συνεθισθῇ νὰ δεσπόζεται, δὲν ἐπιδέχεται εἰς τὸ ἑξῆς ἀτυράννευτον πολιτείαν· καὶ ἂν ἐπιχειρήσῃ νὰ ἀποσείσῃ τὸν ζυγὸν, τόσῳ μᾶλλον ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν σκοπόν του, ὅσον νομίζει ἐλευθερίαν, τὴν ἀντικειμένην ἀχαλίνωτον ἄδειαν, καὶ πάντοτε σχεδὸν ὑποπίπτει διὰ τῶν μεταβολῶν εἰς ἀπατεῶνας, οἱ ὁποῖοι ἔτι μᾶλλον ἐπιβαρύνουσι τὰ δεσμά του. Καὶ αὐτὸς ὁ δῆμος τῶν Ῥωμαίων, ἐκεῖνο τὸ πρωτότυπον τῶν ἐλευθέρων λαῶν, δὲν ἐδύνατο παντελῶς νὰ διοικῆται ἀφ' ἑαυτοῦ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τυραν-

νίας τῶν Ταρκυνίων. Ἐξηχρειωμένος διὰ τὴν προλαβοῦσαν δουλείαν καὶ τὴν ἀγενῆ ταλαιπωρίαν του, δὲν ἦτον ἄλλο κατ' ἀρχὰς, πλὴν ἀνόητός τις ὄχλος, δεόμενος οἰκονομίας σοφῆς καὶ φρονιμωτάτης κυβερνήσεως, διὰ νὰ συνεθισθῇ βαθμηδὸν νὰ πνέῃ τὸν σωτήριον τῆς ἐλευθερίας ἀέρα, καὶ νὰ λάβῃ κατ' ὀλίγον, ἀντὶ χαύνου καὶ εὐτελοῦς, αὐςηρὸν ἦθος καὶ γενναῖα φρονήματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπεδείχθη τελευταῖον σεβαςότερος πάντων λαός.

Ἤθελα ζητήσει λοιπὸν πατρίδα, εὐτυχῆ τινα πολιτείαν καὶ ἥσυχον, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχὴ ὑποκρύπτεται τρόπον τινὰ εἰς τὸ σκότος τοῦ πολλοῦ χρόνου. Πολιτείαν, ἥτις ἔπαθεν ἐπηρείας καὶ συμφορὰς, ἀποδεικτικὰς τοῦ θάρσους καὶ τοῦ πατριωτισμοῦ τῶν πολιτῶν της· ὅπου ἐξ ἀρχαιοτάτων προγόνων οἱ πολῖται, μὲ σοφὴν αὐτονομίαν διοικούμενοι, ὄχι μόνον εἶναι ἐλεύθεροι, ἀλλὰ καὶ ἄξιοι ἐλευθερίας.

Ἤθελα ἐκλέξει πατρίδα, πόλιν ἀποςρεφομένην μὲν διά τινα εὐτυχῆ ἀδυναμίαν, τὸν ἄγριον ἔρωτα τῶν κατακτήσεων, ἀσφαλῆ δὲ δι' εὐτυχεςέραν τινὰ θέσιν, καὶ μὴ φοβουμένην νὰ καταδουλωθῇ ἀπὸ ἄλλην δύναμιν· πόλιν ἐλευθέραν, κειμένην μεταξὺ πολλῶν λαῶν, καὶ κανεὶς νὰ μὴ νομίζῃ συμφέρον νὰ τὴν διαρπάσῃ, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας νὰ φρανῇ ὠφέλιμον, τὸ νὰ ἐμποδίζῃ καὶ τοὺς ἄλλους ἀπὸ τὰς ἐπιδρομάς. Τοιαύτην ἐν συντόμῳ πολιτείαν, ἥτις ποτὲ δὲν διήγειρε τὴν φιλοτιμίαν τῶν γειτόνων της, ἀλλ' ἐλπίζει παρ' αὐτῶν δικαίως βοήθειαν, τυχούσης ἀνάγκης. Εἰς τοιαύτην θέσιν εὑρισκομένη, δὲν ἤθελεν ἔχει φόβον ἄλλοθεν, εἰμὴ παρ' ἑαυτῆς· καὶ ἂν ἦσαν οἱ πολῖταί της γεγυμνασμένοι εἰς τὰ ὅπλα, ἡ τοιαύτη γύμνασις ἤθελεν ἔχει σκοπὸν τὴν διατήρησιν τῆς πολεμικῆς θερμότητος, καὶ τῆς ὑπερηφάνου μεγαλοψυχίας, ἥτις ἁρμόζει προσφυέςατα εἰς ἐλευθέρους λαοὺς, ὑποτρέφουσα τὸ φιλελεύθερον· τοῦτο, λέ-

γω, ἤθελεν ἀποβλέπει μᾶλλον, παρὰ τὴν ἀναγκαίαν δύναμιν εἰς ὑπεράσπισιν ἑαυτῆς.

Ἤθελα ζητήσει τοιαύτην πατρίδα, ὅπου τὸ δικαίωμα τῆς νομοθεσίας εἰς ὅλους τοὺς πολίτας εἶναι κοινόν. Διότι ποῖος ἄλλος παρ' αὐτοὺς δύναται νὰ ἐξεύρῃ ἀκριβέστερον τὰς συνθήκας, κατὰ τὰς ὁποίας συμφέρει νὰ συζῶσι καὶ νὰ πολιτεύωνται; ἤθελα δὲ ἀποδοκιμάσει τὰς τοιαύτας ψηφηφορίας, ὁποῖαι ἦσαν αἱ Ῥωμαϊκαὶ, ὅπου οἱ ἄρχοντες τῆς πολιτείας, καὶ αὐτοὶ οἱ προθυμότεροι εἰς τὴν σύστασιν αὐτῆς, στερούμενοι ἀλόγως τῶν δημοτικῶν δικαιωμάτων, δὲν ἦσαν μέτοχοι τῶν βουλευμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων πολλάκις ἐκρέματο ἡ σωτηρία της.

Διὰ νὰ συστέλλωνται δὲ πάλιν αἱ παρανενοημέναι γνῶμαι, καὶ εἰς ἴδιον ἀφορῶσαι σκοπὸν, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ Ἀθηναῖοι τέλος πάντων ἠφανίσθησαν, ἤθελα ἐπιθυμήσει νὰ μὴ συγχωρῆται εἰς ἕνα ἕκαστον νὰ προβάλλῃ κατὰ τὴν φαντασίαν του νέους νόμους· μόνοι δὲ οἱ ἄρχοντες νὰ ἔχωσι νομοθεσίας δικαίωμα, πλὴν καὶ αὐτοὶ νὰ φέρωνται εἰς τοῦτο μὲ μεγάλην προσοχήν. Ὁ δὲ λαὸς μὲ ἄκραν συστολὴν καὶ περίσκεψιν νὰ συγκατανεύῃ ἐπὶ τῶν τοιούτων νόμων, καὶ νὰ τοὺς δημοσιεύῃ μετὰ πομπικοῦ κηρύγματος, διὰ νὰ ἔχῃ καιρὸν ἕκαστος, πρὶν κινηθῶσι τὰ καθεστῶτα, νὰ φέρῃ κατὰ νοῦν, ὅτι ἐπειδὴ ἡ πολλὴ ἀρχαιότης ἀποτελεῖ τοὺς νόμους σεβασμίους καὶ ἱεροὺς, ἡ περὶ αὐτοὺς καινοτομία εἶναι ἐπικίνδυνος· διότι ὁ λαὸς εὐθὺς καταφρονεῖ τοὺς καθ' ἡμέραν μεταβαλλομένους, καὶ συνεθιζόμενος νὰ ἀνατρέπῃ τὰ παλαιὰ ἐν προφάσει βελτιώσεως, παρεισάγει πολλάκις μέγιστα κακὰ, βουλόμενος νὰ διορθώσῃ μικρότερα.

Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἤθελα φύγει, ὡς ἐξ ἀνάγκης κακῶς διοικουμένην, τὴν πολιτείαν ἐκείνην, ὅπου ὁ λαὸς, νομίζων, ὅτι δὲν ἔχει χρείαν τῆς ἐπιστασίας τῶν ἀρχόντων του, ἢ ὅτι πρέπει

νὰ δώσῃ εἰς αὐτοὺς πρόσκαιρόν τινα ἐξουσίαν, ἀναλαμβάνει ἀνοήτως τῶν πραγμάτων τὴν διοίκησιν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν νόμων. Τοιαύτη ἦτον ἴσως ἡ τῶν πρώτων ἀνθρώπων διοίκησις, εὐθὺς μετὰ τὴν μεταβολὴν τοῦ φυσικοῦ βίου, καὶ τοιοῦτον ἐλάττωμα πρὸς τοῖς ἄλλοις κατέστρεψε τὴν πολιτείαν τῶν Ἀθηνῶν.

Ἤθελα ἐκλέξει ὅμως τὴν πολιτείαν ἐκείνην, ὅπου τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν, ἱκανὸν νομίζοντες εἰς νὰ ἐπικυρῶσι τοὺς νόμους, καὶ νὰ γνωμοδοτῶσιν ὁμοθυμαδὸν εἰς τὴν ἀναφορὰν τῶν ἀρχόντων, περὶ τῶν ἀξιολογωτέρων πραγμάτων τῆς πόλεως, ἔχουσι κριτήρια σεβαστὰ, διῃρημένα μετὰ προσοχῆς εἰς διαφόρους τάξεις, καὶ ἐκλέγουσι κατ' ἔτος τοὺς ἀξιωτέρους καὶ εὐθυτέρους τῶν πολιτῶν, εἰς ἐξέτασιν τοῦ δικαίου καὶ κυβέρνησιν τῆς πόλεως. Ὅπου ἡ ἀρετὴ τῶν ἀρχόντων μαρτυρεῖ τοῦ δήμου τὴν φρόνησιν, καὶ ὁ μὲν δημότης τιμᾷ τὸν ἄρχοντα κατὰ τὴν πρέπουσαν τιμὴν, αὐτὸς δὲ πάλιν τὸν δημότην· ὥστε ἂν ἐξ ἀπάτης τινὸς ἤθελε ταραχθῆ ποτε ἡ κοινὴ συμφωνία, ὁ χρόνος αὐτὸς τῆς ἐκτυφλώσεως καὶ τῆς ἀπάτης νὰ ἀποδεικνύῃ τὴν μετριότητα τῶν πολιτῶν, τὴν πρὸς ἀλλήλους τιμὴν, καὶ τὴν κοινὴν εὐπείθειαν εἰς τοὺς νόμους· τὰ ὁποῖα προμηνύουσι καὶ ἐγγυῶνται διαλλαγὴν εἰλικρινῆ καὶ διαμένουσαν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Τοιούτων ἀρετῶν πατρίδα ἤθελα ἐκλέξει, ἐνδοξότατοι καὶ ὑπέρτατοι Κύριοι. Ἐὰν δὲ πρὸς τούτοις εἶχε θεόθεν καὶ θέσιν τερπνὴν, καὶ κλίμα συγκερασμένον, καὶ γῆν εὔφορον, καὶ θέαν ἡδονικωτάτην ὑπὲρ ἄλλην τινὰ εἰς πᾶσαν τὴν ὑπ' οὐρανὸν, δὲν ἤθελα ἐπιθυμήσει ἄλλο πρὸς τελειότητα τῆς εὐδαιμονίας μου, εἰμὴ νὰ ἐντρυφῶ εἰς τοὺς κόλπους τῆς μακαρίας ταύτης πατρίδος, ἀπολαμβάνων ὅλα ταῦτα τὰ ἀγαθὰ, συναναστρεφόμενος ἐν εἰρήνῃ μετὰ τῶν πατριωτῶν μου, φερόμενος πρὸς αὐτοὺς μὲ φιλανθρωπίαν, φιλίαν, καὶ πᾶσαν

ἀρετὴν, κατὰ μίμησιν αὐτῶν, καὶ τιμώμενος μετὰ θάνατον, ὡς ἀγαθὸς ἀνὴρ, καὶ τίμιος καὶ ἐνάρετος πατριώτης.

Ἐὰν δὲ διὰ δυσμένειαν τύχης, ἢ δι ἀλογίαν τῆς νεότητός μου, ἤθελα ἀναγκασθῆ νὰ τελειώσω εἰς ἄλλας πόλεις τὰς ἡμέρας τῆς ἀσθενοῦς ἡλικίας μου, ἀδημονῶν ἀνωφελῶς διὰ τὴν ςέρησιν τῆς εἰρήνης καὶ ἡσυχίας, ἡ ψυχή μου τοὐλάχιςον ἤθελε τρέφει τὴν αὐτὴν γνώμην· καὶ εὑρισκόμενος μακρὰν τῆς πατρίδος μου, ὅλως δὲ διατεθειμένος εἰς εἰλικρινῆ καὶ ἄδολον ἀγάπην πρὸς τοὺς ἀπόντας συμπατριώτας μου, ἤθελα ἐκφωνήσει πρὸς αὐτοὺς ἀπαράλλακτον σχεδὸν τὸν ἑξῆς λόγον.

Φίλτατοι πατριῶται, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἀδελφοί! Ἐπειδὴ καὶ συγγενικὸς θεσμὸς, καὶ πολιτικὸς νόμος μᾶς συνδέουσιν ὅλους σχεδὸν, εἶναι ἀδύνατον νὰ σᾶς ἐνθυμηθῶ, καὶ νὰ μὴ χαρῇ ἡ ψυχή μου· διότι συγχρόνως ἀναπολῶ καὶ τὴν εὐτυχίαν σας· τῆς ὁποίας τὴν τιμὴν ἴσως καθὼς ἐγὼ δὲν αἰσθάνεται ἄλλος, ἐπειδὴ μ᾽ ἐςέρησεν αὐτῆς ἡ τύχη μου. Ὅσον ἐξετάζω τὴν πολιτικὴν ὑμῶν κατάςασιν, πρός τε τοὺς ξένους κοινῶς, καὶ πρὸς ἑαυτοὺς ἰδιαιτέρως, τόσῳ μᾶλλον ὁ νοῦς μου δὲν δύναται νὰ φαντασθῇ, ὅτι ἡ φύσις τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἐπιδέχεται καλητέραν. Εἰς πᾶσαν ἄλλην πόλιν, ὅταν προτεθῇ λόγος, πῶς νὰ συςήσωσι καὶ νὰ ςερεώσωσι τὸ μέγιςον ἀγαθὸν, τὰ πάντα καταντῶσιν εἰς ςοχασμοὺς νοεροὺς καὶ φαντασιώδεις, ἢ εἰς ἁπλᾶς, τὸ πολὺ, τοῦ δυνατοῦ πιθανότητας. Σεῖς ὅμως ἔχετε τὴν εὐδαιμονίαν τετελεσμένην. Ἄλλο δὲν λείπεται, πλὴν νὰ ἐντρυφᾶτε· ἄλλο δὲν μένει νὰ ζητήσετε εἰς ἐντέλειαν τοῦ ἀγαθοῦ, εἰμὴ τὴν αὐτάρκειαν εἰς τὴν παροῦσαν εὐδαιμονίαν. Ἡ αὐτόνομος ἀρχὴ τῆς ὑμετέρας πολιτείας, εἴτε προσκτηθεῖσα, εἴτε δυνάμει μαχαίρας ἐπαναληφθεῖσα, καὶ διαμένουσα ἐξ ἀνδρίας καὶ φρονήσεως πρὸ δύο αἰώνων, ἔλαβε τὸ κῦρος, τέλος πάντων, πλῆρες καὶ παγκόσμιον. Ἔντιμοι συνθῆκαι ςερεοῦσι

τοὺς ὅρους τῆς ἐπικρατείας της, ςηρίζουσι τὰ δικαιώματά της, καὶ βεβαιόνουσι τὴν ἡσυχίαν της. Τὸ σύςημά της εἶναι ἐξαίρετον, ὡς ὑψηλοῦ νοὸς ἑρμηνεία· εἶναι ἀσφαλὲς, διότι τὸ ἐβεβαίωσαν ἐγγυήσεις φιλικῶν καὶ ἀξιοσεβάςων δυνάμεων. Τῆς ὑμετέρας πόλεως ἡ χώρα δὲν πάσχει ταραχάς· οὔτε πολεμεῖ, οὔτε πορθητὰς φοβεῖται. Δὲν ἔχει ἄλλους ἄρχοντας παρὰ τοὺς σοφοὺς νόμους, ἐκτελουμένους πάντοτε δἰ ἐπιςασίας ἀνδρῶν εὐθυτάτης κρίσεως, κατὰ τὴν ὑμετέραν ἐκλογήν. Δὲν ἔχει τόσον πλοῦτον, ὥςε νὰ ἐκθηλύνεσθε διὰ πολλὴν ἡδυπάθειαν, διαφθείροντες εἰς ματαίας ἡδονὰς τὴν ὄρεξιν τῆς ἀληθοῦς εὐδαιμονίας, καὶ τῶν ἀθανάτων ἀρετῶν· οὔτε τόσην ἔνδειαν, ὥςε νὰ ἔχετε χρείαν περισσοτέρας βοηθείας, παρ᾽ ὅσην λαμβάνετε διὰ τῆς φιλοπονίας σας. Ἡ πολύτιμος ἐλευθερία, τὴν ὁποίαν φυλάττουσι τὰ μεγάλα ἔθνη μὲ βαρυτάτους δασμοὺς, διατηρεῖται παρ᾽ ὑμῖν σχεδὸν ἄνευ δαπάνης.

Πολιτεία τοιαύτης συςάσεως, εὔχομαι νὰ διαμένῃ ἀμετάτρεπτος εἰς τοὺς αἰῶνας, πρὸς εὐδαιμονίαν τῶν πολιτῶν, προβάλλουσα παράδειγμα εἰς ὅλα τὰ ἔθνη τὴν σοφίαν καὶ εὐτυχίαν της. Ἰδοὺ τὸ λειπόμενον, περὶ τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ παρακαλῆτε τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ· ἰδοὺ περὶ τίνος εἰς τὸ ἑξῆς πρέπει νὰ ἔχετε φροντίδα. Σεῖς μόνοι δὲν πρέπει πλέον νὰ καταγίνεσθε εἰς ἐπιτυχίαν εὐδαιμονίας· διότι τῶν προγόνων ἡ ἐπιμέλεια σᾶς ἀπήλλαξε τοιούτου κόπου· ἀλλὰ πρέπει νὰ φροντίζετε, πῶς νὰ τὴν φυλάξετε διηνεκῆ, εὐδαιμονοῦντες ἐν σοφίᾳ καὶ συνέσει. Ἐκ τῆς κοινῆς ἀδιαλύτου ὁμονοίας, ἐκ τῆς πρὸς τοὺς νόμους ὑποταγῆς, ἐκ τῆς ὑποκλίσεως πρὸς τοὺς ὑπηρέτας τῶν νόμων, κρέμαται ἡ σωτηρία τῆς πόλεως. Ἂν διαμένῃ δὲ παρ᾽ ὑμῖν μικρόν τι σπέρμα δυσαρεσκείας ἢ δυσπιςίας, σπεύσατε νὰ τὸ ἐκριζώσετε ὡς ὀλέθριον ζιζάνιον, ἐκ τοῦ ὁποίου μετ᾽ ὀλίγον ἢ μετὰ πολὺν χρόνον ἀφεύκτως ἡ πόλις δυςυχεῖ,

καὶ παντελῶς καταςρέφεται. Πρὸς Θεοῦ πατριῶται! ἐξετάσατε κατὰ βάθος τὴν ψυχήν σας, ἀκούσατε μετὰ προσοχῆς τὴν μυςικὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως. Ποῖος ἀπὸ Σᾶς γνωρίζει σύςημα κριτηρίου εὐθύτερον, εἰς ὅλην τὴν γῆν, καὶ σοφώτερον, καὶ σεβαςότερον τοῦ ὑμετέρου; ὅλα τὰ μέλη του δὲν εἶναι παράδειγμα μετριοφροσύνης, ἁπλότητος ἠθῶν, εὐλαβείας εἰς τοὺς νόμους, εἰλικρινεςάτης εἰς διαλλαγὴν καὶ ἀγάπην διαθέσεως; Δότε λοιπὸν ἀσυςόλως πρὸς τοιούτους ἄρχοντας τὴν σωτήριον πίςιν, τὴν ὁποίαν ὁ ὀρθὸς λόγος χρεωςεῖ εἰς τὴν ἀρετὴν, ἐνθυμούμενοι, ὅτι Σεῖς τοὺς ἐξελέξατε, αὐτοὶ δὲ δικαιοῦσι διὰ τῶν ἔργων τὴν ἐκλογήν σας· καὶ ὅτι αἱ προσφερόμεναι τιμαὶ πρὸς τοὺς παρ᾽ ὑμῶν εἰς ἀξίαν καταςαθέντας, ἀναφέρονται τῷ ὄντι εἰς ὑμᾶς αὐτούς· οὐδεὶς ἀπὸ Σᾶς εὑρίσκεται εἰς τόσην ἀμάθειαν, ὅς τις ἀγνοεῖ, ὅτι ὅπου παύσῃ ἡ ἀκριβὴς φυλακὴ τῶν νόμων, καὶ ἡ δύναμις τῶν ὑπερασπιςῶν αὐτῶν, ἐκεῖ δὲν μένει παντάπασιν οὔτε ἀσφάλεια, οὔτε ἐλευθερία. Τί πρεπωδέςερον λοιπὸν παρὰ τὸ νὰ πράττετε προθύμως καὶ μετὰ δικαίας πίςεως, ὅσα πρέπει νὰ ἐκτελῆτε κατ᾽ ἀνάγκην ἀληθοῦς συμφέροντος, κατὰ χρέος, καὶ κατὰ λόγον; Μὴ παρακούσητε ποτὲ τὰς γνώμας τῶν σοφωτέρων καὶ ἀξιωτέρων πολιτῶν ἐν καιρῷ ἀνάγκης, δι᾽ ἀμέλειάν τινα ἀξιοκατάκριτον, καὶ ὀλεθρίαν ὡς πρὸς τὴν διατήρησιν τοῦ πολιτικοῦ ὑμῶν συςήματος· ἀλλ᾽ ἔχοντες κανόνα διαγωγῆς τὴν ἐπιείκειαν, τὴν μετριοφροσύνην, τὴν γενναιοτέραν ςαθερότητα, ἀποδείξατε εἰς ὅλον τὸν κόσμον τύπον ἔθνους ὑπερηφάνου καὶ μετριόφρονος, ἐπίσης φιλοδόξου καὶ φιλελευθέρου. Προσέχετε δὲ πρὸ πάντων, καὶ τοῦτο ἔςω ἡ τελευταία παραγγελία μου, μήπως ἀκούσητε ποτὲ κακοβούλους παραινέσεις καὶ λόγους δολερούς· τῶν ὁποίων αἱ ἀφανεῖς αἰτίαι εἶναι πολλάκις κινδυνωδέςεραι τῶν ἀποτελεσμάτων. Ὁ κύων ὁ καλὸς καὶ πιςὸς φύλαξ, ὅς τις ἄλλοτε δὲν ὑλακτεῖ,

πλὴν ὅταν ἔρχωνται κλέπται, εὐθὺς ἐξυπνίζει καὶ ἐκφοβεῖ ὁλόκληρον οἶκον ἐκ πρώτης ὑλακῆς· ἐκεῖνα δὲ τὰ ταραχοποιὰ ζῶα, τὰ θορυβοῦντα πάντοτε τὴν κοινὴν ἡσυχίαν, διότι συχνὰ καὶ παρὰ τὸ δέον ὑλακτοῦσι καὶ βαΰζουσι, γίνονται εἰς ὅλους μισητὰ, καὶ αἱ παρ᾽ αὐτῶν εἰδήσεις δὲν κινοῦσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς προσοχὴν οὔτε ἐν καιρῷ ἀνάγκης.

Σεῖς δὲ, Μεγαλοπρεπέστατοι καὶ Ἐνδοξότατοι Κύριοι, ἐλευθέρου λαοῦ ἄξιοι καὶ σεβαστοὶ ἡγεμόνες, συγχωρήσατέ μοι νὰ ἀποδώσω ἰδιαιτέρως πρὸς ὑμᾶς τὸ χρέος μου. Ἂν ὑπάρχῃ εἰς τὸν κόσμον ἀξία, ἱκανὴ νὰ λαμπρύνῃ τὸν ἄνθρωπον, εἶναι βέβαια ἡ ἐξ ἀρετῶν ἀποδιδομένη· ἐκείνη, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ πολῖται ὡς ἀξίους σᾶς κατέστησαν. Ἡ ἀρετὴ τῶν συμπολιτῶν αὐξάνει τὴν λαμπρότητα τῶν ὑμετέρων προτερημάτων· καὶ ὡς ἐκλελεγμένοι εἰς ἀνθρώπων διοίκησιν, ἀξίων νὰ διοικῶσιν ἄλλους, τόσον ὑπέρτεροι νομίζεσθε τῶν ἄλλων ἀρχόντων, παρ᾽ ἐμοὶ κριτῇ, ὅσον ἐλεύθερος λαὸς, αὐτὸς μάλιστα ὁ παρ᾽ ὑμῶν διοικούμενος, ὑπερτερεῖ τοὺς ὄχλους τῶν ἄλλων πολιτειῶν διὰ τὴν σοφίαν καὶ φρόνησίν του.

Δότε με ἄδειαν, παρακαλῶ, νὰ ἀναφέρω ἐκεῖνον τὸν τύπον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔπρεπε νὰ μείνῃ εἰς τὸν κόσμον ἐκμαγεῖον ἐναργέστερον· ἐκεῖνο, λέγω, τὸ παράδειγμα, τὸ ὁποῖον θέλει μένει διὰ παντὸς ἀνεξάλειπτον εἰς τὴν ψυχήν μου. Τερπνοτάτην ἀλλοίωσιν αἰσθάνομαι τῇ ἀληθείᾳ, ὅταν φέρω κατὰ νοῦν ἐκεῖνον τὸν ἐνάρετον πολίτην, ὅστις μ᾽ ἐγέννησεν εἰς τὴν ζωὴν, καὶ μ᾽ ἐδίδαξε πολλάκις ἐπὶ νηπιότητος τὸ πρὸς ὑμᾶς χρεωστούμενον σέβας. Νομίζω ὅτι τὸν βλέπω τῇ ἀληθείᾳ, ποριζόμενον τὰ ἀναγκαῖα διὰ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν του, καὶ τρέφοντα τὴν ψυχήν του ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων γνώσεων. Βλέπω τὸν Τάκιτον, τὸν Πλούταρχον καὶ τὸν Γρότιον ἔμπροσθέν του, μεταξὺ τῶν ἐργαλείων τῆς τέχνης του. Βλέπω καθήμενον παρ᾽ αὐτῷ τὸν

ἀγαπητόν υἱόν του, καὶ δεχόμενον τὰς φιλοστόργους συμβουλὰς τοῦ ἀρίστου τῶν πατέρων, μὲ ὀλιγωτάτην ὠφέλειαν. Ἀλλ' ἐὰν διὰ τὴν πλάνην τῆς μωρᾶς νεότητός μου, παρέδωκα εἰς λήθην πρὸς καιρὸν τὰ σοφά του παραγγέλματα, κατ' εὐτυχίαν ὅμως δύναμαι νὰ ἀποδείξω τέλος πάντων, ὅτι ὁποιαδήποτε πρὸς τὴν κακίαν κλίσις, δυσκόλως καταστρέφει τὴν ἀρετὴν, εἰσχωρήσασαν διὰ τῆς καλῆς ἀγωγῆς εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας.

Τοιοῦτοι εἶναι, Μεγαλοπρεπέστατοι καὶ Ἐνδοξότατοι Κύριοι, ὅλοι οἱ πολῖται, καὶ αὐτοὶ οἱ ἁπλούστεροι, ὅσοι ἐγεννήθησαν εἰς τὴν παρ' ὑμῶν διοικουμένην πολιτείαν. Τοιοῦτοι εἶναι ἐκεῖνοι, πεπαιδευμένοι καὶ φρόνιμοι, περὶ τῶν ὁποίων τὰ ἄλλα ἔθνη ἔχουσι τόσον μικρὰς καὶ ψευδεῖς ἰδέας, ὀνομάζοντες αὐτοὺς βαναύσους καὶ χυδαίους. Ὁ πατήρ μου, μετὰ χαρᾶς τὸ μαρτυρῶ, δὲν ἦτον ἐπίσημος μεταξὺ τῶν πατριωτῶν του· δὲν εἶχε διαφορὰν, ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους παραβαλλόμενος. Ἀλλὰ τοιοῦτος ὢν, εἰς πάντα τόπον ἦτον περισπούδαστος, καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς τιμιωτάτους ἀποδεκτός. Διότι οὐ μόνον ἀρεστὴ, ἀλλὰ καὶ ὠφέλιμος ἦτον ὁπωσοῦν ἡ συναναστροφή του. Δὲν ἀνήκει εἰς ἐμὲ, καὶ χάρις τῷ Θεῷ, δὲν εἶναι ἀναγκαῖον, νὰ ὁμιλήσω περὶ τῆς ὑποδοχῆς καὶ δεξιώσεως, τὴν ὁποίαν εὑρίσκουσι παρ' ὑμῖν ἄνθρωποι τοιοῦτοι, ἰσότιμοι μὲν ὡς ἐκ τῆς ἀγωγῆς, καὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς φύσεως καὶ γενέσεως, κατώτεροι δὲ ἐκ θελήσεως ἰδίας, καὶ ἐκ προτιμήσεως χρεωστουμένης εἰς τὴν ὑμετέραν ἀρετήν· τὴν ὁποίαν αὐτοὶ μὲν ὁμολογοῦσι καὶ προτιμῶσι, Σεῖς δὲ χρεωστεῖτε διὰ τοῦτο πρὸς αὐτοὺς εὐγνωμοσύνης τινὸς ἀνταπόδοσιν. Μὲ ἀγαλλίασιν ψυχῆς μανθάνω, ὅτι συγκιρνᾶτε τὴν πρέπουσαν εἰς τοὺς ὑπηρέτας τῶν νόμων σοβαρότητα μὲ πολλὴν εὐμένειαν καὶ γλυκυθυμίαν, καὶ ὅτι ἀνταμείβετε τὴν πρὸς ὑμᾶς ὑποταγὴν καὶ εὐλάβειαν, μὲ πολλὴν περίθαλψιν καὶ τιμήν. Ὁ τοιοῦτος τρόπος εἶναι πλήρης

φρονήσεως καὶ δικαιοσύνης, ἱκανὸς νὰ παραδώσῃ εἰς λήθην ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκεῖνα τὰ δυςυχῆ συμβεβηκότα, τὰ ἀνάξια μνήμης, ὡς ἀποτρόπαια· τρόπος, τόσῳ μᾶλλον δικαιότερος, ὅσον ὁ εὐμενὴς οὗτος καὶ γενναῖος λαὸς, μὲ ἡδονὴν ἐκπληρῶν τὰ χρέη του, ἐκ φύσεως θέλει νὰ σᾶς τιμᾷ, καὶ θερμότατος ὢν πρὸς σύςασιν τῶν ἰδίων αὐτοῦ δικαιωμάτων, εἶναι καὶ προθυμότατος ἐν ταὐτῷ νὰ σέβεται τὰ ὑμέτερα.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι θαυμαςὸν, νὰ βλέπῃ τις τοὺς ἄρχοντας πολιτικῆς τινος κοινωνίας, ἐπιθυμοῦντας τὴν εὐτυχίαν της καὶ τὴν δόξαν της· εἶναι ὅμως συμφερώτατον εἰς τὴν κοινὴν ἡσυχίαν, ὅταν οἱ νομιζόμενοι ἄρχοντες, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν κύριοι, ὑψηλοτέρας τινὸς καὶ θειοτέρας πατρίδος, ἀποδεικνύωσιν ἀγάπην ἐρωτικὴν εἰς τὴν ἐπίγειον πατρίδα των, ἐκ τῆς ὁποίας τρέφονται εἰς τὸν παρόντα βίον. ὢ πόσον εὐφραίνομαι, ὅταν συλλογισθῶ, ὅτι τὸ σπάνιον τοῦτο καλὸν, εἰς ἡμᾶς μόνον συμβαίνει· ὅτι ἡμεῖς μόνον ἔχομεν ἀρίςους πολίτας τοὺς ζηλωτὰς καὶ ἀγρύπνους τῶν ἱερῶν καὶ νενομισμένων δογμάτων φύλακας, τοὺς σεβαςοὺς τῶν ψυχῶν ποιμένας, τῶν ὁποίων ἡ ζῶσα καὶ γλυκυτάτη εὐγλωττία, σύμφωνον ἔχουσα τὴν πρᾶξιν τῆς Εὐαγγελικῆς ἀρετῆς, εἰσάγει θαυμαςῶς εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων τὰς γνώμας τοῦ Εὐαγγελίου. Εἶναι γνωςὸν πανταχοῦ, πόσον ἡ μεγάλη τέχνη τοῦ ἱεροῦ κηρύγματος εὐδοκιμεῖ εἰς τὴν Γενεύαν· ὀλίγοι ὅμως, ὡς πολλὰ συνειθισμένοι νὰ βλέπωσι τοὺς διδασκάλους, ἄλλα μὲν λέγοντας, ἄλλα δὲ πράττοντας, ὀλίγοι, λέγω, ἐξεύρουσι, πόσον ὁ χριςιανισμὸς, ἡ ἁγιότης τῶν ἠθῶν, ἡ αὐςηρότης μὲν πρὸς ἑαυτοὺς, ἡ εὐμένεια δὲ πρὸς τοὺς ἄλλους, κυριεύουσι τὴν ψυχὴν τῶν ἡμετέρων Ἱερέων. Εἰς μόνην ἴσως ἀνήκει τὴν πόλιν τῆς Γενεύης, νὰ δώσῃ παράδειγμα τελειοτάτης ἑνώσεως Θεολόγων καὶ Φιλολόγων. Ἡ σύνεσις, ἡ μετριοφροσύνη, καὶ ὁ ζῆλος αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ

συμφέροντος μὲ παρακινοῦσι πρὸ πάντων νὰ ἐλπίζω, ὅτι δὲν θέλει διακοπῆ ποτε τῆς πόλεως ἡ ἡσυχία. Καὶ χαίρω, καὶ θαυμάζω, καὶ σέβας μὲ καταλαμβάνει, ὅταν παρατηρῶ, πόσον ἀποςρέφονται τὰς φρικώδεις γνώμας ἐκείνων τῶν ἀγίων καὶ βαρβάρων ἀνδρῶν, τῶν ἀναφερομένων πολλάκις εἰς τὴν Ἱςορίαν· οἵτινες διὰ νὰ συςήσωσι τὰ νομιζόμενα δικαιώματα τοῦ Θεοῦ, ὅπερ ἐςὶ τὸ ἴδιον συμφέρον, τόσῳ μᾶλλον κατεφρόνουν τὸ ἀνθρώπινον αἷμα, ὅσον ἤλπιζον νὰ καταςήσωσι τὸ ἴδιον αὐτῶν τιμεώτερον.

Ἀλλ᾽ εἶναι δυνατὸν νὰ παραδράμω σιωπηλῶς τὸ ἥμισυ τῆς πολιτείας ταύτης, ἐκ τοῦ ὁποίου εὐδαιμονεῖ καὶ τὸ ἄλλο ἥμισυ; ἐκείνας τὰς ἀξιολόγους γυναῖκας, τῶν ὁποίων ἡ χαρίεσσα σεμνότης καὶ φρόνησις διατηρεῖ τὴν εἰρήνην καὶ χρηςοήθειαν τῶν ἀνδρῶν; Ἀξιέραςοι καὶ ἐνάρεται πατριώτιδες! κλῆρος τῶν γυναικῶν ἀμετάθετος εἶναι, τὸ νὰ διοικῶσι τοὺς ἄνδρας διὰ παντός. Μακάριοι δὲ οἱ ἄνδρες, ὅταν ἡ δύναμις ὑμῶν, εἰς μόνους τοὺς συζύγους ἀποτεινομένη, δὲν ἀναλαμβάνει τόνον δι᾽ ἄλλο τίποτε, εἰμὴ διὰ τὴν δόξαν τῆς πατρίδος καὶ τὴν κοινὴν εὐτυχίαν. Τοιουτοτρόπως ἐκυρίευον αἱ γυναῖκες εἰς τὴν Σπάρτην, καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον πρέπει νὰ κυρεύετε καὶ σεῖς εἰς τὴν Γενεύαν. Ποῖος βάρβαρος θέλει παρακούσει τὴν φωνὴν τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τῆς τιμιότητος, προφερομένην ἐκ τοῦ ςόματος τῆς ἀγαπητῆς αὐτῷ συζύγου; ποῖος δὲν θέλει καταφρονήσει τὴν ματαίαν πολυτέλειαν, ὅταν βλέπῃ τὰ ἁπλᾶ καὶ κόσμια ἐνδύματά σας· τὰ ὁποῖα ἐπειδὴ προσλαμβάνουσι πολλὴν λαμπρότητα ἀπὸ τὸ σῶμά σας, φαίνονται οἰκειότερα καὶ προσφυέςερα εἰς τὸ κάλλος; Ἔργον ὑμέτερον εἶναι, τὸ νὰ διατηρῆτε εἰς τὴν πόλιν τὸν πρὸς τοὺς νόμους ἔρωτα, καὶ τὴν ὁμόνοιαν τῶν πολιτῶν, ςρέφουσαι εἰς τοῦτο τὸ τέλος, τὸ ἐράσμιον καὶ ἀθῶον κράτος σας, καὶ τὴν ὀξύτητα τοῦ νοός σας. Ἐς-

γου ὑμέτερου εἶναι, νὰ συνάπτετε δὲ εὐτυχῶν γάμων τοὺς διεςῶτας οἴκους, καὶ ἐπὶ πᾶσι νὰ διευθετῆτε διὰ τῆς καταπειςικῆς γλυκύτητος τῶν παραινέσεών σας, καὶ διὰ τῶν σεμνῶν χαρίτων τῆς ὁμιλίας σας, τὰς διαςροφὰς καὶ κακοηθείας, ὅσας οἱ νέοι τῶν πολιτῶν, ἄλλους τόπους περιερχόμενοι, μεταφέρουσιν εἰς τὴν πατρίδα, ἐκλέγοντες, ἀντὶ τόσων ὠφελίμων πραγμάτων, τρόπους τινὰς παιδαριώδεις καὶ γελοιώδεις, ἐκ συναναςροφῆς φαυλοβίων γυναικῶν, καὶ θαυμάζοντες φαντασιώδη τινὰ μεγαλεῖα, μάταια τῆς δουλείας ἀντιςηκώματα, καὶ κατ' οὐδένα λόγον ἀντάξια τῆς σεβαςῆς ἐλευθερίας. Καθὼς λοιπὸν μέχρι τοῦδε, οὕτω καὶ εἰς τὸ ἑξῆς φυλάττετε ἀμώμητα τὰ χρηςὰ ἤθη, τηρεῖτε ἀδιαλύτους τῆς γλυκυτάτης εἰρήνης τοὺς δεσμοὺς, καὶ μὴ παύετε συνιςῶσαι τὸ πρέπον καὶ τὴν ἀρετὴν, δυνάμει τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀγάπης.

Ἐλπίζω νὰ μὴ ἀπατηθῶ ἐκδεχόμενος ἀπὸ τοιούτους ἐγγυητὰς τὴν εὐδαιμονίαν καὶ δόξαν τῆς πατρίδος. Ὁμολογῶ, ὅτι μ' ὅλα ταῦτα τὰ ἀγαθὰ δὲν δύναται νὰ λάμψῃ κατ' ἐκείνην τὴν λαμπρότητα, ἡ ὁποία καταςράπτει τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν πολλῶν, καὶ ὅπου διὰ τὴν μωρίαν τῶν ἀνθρώπων εἰσχωρήσῃ, γίνεται θανάσιμος ἐχθρὸς τῆς εὐδαιμονίας καὶ ἐλευθερίας των. Ἀλλ' ἡ διεφθαρμένη νεότης εἰς ἄλλους τόπους ἂς ὑπάγῃ, διὰ νὰ εὕρῃ εὐκόλους ἡδονὰς, καὶ πολυχρονίους μεταμελείας. Οἱ δοκοῦντες ἄριςοι κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ καλοῦ, εἰς ἄλλους τόπους ἂς θαυμάζωσι τὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν αὐλῶν, τὴν λαμπρότητα τῶν ἐνδυμάτων, τὴν ὑπερηφάνειαν τῶν ἐπίπλων· τῶν θεαμάτων τὴν πομπὴν, καὶ ὅσα ἡ τρυφὴ καὶ πολυτέλεια ἐμηχανεύθη καὶ ἐλεπτούργησεν. Ἡ πόλις τῆς Γενεύης δὲν θέλει ἔχει ἄλλον ςολισμὸν, παρὰ τοὺς πολίτας της· ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον θέατρον ἔχει τινὰ ἰδιαιτέραν τιμήν· ὅσοι προτιμῶσι τοῦτο, εἶναι ἀσυγκρίτως τῶν ἄλλων ἀνώτεροι.

Ἀποδέξασθε εὐμενῶς, Μεγαλοπρεπέστατοι, ἐνδοξότατοι, καὶ ὑπέρτατοι Κύριοι, τὰς ταπεινὰς ἐνδείξεις της ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος προθυμίας μου. Ἐὰν δὲ μ᾽ ἔφυγε, κατὰ δυστυχίαν, παράλογός τις φράσις εἰς τὴν παροῦσαν διάχυσιν τῆς καρδίας μου, παρακαλῶ νὰ μὲ ἀξιώσετε συγγνώμης, χαριζόμενοι εἰς τὸν θερμότατον καὶ δίκαιον ζῆλον τοῦ ἀληθοῦς πατριώτου, ὅς τις δὲν νομίζει ἄλλο συστατικώτερον τῆς εὐτυχίας του, παρὰ τὴν κοινὴν ὑμῶν εὐδαιμονίαν.

Ὁ μετὰ βαθυτάτης ὑποκλίσεως
ταπεινότατος καὶ εὐπειθέστατος ὑμῶν
δοῦλος καὶ πατριώτης

Ἰωάννης Ἰάκωβος Ῥουσσῶς.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Δὲν ἔχομεν ἴσως οἱ ἄνθρωποι οὔτε ὠφελιμωτέραν, οὔτε ἀτελεςέραν γνῶσιν παρὰ τὴν περὶ αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον (2)· καὶ τολμῶ εἰπεῖν, ὅτι μόνη ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ναοῦ τῶν Δελφῶν *) περιεῖχε τὸ δυσκολώτερον ἐν ταυτῷ καὶ ἀξιολογώτερον μάθημα, παρὰ πάντα τὰ ὀγκώδη βιβλία τῶν ἠθικῶν φιλοσόφων. Ὅθεν τοῦ παρόντος λόγου τὸ ὑποκείμενον εἶναι, παρ' ἐμοὶ κριτῇ, ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων προβλημάτων, παρ' ὅσα δύναται νὰ προβάλη ἡ φιλοσοφία· καὶ κατὰ δυςυχίαν, ἐκ τῶν δυσκολωτέρων ἀπὸ ὅσα δύνανται νὰ λύσωσιν οἱ φιλόσοφοι. Πῶς εἶναι τῷ ὄντι δυνατὸν, νὰ γνωρίσωμεν τὴν αἰτίαν τῆς ἀνισότητος τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους, ἐὰν δὲν ἐξετάσωμεν πρῶτον αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον; Ἀλλὰ πῶς δυνάμεθα νὰ τὸν ἰδῶμεν τοιοῦτον, ὁποῖον ἡ φύσις τὸν ἐγέννησεν; Πῶς νὰ τὸν παρατηρήσωμεν, ἀφ' οὗ ἔπαθε τόσας μεταβολὰς, ὅσας ἔπρεπε νὰ προξενήσῃ ὁ χρόνος καὶ ἡ διαδοχὴ τῶν πραγμάτων, καὶ νὰ διακρίνωμεν τί ἔχει ἐκ φύσεως, καὶ τί προσετέθη εἰς αὐτὸν ἐκ τῶν περιςάσεων καὶ τῆς προκοπῆς του; Καθὼς τὸ ἄγαλμα τοῦ Γλαύκου, τὸ ὁποῖον ὁ χρόνος καὶ αἱ προσβολαὶ τῆς θαλάσσης τοιουτοτρόπως μετεμόρφωσαν, ὥςε μᾶλλον ἐξεικόνιζε ζῶον ἄγριον ἢ θεὸν, οὕτω καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, μεταβληθεῖσα εἰς τοὺς

*) Τὸ Γνῶθι σαυτόν.

κόλπους τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, διὰ πολλὰς καὶ ἀδιαλείπτους αἰτίας, διὰ τὴν πρόσκτησιν τόσων γνώσεων, ἀληθῶν καὶ ψευδῶν, διὰ τὴν μεταβολὴν τῆς συςάσεως τῶν σωμάτων, διὰ τὴν συχνὴν ἀντίκρουσιν τῶν παθῶν, μετήλλαξε μορφὴν, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτως, ὥςε κατέςη σχεδὸν ἀγνώριςος. Δὲν κινεῖται πλέον ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ νόμους βεβαίους καὶ ἀμεταβλήτους· δὲν ἔχει ἐκείνην τὴν οὐράνιον καὶ μεγαλοπρεπῆ ἁπλότητα, μὲ τὴν ὁποίαν τὴν ἐςόλισε ποτὲ ὁ δημιουργός της, ἀλλὰ διεςράφη παντάπασιν, ὥςε δὲν εὑρίσκομεν ἄλλο εἰς αὐτὴν παρὰ τὸ αἰσχρὸν τοῦτο πάθος, τὸ νὰ νομίζῃ ὅτι συλλογίζεται, καὶ νὰ παραφρονῇ.

Τὸ δὲ χείριςον εἶναι, ὅτι πᾶσα προκοπὴ τοῦ ἀνθρωπίνου νοὸς ἀπομακρύνει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν πρώτην αὐτοῦ κατάςασιν, καὶ οὕτως ὅσον ἡμεῖς μανθάνομεν περισσότερα, τόσῳ δυσκολώτερον γίνεται τὸ ἀξιολογώτερον τῶν μαθημάτων· καὶ ὅσῳ μᾶλλον σπουδάζομεν περὶ τὸν ἄνθρωπον, τόσον καταντῶμεν εἰς ἀμηχανίαν, νὰ τὸν γνωρίσωμεν καθὼς πρέπει.

Εἶναι εὔκολον νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι ἐκ τούτων τῶν κατὰ διαδοχὴν μεταβολῶν τῆς ἀνθρωπίνης συςάσεως προῆλθεν ἡ πρώτη αἰτία τῆς διαφορᾶς τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους· οἱ ὁποῖοι, καθὼς τὰ ζῶα ἑκάςου εἴδους δὲν εἶχον πρὸς ἄλληλα διαφορὰν, πρὶν λάβωσιν ἐκ φυσικῶν αἰτιῶν τὴν φαινομένην ποικιλίαν, οὕτω καὶ αὐτοὶ, κατὰ τὴν κοινὴν περὶ τούτου γνώμην, γεννῶνται ἴσοι ἐκ φύσεως. Τῷ ὄντι αἱ πρῶται αὗται μεταβολαὶ, ὅπως ποτὲ καὶ ἂν συνέβησαν, δὲν μετέβαλον ἐν ταὐτῷ, καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅλα τὰ πρόσωπα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· τοῦτο εἶναι ἀδύνατον· ἀλλ' οἱ μὲν ἐπροχώρησαν εἰς τὸ τελειότερον, ἢ ἐξέπεσαν εἰς τὸ ἀτελέςερον, καὶ ἔλαβον διαφόρους ποιότητας, καλὰς ἢ κακὰς, ἀλλοτρίας τῆς φύσεώς των· οἱ δὲ διέμειναν περισσότερον χρόνον εἰς τὴν ἀρ-

χαίαν κατάςασιν, καὶ ἐκ τούτου προῆλθεν ἡ πρώτη ἀνισότης τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους· τὴν ὁποίαν εὐκολώτερον εἶναι νὰ ἀποδείξωμεν κατὰ τὸν γενικὸν τοῦτον τρόπον, παρὰ νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς τὰς ἀληθεῖς αἰτίας της.

Ἂς μὴ φαντασθῶσι λοιπὸν οἱ ἀναγνῶςαί μου, ὅτι τολμῶ νὰ ὑπερηφανευθῶ, ὡς κατανοήσας τὸ κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην τόσον ἀκατάληπτον. Κατ' ἀρχὰς ἐδοκίμασα νὰ συλλογισθῶ ὁπωσοῦν περὶ τούτου· ἔπειτα ἐτόλμησα νὰ συνάψω βραχέα τινὰ συμπεράσματα, μᾶλλον ςοχαζόμενος νὰ σαφηνίσω τὸ πρόβλημα, καὶ νὰ τὸ καταςήσω εἰς τοὺς πρέποντας ὅρους, παρὰ νὰ τὸ διαλύσω παντελῶς. Εἰς ἄλλους εἶναι εὔκολον νὰ προχωρήσωσι περαιτέρω κατὰ τοῦτο τὸ ςάδιον, εἶναι ὅμως δύσκολον εἰς ὅλους νὰ καταντήσωσιν εἰς τὸ τέλος. Δὲν εἶναι μικρὸν τὸ νὰ διακρίνωμεν, ποῖον εἰς τὴν παροῦσαν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀρχαῖον, καὶ ποῖον ἐπίκτητον, καὶ νὰ γνωρίσωμεν καλῶς ἐκείνην τὴν κατάςασιν αὐτοῦ, ἥτις δὲν ὑπάρχει πλέον, οὔτε ὑπῆρξεν ἴσως ποτὲ, οὔτε θέλει ὑπάρξει. Μ' ὅλον τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον νὰ τὴν ἐξετάσωμεν καὶ νὰ λάβωμεν περὶ αὐτῆς ἀκριβεῖς ἰδέας, διὰ νὰ κρίνωμεν καλῶς περὶ τῆς παρούσης ἡμῶν καταςάσεως. Ὅςις μάλιςα ἤθελεν ἐπιχειρήσει νὰ προσδιορίσῃ ἀκριβῶς, πόσην προφύλαξιν ἀπαιτεῖ ἡ κατὰ βάθος ἐξέτασις τοῦ ὑποκειμένου τούτου, ἔχει χρείαν περισσοτέρας φιλοσοφίας, παρ' ὅσην φαντάζεται· καὶ δὲν μὲ φαίνεται ἀναξία τῶν Ἀριςοτελῶν καὶ Πλινίων τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος ἡ μετὰ λόγου λύσις τοῦ κατωτέρω προβλήματος· ἤγουν·

Ὁποίων πραγμάτων πρέπει νὰ λάβωμεν πεῖραν, διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὸν φυσικὸν ἄνθρωπον; Καὶ πῶς νὰ λάβωμεν τὴν πεῖραν ταύτην ἐν μέσῳ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας; Ἐγὼ

δὲν ἐπιχειρῶ εἰς λύσιν τοιούτου προβλήματος, ἐπειδὴ νομίζω, ὅτι ἔχω ἱκανὴν μελέτην περὶ αὐτοῦ, ὥςε νὰ τολμήσω νὰ εἰπῶ, ὅτι οἱ μεγαλήτεροι φιλόσοφοι δὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ διοικήσωσι τοιαύτην πεῖραν, οὔτε οἱ δυνατώτεροι βασιλεῖς νὰ τὴν μεταχειρισθῶσι· καὶ τὸ νὰ προσμένωμεν τοιούτων ἀνθρώπων συνδρομὴν, κατὰ τὴν ἀναγκαίαν μάλιςα ἐπιμονὴν εἰς τὸ πρᾶγμα, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν κατὰ διαδοχὴν τῆς αὐτῆς παιδείας, καὶ τῆς αὐτῆς προθυμίας εἰς ἔκβασιν τοῦ ἐπιχειρήματος, εἶναι δι᾽ ὅλου παράλογον. Μ᾽ ὅλον τοῦτο αἱ δυσκολώτατοι αὗται ἐξετάσεις, περὶ τῶν ὁποίων μέχρι τοῦδε πολλὰ ὀλίγον ἐφρόντισαν, εἶναι τὰ μόνα μέσα, διὰ τῶν ὁποίων δυνάμεθα νὰ νικήσωμεν πολλὰς δυσκολίας, καὶ νὰ γνωρίσωμεν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας τὴν ἀληθινὴν ἀρχήν. Τοιαύτην ἄγνοιαν ἔχοντες τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν τὸν ἀληθῆ ὁρισμὸν τοῦ φυσικοῦ δικαιώματος σαφῶς καὶ βεβαίως. Καθὼς λέγει ὁ Βουρλαμάκης, ἡ ἰδέα τοῦ δικαιώματος, καὶ μάλιςα ἡ τοῦ φυσικοῦ, ἀναφέρεται φανερὰ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ἐξ αὐτῆς ἄρα τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἐπιφέρει ὁ αὐτὸς, ἐκ τῆς συςάσεως καὶ καταςάσεώς του, πρέπει νὰ λάβωμεν τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπιςήμης τοῦ δικαιώματος.

Θαυμάζω καὶ ἀδημονῶ διὰ τὴν διαφωνίαν τῶν συγγραφέων, ὅσοι συνέγραψαν περὶ τοῦ ἀξιολόγου τούτου ὑποκειμένου. Ἐκ τῶν ἐμβριθεςέρων μόλις εὑρίσκονται δύο περὶ τούτου σύμφωνοι. Ἀποσιωπῶ τοὺς παλαιοὺς φιλοσόφους, οἱ ὁποῖοι ὡς ἔργον ἀνέλαβον τὸ νὰ διαφωνῶσιν εἰς τὰ οὐσιωδέςερα. Οἱ δὲ Νομοδιδάσκαλοι τῶν Ῥωμαίων καθυποβάλλουσιν ἀδιαφόρως τὸν ἄνθρωπον καὶ ὅλα τὰ λοιπὰ ζῶα ὑπὸ τὸν αὐτὸν νόμον τῆς φύσεως· διότι, φυσικὸν νόμον λέγοντες, μᾶλλον ἐννοοῦσι τὸν νόμον, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἡ φύσις αὐτὴ καθυποβάλλεται, παρὰ τὸν ὁποῖον ἐπιτάττει· ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, διότι ἐκλαμβάνουσι τὴν

λέξιν κατὰ σημασίαν ἰδιαιτέραν, ἐννοοῦντες, ὡς φαίνεται, διὰ τοῦ νόμου, τὰς γενικὰς σχέσεις τῶν ἐμψύχων ὄντων πρὸς ἄλληλα, ὅσας ἐνέβαλεν εἰς αὐτὰ ἡ φύσις πρὸς κοινὴν αὐτῶν διατήρησιν. Οἱ δὲ νεώτεροι, ἐκλαμβάνοντες τὸν νόμον, ὡς κανόνα τινὰ, τεταγμένον ἐπί τινος ἠθικοῦ ὄντος, ὅπερ ἐςι νοητικοῦ, ἐλευθέρου, καὶ θεωρουμένου καθ' ἃς ἔχει σχέσεις πρὸς ἄλλα ὄντα, προσδιορίζουσιν οὕτω τὴν δύναμιν τοῦ φυσικοῦ νόμου ἐπὶ μόνον τὸ λογικὸν ζῶον, δηλαδὴ τὸν ἄνθρωπον. Ὁρίζοντες ὅμως ἕκαςος τοῦτον τὸν νόμον κατὰ τὸ δοκοῦν, ὅλοι λαμβάνουσιν ἀρχὰς τόσον μεταφυσικὰς, ὥςε καὶ μεταξὺ ἡμῶν ὀλιγώτατοι ἄνθρωποι εὑρίσκονται, ἱκανοὶ νὰ τὰς ἐννοήσωσι, διδασκόμενοι ὑπ' ἄλλων, πολλῷ μᾶλλον νὰ τὰς εὕρωσιν ἀφ' ἑαυτῶν· καὶ οὕτως ὅλοι οἱ ὁρισμοὶ τῶν σοφῶν τούτων ἀνδρῶν, ἀντιφάσκοντες κατὰ τὰ ἄλλα, εἰς τοῦτο μόνον συμφωνοῦσιν, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοήσῃ τις τὸν νόμον τῆς φύσεως, καὶ ἀκολούθως νὰ ὑποτάσσεται εἰς αὐτὸν, ἐὰν δὲν ἦναι συλλογιςικώτατος ἄνθρωπος, καὶ βαθὺς μεταφυσικός· ὅπερ σημαίνει ἀκριβῶς, ὅτι διὰ νὰ συςήσωσιν οἱ ἄνθρωποι πολιτικὴν κοινωνίαν, ἔπρεπε νὰ ἔχωσιν ἐκείνην τὴν σοφίαν, τὴν ὁποίαν ὀλιγώτατοι καὶ μετὰ πολλοῦ κόπου μανθάνουσιν ἐκ μέσῳ αὐτῆς τῆς κοινωνίας.

Ἀγνοοῦντες οὕτω τὴν φύσιν, καὶ ἀντιφάσκοντες περὶ τὴν λέξιν Νόμος, δυσκόλως ἐδύναντο νὰ συμφωνήσωσιν εἰς ὀρθὸν ὁρισμὸν τοῦ φυσικοῦ νόμου· ὅθεν ὅσοι περὶ τούτου ὁρισμοὶ εὑρίσκονται εἰς τὰ βιβλία, δὲν ἔχουσι μόνον τῆς διαφωνίας τὸ ἐλάττωμα, ἀλλ' ἐλέγχονται καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀπεδόθησαν κατὰ τοιαύτας ἐννοίας, ὁποίας οἱ ἄνθρωποι δὲν λαμβάνουσιν ἐκ φύσεως· καὶ κατὰ τοιαῦτα συμφέροντα, ὁποῖα οὐδὲ ποτ' ἄλλοτε ἐννοοῦσι, πλὴν ἀφ' οὗ ἐξέλθωσιν ἀπὸ τὴν φυσικὴν κατάςασιν. Πρῶτον ἐξετάζουσι τοὺς κανόνας, περὶ τῶν ὁποίων οἱ

ἄνθρωποι ἔπρεπε νὰ συμφωνήσωσι πρὸς ἀλλήλους διὰ τὸ κοινὸν συμφέρον, ἔπειτα ὀνομάζουσι νόμον φυσικὸν, τὸ ἄθροισμα τούτων τῶν κανόνων, μὴ ἔχοντες ἄλλην ἀπόδειξιν παρὰ τὸ συμφέρον, τὸ ὁποῖον ἤθελε συμβῆ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐὰν κοινῶς τοὺς ἀπεδέχοντο. Ἰδοὺ τῷ ὄντι εὐκολώτατος τρόπος εἰς τὸ νὰ συνθέσῃ τις ὁρισμοὺς, καὶ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, μὲ λόγους σχεδὸν αὐτοκρίτους καὶ κατὰ τὸ δοκοῦν.

Ἀλλ' ἐν ὅσῳ ἀγνοοῦμεν τὸν φυσικὸν ἄνθρωπον, ματαίως ζητοῦμεν νὰ προσδιορίσωμεν, ποῖος νόμος ἐδόθη πρὸς αὐτὸν, ἢ ποῖος εἶναι καταλληλότερος εἰς τὴν φύσιν του. Τοῦτο μόνον εἶναι φανερώτατον, ὅτι ὁ νόμος οὗτος, διὰ νὰ ἦναι νόμος, δὲν ἀρκεῖ μόνον τὸ νὰ δύναται ἡ θέλησις ἐκείνου, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐτέθη, νὰ ὑποτάσσεται εἰς αὐτὸν κατὰ γνῶσιν, ἀλλὰ πρέπει πρὸς τούτοις, διὰ νὰ ἦναι φυσικὸς, νὰ ὁμιλῇ μὲ τὴν φωνὴν ἀμέσως αὐτῆς τῆς φύσεως.

Ἀποῤῥίπτοντες λοιπὸν ὅλα τὰ ἐπιςημονικὰ βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων δὲν μανθάνομεν ἄλλο, εἰμὴ νὰ βλέπωμεν τὸν ἄνθρωπον τοιοῦτον, οἷον κατέςησεν αὐτὸς ἑαυτὸν, καὶ ἐξετάζοντες τὰς πρώτας καὶ ἁπλουςέρας ἐνεργείας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, βλέπομεν, νομίζω, δύο τινὰς ἰδιότητας πρεσβυτέρας τοῦ λογικοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν μᾶς ἀναγκάζει νὰ φροντίζωμεν πάσῃ δυνάμει ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἡμῶν συντηρήσεως καὶ εὐδαιμονίας, ἡ δὲ μᾶς κινεῖ εἰς φυσικήν τινα ἀποςροφὴν, ὅταν βλέπωμεν καταςρεφόμενα, ἢ ἄλλως πάσχοντα τὰ αἰσθητικὰ ὄντα, καὶ ἐξαιρέτως τὸν ἄνθρωπον. Ἐκ τῆς συνδρομῆς καὶ συζεύξεως τούτων τῶν δύο ἰδιοτήτων, τὰς ὁποίας δύναται νὰ συμβιβάσῃ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, χωρὶς νὰ παραλάβῃ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ τὴν ἰδιότητα, ἐξάγονται, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην, ὅλοι οἱ κανόνες τοῦ φυσικοῦ δικαιώματος· κανόνες, τοὺς ὁποίους ἔπειτα τὸ λογικὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἀφ' οὗ ἀναπτυχθῇ βαθμηδὸν, καὶ νικήσῃ

καὶ καταπνίξῃ τὴν φύσιν, ἀναγκάζεται νὰ καταςήσῃ εἰς ἄλλα θεμέλια.

Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον δὲν ἀναγκαζόμεθα νὰ ἐκλάβωμεν τὸν ἄνθρωπον φιλόσοφον, πρὶν καταςαθῇ ἄνθρωπος. Αὐτὸς δὲν διδάσκεται τὰ χρέη του ἐκ μόνης τῆς μετὰ πολὺν χρόνον ἐπιγινομένης σοφίας. Ἐν ὅσῳ δὲν ἀντιβαίνει παντελῶς εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ὠθισμὸν τῆς συμπαθείας, οὔτε ἄλλον ἄνθρωπον, οὔτε ἄλλο τι τῶν αἰσθητικῶν ὄντων δὲν θέλει βλάψει ποτὲ, πλὴν ὅταν κινδυνεύῃ ἡ ζωή του· καθ' ὃν καιρὸν ἀναγκάζεται δικαίως νὰ προτιμήσῃ ἑαυτόν. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον παύει καὶ ἡ παλαιὰ φιλονεικία, ἡ ἐξετάζουσα, ἂν συμπεριέχωνται ὑπὸ τὸν νόμον τῆς φύσεως καὶ τὰ ἄλογα ζῶα· ἐπειδὴ εἶναι φανερὸν, ὅτι ὡς ἐςερημένα μὲν γνώσεων καὶ ἐλευθερίας, δὲν δύνανται νὰ γνωρίσωσι τὸν νόμον τοῦτον, ἀλλ' ὡς μετέχοντα τρόπον τινὰ τῆς ὑμετέρας φύσεως διὰ τὸ αἰσθάνεσθαι, εὐλόγως πρέπει νὰ μετέχωσι καὶ τοῦ φυσικοῦ δικαιώματος, καὶ ἐπομένως ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ φυλάττῃ ὁπωσοῦν εἰς αὐτὰ χρέος τι ἀγαθότητος καὶ εὐμενείας. Χρεωςῶ τῷ ὄντι νὰ μὴ βλάψω κἂν ἕνα ἄνθρωπον, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς αἰσθητικὸν, παρὰ ὡς λογικόν. Ἐπειδὴ ἡ αἴσθησις εἶναι κοινὴ καὶ εἰς τὸ ἄλογον ζῶον καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον, τοὐλάχιςον λαμβάνει δικαίωμα τὸ ἄλογον ζῶον, νὰ μὴ βλάπτεται ποτὲ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἀνωφελῶς.

Ἐξετάζοντες οὕτω τὸν φυσικὸν ἄνθρωπον, τὰς πρώτας χρείας του, καὶ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῶν χρεῶν του, νικῶμεν ὅλας τὰς δυσκολίας, ὅσας ἀπαντῶμεν, ζητοῦντες τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς ἠθικῆς ἀνισότητος, τὰς ἀληθεῖς βάσεις τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, τὰ δικαιώματα τῶν συγκοινωνούντων ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα πράγματα λόγου ἄξια, καὶ κακῶς ἐξηγημένα μέχρι τοῦδε.

Ὅταν θεωρῇ τις ἡσύχως καὶ ἀπαθῶς τὴν πολιτικὴν κοι-

νωνίαν, νομίζει, ὅτι δὲν βλέπει ἄλλο κατ' ἀρχὰς, εἰμὴ καταδυναςείας τῶν δυνατῶν κατὰ τῶν ἀδυνάτων· καὶ τῶν μὲν ἡ τύφλωσις τὸν κινεῖ εἰς δάκρυα, τῶν δὲ ἡ σκληρότης διεγείρει εἰς ἀγανάκτησιν τὴν ψυχήν του· καὶ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἄλλο τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων οὕτως ἄςατον, καθὼς αἱ ἐξωτερικαὶ αὗται σχέσεις, αἱ συμβαίνουσαι μᾶλλον ἐκ τύχης, παρὰ ἐκ φρονήσεως, καὶ λεγόμεναι ἰσχὺς ἢ ἀδυναμία, πλοῦτος ἢ πτωχεία, διὰ τοῦτο τὰ πολιτικὰ συςήματα τῶν ἀνθρώπων ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται σαθρὰ, θεμελιωμένα εἰς τὴν ἄμμον. Ἐὰν ὅμως πλησιάσῃ τις παρατηρῶν, καὶ διασκορπίσῃ τὸν κονιορτὸν καὶ τὴν ἄμμον, βλέπει τὴν ἀκλόνητον βάσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ᾠκοδομήθησαν, καὶ συςέλλεται εὐλαβούμενος τὴν ςερεότητα τῶν θεμελίων. Ἐὰν ἄρα δὲν ἐξετάσωμεν κατὰ βάθος τὸν ἄνθρωπον, τὰς φυσικὰς δυνάμεις του, καὶ τὴν βαθμηδὸν ἀνάπτυξιν αὐτῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἐπὶ τῆς παρούσης καταςάσεως τῶν πραγμάτων, τί ἠθέλησε νὰ πράξῃ ἡ εὐδοκία τοῦ Θεοῦ, καὶ τί ἤλπισε νὰ κατορθώσῃ ἡ τόλμη τοῦ ἀνθρώπου. Αἱ πολιτικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἐξετάσεις, ὅσας ἀπαιτεῖ τὸ ἀξιόλογον τοῦτο πρόβλημα, περὶ οὗ ὁ λόγος, ὠφελοῦσι πολλαχῶς· καὶ ἡ καθ' ὑπόθεσιν Ἱςορία τῶν πολιτικῶν διοικήσεων, εἶναι διδακτικώτατον μάθημα κατὰ πάντα λόγον. Ἂν ἐκινεῖτο ἕκαςος κατὰ τὴν ἰδίαν αὑτοῦ κλίσιν, ποῦ ἔμελλεν ἄρα νὰ καταντήσωμεν; τοῦτο ἐνθυμούμενοι, πρέπει νὰ εὐλογῶμεν ἐκεῖνον τὸν ἀγαθοποιὸν, ὅς τις μεταῤῥυθμίσας ἐπὶ τὸ κρεῖττον τὰς πολιτικὰς ἡμῶν συςάσεις, καὶ ςερεώσας αὐτὰς ἐπὶ ἀκλονήτων βάσεων, προκατέλαβε τὰς ἐνδεχομένας ἀταξίας, καὶ μὲ τρόπους, οἱ ὁποῖοι ἐνομίζοντο ἐπιτήδειοι νὰ μᾶς φέρωσιν εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δυςυχίας, μᾶς κατέςησεν εὐδαίμονας.

Quem te Deus esse
Jussit, et humana qua parte locatus es in re
Disce.

Εἴδησις τοῦ Συγγραφέως περὶ τῶν σημειώσεων.

Ἐκ διαλειμμάτων προχωρῶν εἰς τὰ ἔργα μου, κατὰ τὴν συνήθη ἀμέλειάν μου, ἐπρόσθεσα εἰς τοῦτο τὸ σύγγραμμα σημειώσεις τινάς. Ἐπειδὴ δὲ πολλάκις ἀπομακρύνονται ἱκανῶς ἀπὸ τὸ προκείμενον, καὶ δὲν ὠφελεῖ νὰ ἀναγινώσκωνται κατὰ συνέχειαν μετὰ τοῦ κειμένου, τὰς ἔταξα εἰς τὸ τέλος τοῦ λόγου, εἰς τὸν ὁποῖον ἐφρόντισα, κατὰ τὴν δυνατὴν ἐπιμέλειαν, νὰ φυλάξω τὴν εὐθυτέραν ὁδόν. Ὅσοι ἔχουσιν ἱκανὴν ὑπομονὴν, ὥστε νὰ ἐπαναλάβωσιν ἐκ δευτέρου τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ λόγου, ἐκεῖνοι ἐνδέχεται νὰ διατρίψωσιν εἰς τὰς σημειώσεις. Οἱ δὲ ἄλλοι, καὶ παντελῶς ἂν δὲν τὰς ἀναγνώσωσι, δὲν βλάπτονται πολύ.

ΠΡΟΒΛΗΜΑ

προτεθὲν ὑπὸ τῆς ἐν Διουΐῶνι (Dijon) Ἀκαδημίας.

„Πόθεν ἡ ἀνισότης τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους· καὶ εἰ ἔςι κατὰ φυσικὸν νόμον."

ΛΟΓΟΣ

Περὶ ἀρχῆς καὶ βάσεως τῆς ἀνισότητος τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους.

Περὶ τοῦ ἀνθρώπου μέλλω νὰ ὁμιλήσω, καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς προτάσεως μανθάνω, ὅτι εἰς ἀνθρώπους ἀποτείνεται ὁ λόγος μου· ἐπειδὴ, ὅς τις φοβεῖται τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας, δὲν προβάλλει παντελῶς τοιαῦτα προβλήματα. Ἀπολογοῦμαι λοιπὸν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων, παῤῥησιαζόμενος μετὰ θάῤῥους πρὸς τοὺς παρακαλοῦντας με εἰς τοῦτο σοφοὺς, καὶ δὲν φοβοῦμαι νὰ μετανοήσω, ἐὰν ἀποδειχθῶ ἄξιος τοῦ προκειμένου καὶ τῶν κριτῶν μου.

Δύο εἴδη ἀνισότητος θεωρῶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τὸ μὲν ὀνομάζω φυσικόν· διότι ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως συμβαίνει, κατὰ διαφορὰν δηλαδὴ τῆς ἡλικίας, τῆς ὑγείας, τῶν σωματικῶν δυνάμεων, καὶ τῶν ποιοτήτων τοῦ νοὸς ἢ τῆς ψυχῆς· τὸ δὲ ἠθικὸν ἢ πολιτικὸν, ὡς ἀποτέλεσμα κοινῆς τινος συνθήκης, ἢ συγκαταθέσεως τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὴν ὑπεροχὴν δηλαδὴ ἄλλων πρὸς ἄλλους, καθ' ἣν τινὲς εἶναι πλουσιώτεροι, ἐντιμότεροι, ἰσχυρότεροι, ἢ καὶ μέχρι δεσποτείας ἐπικρατέστεροι.

Δὲν πρέπει νὰ ἐρωτήσῃ τις, ποῖον εἶναι τὸ αἴτιον τῆς φυσικῆς ἀνισότητος· ἐπειδὴ ὁ ὁρισμὸς ἁπλῶς τῆς λέξεως ἀποκρί-

νεται πρὸς τὸν ἀποροῦντα. Δὲν πρέπει ἔτι μᾶλλον νὰ ἐξετάσῃ τις, ἂν ὑπάρχῃ συνάφεια οὐσιώδης τῶν δύο τούτων ἀνισοτήτων· διότι δι' ἄλλων λέξεων εἰς ταύτην τὴν ἐρώτησιν καταντᾷ· ἐὰν οἱ ἄρχοντες ἦναι ἐξ ἀνάγκης ὑπέρτεροι τῶν ἀρχομένων, καὶ ἂν ἡ σωματικὴ ἢ ψυχικὴ δύναμις, ἡ φρόνησις ἢ ἡ ἀρετὴ, εὑρίσκωνται πάντοτε εἰς τοὺς αὐτοὺς ἀνθρώπους κατ' ἀναλογίαν τῆς δυνάμεως ἢ τοῦ πλούτου των. Εἰς τοὺς δούλους ἀνήκει ἴσως νὰ ἐξετάσωσι τοῦτο τὸ πρόβλημα, ὅταν ἔχωσιν ἀκροατὰς τοὺς ἄρχοντάς των· ὄχι ὅμως καὶ εἰς ἀνθρώπους ἐλλογίμους καὶ τῆς ἀληθείας ἐξεταςάς.

Ποῖον εἶναι λοιπὸν τὸ κυρίως ὑποκείμενον τοῦ παρόντος λόγου; Τὸ νὰ ἐρευνήσωμεν ἀκριβῶς, ἀκολουθοῦντες τὴν φορὰν τῶν πραγμάτων, πότε τὸ δικαίωμα μετεβλήθη εἰς κράτος δυναςικὸν, καὶ ὑπέταξεν ὑπὸ νόμον τὴν φύσιν· καὶ νὰ ἐξηγήσωμεν, ἐκ ποίας σειρᾶς παραδόξων συμβεβηκότων ἐπεχείρησεν ὁ δυνατὸς νὰ ὑποδουλώσῃ τὸν ἀδύνατον, καὶ πῶς ἔςερξεν ὁ λαὸς νὰ δώσῃ ἀντάλλαγμα τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν του, καὶ νὰ ἀγοράσῃ ἡσυχίαν ἀνύπαρκτον καὶ φαντασιώδη.

Ὅσοι φιλόσοφοι ἐπεχείρησαν νὰ ἐξετάσωσι τὰς ἀρχὰς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ὅλοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναβῶσιν εἰς τὴν φυσικὴν τοῦ ἀνθρώπου κατάςασιν, κἀνεὶς ὅμως δὲν ἐπροχώρησεν ἕως ἐκεῖ· οἱ μὲν ἀπεριέργως ὑπέλαβον, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς καταςάσεως ἐκείνης ἐγνώριζε τί ἐςι δίκαιον, καὶ τί ἐςιν ἄδικον, χωρὶς νὰ ἀποδείξωσι τὴν ἀνάγκην, ἢ κἂν τὴν ὠφέλειαν τὴν ἐκ τῆς γνώσεως ταύτης· οἱ δὲ ὡμίλησαν περὶ τοῦ φυσικοῦ δικαιώματος, τὸ ὁποῖον ἔχει ἕκαςος εἰς τὸ νὰ φυλάττῃ τὰ κτήματά του, χωρὶς νὰ ἐξηγήσωσι, τί ἐςι κτῆμα· οἱ δὲ, παρεισάγοντες τὸν δυνατὸν, ὡς ὑπερέχοντα τοῦ ἀδυνάτου, ἐντεῦθεν λαμβάνουσι τὴν ἀρχὴν τῆς πολιτικῆς διοικήσεως, χωρὶς νὰ ἐνθυμηθῶσι παντελῶς, πόσος χρόνος ἔπρεπε νὰ περάσῃ,

πρὶν μάθωσιν οἱ ἄνθρωποι τὴν σημασίαν τῶν λέξεων, ἐξουσίας καὶ πολιτείας. Τέλος πάντων ὅλοι, ὁμιλοῦντες ἀδιακόπως περὶ ἀνάγκης, πλεονεξίας, καταδυναςείας, ἐπιθυμίας, καὶ ὑπερηφανίας, μεταφέρουσιν εἰς τὸν φυσικὸν βίον τοιαύτας ἰδέας, οἵας λαμβάνουσιν εἰς τὸν κοινωνικὸν, καὶ διαλεγόμενοι περὶ τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου, περιγράφουσι τὸν πολιτικόν. Οἱ περισσότεροι δὲ τῶν ἡμετέρων δὲν ἦλθον κἂν εἰς ἀμφιβολίαν, ἂν δὲν ὑπῆρξε ποτὲ βίος φυσικὸς, ἐν ᾧ μάλιςα μανθάνομεν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἱερῶν βιβλίων, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ πρωτόπλαςος, Θεοδίδακτος ὢν, δὲν ἦτον ποτὲ τοιαύτης καταςάσεως ἄνθρωπος· ἐν ᾧ, πιςεύοντες τὰς γραφὰς τοῦ Μωϋσέως, καθὼς χρεωςεῖ ἕκαςος τῶν χριςιανῶν φιλοσόφων, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι καὶ πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ, δὲν ἦσαν οἱ ἄνθρωποι ἀκριβῶς τοιοῦτοι, ἐκτὸς ἐὰν ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐκ παραδόξου τινὸς συμβεβηκότος ἐπέςρεψαν εἰς τὸν φυσικὸν βίον. Ἀλλὰ τοιαύτη ὑπόθεσις καὶ δυσκολώτατα ςηρίζεται, καὶ οὐδεμίαν ἐπιδέχεται δεῖξιν.

Ἂς ἀποβάλλωμεν λοιπὸν μακρὰν ὅλα τὰ γενόμενα, ὡς ἀλλότρια τοῦ προκειμένου. Καὶ πάλιν ἂς μὴ νομίσωμεν τὰς περὶ τούτου ἐξετάσεις ὡς ἱςορικὴν ἀλήθειαν, ἀλλ᾽ ὡς ὑποθετικοὺς ςοχασμοὺς, ἐπιτηδείους νὰ σαφηνίσωσι τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων μᾶλλον, παρὰ ν᾽ ἀποδείξωσι τὴν ἀληθῆ αὐτῶν ἀρχήν· τοιούτους ἐν συντόμῳ, ὁποίους ςοχάζονται καθ᾽ ἡμέραν οἱ Φυσικοὶ περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου. Παραγγέλλει μὲν ἡ Θρησκεία νὰ πιςεύωμεν, ὅτι αὐτὸς ὁ Θεὸς, ἐξαγαγὼν τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν φυσικὴν κατάςασιν, ηὐδόκησε νὰ ἦναι ἄνισοι, καθὼς καὶ εἶναι τῷ ὄντι· ἀλλὰ δὲν ἀπαγορεύει νὰ συμπεράνωμεν ἐκ μόνης τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν, ποῦ ἔμελλε νὰ καταντήσῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἂν ἐφέρετο ἐλευθέρως κατὰ τὴν κλίσιν του. Τοῦτο εἶναι τὸ προβαλλόμενον,

καὶ τὸ ὑποκείμενον τοῦ παρόντος λόγου· ἐπειδὴ δὲ ἀνάγεται εἰς τὸν ἄνθρωπον γενικῶς, φιλοτιμοῦμαι νὰ ὁμιλήσω μὲ φράσιν οἰκείαν εἰς ὅλα τὰ ἔθνη, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, μὴ ἐνθυμούμενος οὔτε τὸν χρόνον, οὔτε τὸν τόπον, καθ' ὃν ὁμιλῶ, ἀναφέρω τὸν νοῦν μου εἰς μόνους τοὺς ἄνδρας, εἰς τοὺς ὁποίους ἀποτείνομαι, καὶ νομίζω, ὅτι εὑρισκόμενος εἰς τὸ Λύκειον τῶν Ἀθηνῶν, ἐπαναλέγω τὰ μαθήματα τῶν διδασκάλων μου· καὶ ὅτι κριτὰς μὲν ἔχω τοὺς Ξενοκράτας καὶ Πλάτωνας, ἀκροατὰς δὲ τὸ ἀνθρώπινον γένος.

Ὦ ἄνθρωπε, ὁποιασδήποτε πατρίδος καὶ δόξης! ἄκουσον! ἰδοὺ ἡ ἱστορία σου καθὼς νομίζω ὅτι τὴν ἀνέγνωσα, εἰς βιβλία ὄχι τῶν ψευδομένων ἀνθρώπων, ἀλλ' αὐτῆς τῆς ἀψεύστου φύσεως. Πίστευε ὡς ἀληθῆ, ὅσα ἐξ αὐτῆς σὲ διηγοῦμαι, καὶ ἀπόβαλλε ὡς ψευδῆ, ὅσα ἐγὼ παρενείρω ἀκουσίως ἐξ ἰδίων διανοημάτων. Ὁ χρόνος, περὶ οὗ ὁ λόγος, εἶναι ἀρχαιότατος. Ἡ πρώτη σου κατάστασις πόσον ἄρα μετεβλήθη! Ἐγὼ μ' ὅλον τοῦτο, ἐπιχειρῶ νὰ γράψω τὸν βίον τοῦ γένους σου, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτως, ὁδηγούμενος ἀπὸ τὰς φυσικὰς τῆς ψυχῆς σου ποιότητας, τὰς ὁποίας μετέβαλε μὲν ἡ ἀγωγή σου, καὶ ὁ συνήθης τρόπος τῆς ζωῆς σου, δὲν ἐδυνήθη ὅμως νὰ τὰς ἐξαλείψῃ παντελῶς. Πᾶς ἄνθρωπος ἰδίως εὑρίσκει ὅρον τινὰ μεταξὺ τῆς ἡλικίας του, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπιθυμεῖ νὰ διαμείνῃ· ἀλλὰ τοῦτο καὶ καθολικώτερον συμβαίνει, καὶ ἴσως θέλεις νὰ ἴδῃς, εἰς ποίαν ἡλικίαν ἦτον καλὸν νὰ σταθῇ τὸ γένος σου. Δυσαρεστούμενος εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν, δι' ὅσα προμηνύουσιν εἰς τοὺς δυστυχεῖς μεταγενεστέρους σου δυσαρέσκειαν περισσοτέραν, ἴσως ἐπιθυμεῖς νὰ ἦτον δυνατὸν νὰ παλινδρομήσῃς εἰς τὰ ὀπίσω. Ἡ τοιαύτη ἐπιθυμία προξενεῖ ἔπαινον μὲν εἰς τοὺς προπάτοράς σου, κατάκρισιν δὲ εἰς τοὺς συγχρόνους σου, φρίκην δὲ εἰς τοὺς μετὰ σὲ κατὰ δυστυχίαν γενησομένους.

Μέρος Πρῶτον.

Διὰ νὰ κρίνῃ τις ὀρθῶς περὶ τῆς φυσικῆς καταςάσεως τοῦ ἀνθρώπου, δεδόσθω ὅτι εἶναι ἀναγκαιότατον νὰ τὸν ἐξετάσῃ εὐθὺς ἀπὸ γεννήσεώς του, καὶ νὰ παρατηρήσῃ, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτω, τὸ πρώτιςον ἔμβρυον τοῦ γένους του· ἐγὼ ὅμως παραβλέπω τὴν φυσικήν του σύςασιν, δὲν ἐξετάζω ἀναπτυσσόμενα τὰ ὄργανα τοῦ σώματός του, διὰ νὰ συμπεράνω ἐκ τούτων, ὁποῖος ἔπρεπε νὰ ἦναι κατ' ἀρχὰς, διὰ νὰ καταντήσῃ εἰς τὴν παροῦσαν κατάςασιν. Δὲν ζητῶ, ἐὰν, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀριςοτέλους, οἱ πλατεῖς του ὄνυχες ἦσαν ἄλλοτε ὀξεῖς καὶ καμπύλοι, ἐὰν, δασύτριχος ὡς ἄρκτος, καὶ περιπατῶν τετραποδηδὸν (3) εἶχε πρὸς τὴν γῆν τοὺς ὀφθαλμούς του, περιωρισμένους εἰς βραχύτατον ὁρίζοντα, καὶ ἀποδεικνύοντας ἐκ τούτου τὸ εἶδος καὶ τὰ ὅρια τῶν ἰδεῶν του. Τὰ ἐκ τούτων συμπεράσματα εἶναι ἄςατα καὶ σχεδὸν φαντασιώδη. Ἡ μέχρι τοῦδε πρόοδος τῆς Ἀνατομίας εἶναι μικροτάτη· αἱ παρατηρήσεις τῶν φυσικῶν εἶναι ἀκόμη πολλὰ ἀβέβαιοι, καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπιςηρίξωμεν εἰς τοιαύτας βάσεις ὀρθοὺς ςοχασμούς. Ἀποφεύγοντες λοιπὸν τὰς ὑπερφυσικὰς περὶ τούτου ἐννοίας, καὶ παραβλέποντες ὅσας ὁ ἄνθρωπος ἔπαθε μεταβολὰς κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ὀργάνωσιν, (καθ' ὅσον ἐκίνει τὰ μέλη του εἰς νέας χρήσεις, καὶ καθ' ὅσον μετέβαλλε τὸ εἶδος τῆς τροφῆς του) ἐκλαμβάνομεν αὐτὸν τοιουτοτρόπως ἐσχηματισμένον ἐξ ἀρχῆς, καθὼς τὸν βλέπομεν σήμερον, ἐπὶ δύο ποδῶν περιπατοῦντα, ὑπηρετούμενον ἀπὸ τὰς χεῖράς του καθὼς ἡμεῖς, θεωροῦντα πᾶσαν τὴν φύσιν, καὶ καταμετροῦντα διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τὴν ἄπειρον ἔκτασιν τοῦ οὐρανοῦ.

Ἀφαιροῦντες δὲ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, τοιοῦτον ὄντα, ὅσας ἔλαβεν ὑπερφυσικὰς χάριτας, καὶ ὅσας κατώρθωσε τεχνικὰς δυ-

νάμεις διὰ χρόνου πολλοῦ, ὑπολαμβάνοντες αὐτὸν ἐν συντόμῳ, οἷος ἐξῆλθεν ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς φύσεως, βλέπομεν αὐτὸν τούτων μὲν τῶν ζώων ἀσθενέςερον, ἐκείνων δὲ δυσκινητότερον, ἐν γένει ὅμως τελειότερον πάντων κατὰ τὴν ὀργανικὴν σύςασιν. Βλέπομεν αὐτὸν τρεφόμενον ἀπὸ καρποὺς δρυὸς, θεραπεύοντα τὴν δίψαν του ἀπὸ τὸν πρῶτον ῥύακα τῶν ὑδάτων, κοιμώμενον ὑπὸ τὸ αὐτὸ δένδρον τῆς τροφῆς του, ὅπερ ἐςὶ παρατηροῦμεν πεπληρωμένας ὅλας τὰς ἀνάγκας του.

Ἡ γῆ ἀκαλλιέργητος (4), κατεσκιασμένη ἀπὸ πλατυτάτους δρυμοὺς, ὅπου δὲν ἐφάνη ποτὲ ξυλοκόπου σίδηρος, ἔχει πανταχοῦ ἐξ ἰδίας εὐφορίας ἀποθήκας τροφῆς, καὶ καταφύγια εἰς πᾶν εἶδος ζώου· οἱ δὲ ἄνθρωποι, διεσπαρμένοι ἐν τούτοις, παρατηροῦσι, μιμοῦνται τὴν εὐμηχανίαν τῶν ζώων, καὶ φέρονται ὁμοίως ἕως καὶ εἰς αὐτὰ τὰ πράγματα, ὅσα πράττουσιν ἐκεῖνα κατ' ἔνςικτον ὁρμὴν, μὲ ταύτην τὴν ὑπεροχὴν καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἕκαςον εἶδος τῶν ἄλλων ζώων ἔχει τὸ οἰκεῖον ἐκ φύσεως, ὁ δὲ ἄνθρωπος, ἐν ᾧ δὲν ἔχει ἴσως οὐδὲν, οἰκειοποιεῖται τὰ πάντα, καὶ τρέφεται ἐπίσης ἀπὸ τὰ περισσότερα βρώματα (5), τὰ ὁποῖα ἐδόθησαν εἰς τ' ἄλλα ζῶα κατὰ φυσικὸν κλῆρον, καὶ ἀκολούθως εὑρίσκει εὐκολώτερα τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὴν ζωήν.

Οἱ ἄνθρωποι, ὑποφέροντες συνήθως τὴν δυσκρασίαν τοῦ ἀέρος, καὶ τὴν αὐςηρότητα τοῦ καιροῦ ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας των, γυμναζόμενοι εἰς τοὺς κόπους, καὶ ἀναγκαζόμενοι νὰ φυλάττωσιν ἀπὸ τὰ θηρία γυμνοὶ καὶ ἄοπλοι τὴν ζωὴν ἢ τὴν τροφήν των, ἢ νὰ φεύγωσι καταδιωκόμενοι, γίνονται εὔρωςοι καὶ ὑγιεῖς. Τὰ τέκνα των ἔχουσιν ἐκ γενετῆς τὴν εὐρωςίαν τῶν γονέων, τὴν αὐξάνουσι διὰ τῶν αὐτῶν γυμνάσεων, ἐκ τῶν ὁποίων τὴν ἔλαβον ἀπ' ἀρχῆς οἱ γονεῖς, καὶ ἀποκτῶσι τοιουτοτρόπως τὴν δυνατὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους εὐεξίαν. Ἡ φύσις φέρεται εἰς

αὐτὰ, καθὼς ὁ νόμος τῆς Σπάρτης εἰς τῶν πολιτῶν τὰ παιδία· ἀνατρέφει μὲν εἰς εὐρωςίαν τὰ καλῶς ὠργανωμένα, καταςρέφει δὲ τὰ λοιπὰ, διαφέρουσα κατὰ τοῦτο ἀπὸ τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, ἥτις ἀποκαθιςῶσα τὰ παιδία ἐπιζήμια εἰς τοὺς πατέρας των, τὰ φονεύει ἀδιαφόρως πρὸ τῆς γεννήσεώς των.

Ἐπειδὴ ὁ ἄγριος ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἄλλο ὄργανον παρὰ τὸ σῶμά του, μεταχειρίζεται αὐτὸ εἰς πολλὰς πράξεις, εἰς τὰς ὁποίας τὸ ἡμέτερον εἶναι πάντη ἀνάξιον, ὡς μὴ γεγυμνασμένον. Ἡμεῖς κατασκευάσαντες ἄλλα ὄργανα, ἐςερήθημεν τὴν δύναμιν καὶ εὐκινησίαν, τὴν ὁποίαν λαμβάνει τὸ σῶμα, ὅταν γυμνασθῇ. Ἐὰν ὁ ἄγριος μετεχειρίζετο πέλεκυν, σφενδόνην καὶ κλίμακας, ἐδύνατο νὰ κόπτῃ διὰ τῆς χειρός του σκληροτάτους κλάδους, καὶ νὰ ῥίπτῃ τὴν πέτραν μὲ τόσην ὁρμὴν, καὶ νὰ ἀναβαίνῃ τὰ δένδρα μὲ τόσην ἐλαφρότητα; ἐὰν εἶχεν ὑποκείμενον ἵππον, ἐδύνατο νὰ ἦναι τόσον ταχὺς πεζοδρόμος; Δότε εὐκαιρίαν εἰς τὸν πεπολιτευμένον ἄνθρωπον, νὰ συναθροίσῃ περὶ αὐτὸν ὅλας ταύτας τὰς μηχανὰς, καὶ ἀναμφιβόλως ὑπερβαίνει τὸν ἄγριον· ἂν θέλετε ὅμως νὰ ἴδητε μάχην ἔτι μᾶλλον ἀνισωτέρων δυνάμεων, ἀντιπαρατάξατε αὐτοὺς γυμνοὺς καὶ ἀόπλους, καὶ τότε μανθάνετε πόσον συμφέρει νὰ ἔχῃ τις ἐν ἑαυτῷ ὅλας τὰς δυνάμεις του, νὰ ἦναι πάντοτε ἕτοιμος κατὰ τῶν συμβαινόντων, καὶ νὰ ἐπιφέρῃ, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτως, ὁλόκληρον ἑαυτόν (6).

Ὁ μὲν Ὡβέσιος ὑπολαμβάνει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκ φύσεως γεννᾶται τολμηρὸς, καὶ ὅτι θέλει νὰ ἐφορμᾷ καὶ νὰ πολεμῇ πάντοτε· ἄλλος δὲ φιλόσοφος ἔνδοξος νομίζει, καὶ ὁ Κουμβερλάνδος καὶ Πουφενδόρφος ὁμοίως διϊσχυρίζονται, ὅτι δὲν εἶναι ζῶον δειλότερον τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν εὑρίσκεται εἰς τὴν φυσικὴν κατάςασιν· καὶ ὅτι πάντοτε τρέμει, καὶ εἶναι ἕτοιμος νὰ φύγῃ εὐθὺς, ὅταν ἀκούσῃ παραμικρὰν ταραχὴν ἢ κίνησιν.

Τοῦτο ἴσως ἀληθεύει, ὅταν συμβαίνωσιν ἄγνωςα πράγματα. Ἐγὼ δὲν ἀμφιβάλλω παντελῶς, ὅτι φοβεῖται ὅλα τὰ νεοφανῆ θεάματα, ὅταν δὲν δύναται νὰ διακρίνῃ τὸ φυσικὸν ἐξ αὐτῶν καλὸν ἢ κακὸν, καὶ νὰ παραβάλῃ τὰς δυνάμεις του μὲ τὸν παρόντα κίνδυνον. Ἀλλ' αἱ τοιαῦται περιςάσεις εἶναι σπάνιαι εἰς τὸν φυσικὸν βίον, ὅπου τὰ πάντα τρέχουσι μονοτρόπως, ὅπου τὰ πράγματα δὲν ὑπόκεινται παντελῶς εἰς τὰς ῥαγδαίας ἐκείνας καὶ συχνὰς μεταβολὰς, ὅσας ἐπιφέρουσι τὰ πάθη, καὶ ἡ ἀκαταςασία τῶν πολιτικῶν λαῶν. Ὁ ἄγριος ἄνθρωπος, συναναςρεφόμενος μὲ τὰ ζῶα, καὶ ἀναγκαζόμενος ἐξ ἀρχῆς, νὰ παραβάλλεται μὲ αὐτὰ, εὑρίσκει διὰ τῆς συγκρίσεως τὸ μέτρον τῆς δυνάμεώς του, καὶ αἰσθανόμενος, ὅτι αὐτὸς ὑπερέχει κατὰ τὴν δεξιότητα μᾶλλον, παρὰ ἐκεῖνα κατὰ τὴν ἰσχὺν, μανθάνει νὰ μὴ τὰ φοβῆται. Ἀντιτάξετε μίαν ἄρκτον, ἢ ἕνα λύκον, πρὸς ἕνα ἄγριον ῥωμαλέον, γενναῖον, εὐκίνητον, (καὶ τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἄγριοι πάντες) ὡπλισμένον μὲ λίθους, μὲ ῥάβδον καλὴν, καὶ βλέπετε ὅτι εἶναι κοινὸς, τοὐλάχιςον, ὁ κίνδυνος, καὶ ὅτι τὰ θηρία, τὰ ὁποῖα δὲν ἀγαπῶσι παντελῶς τὰς κατ' ἀλλήλων μάχας, ἀφ' οὗ λάβωσι πολλάκις τοιαύτην πεῖραν, ἕπεται νὰ ὁρμῶσι πρὸς τὸν ἄνθρωπον μὲ πολλὰ ὀλίγην προθυμίαν· διότι ἀντεφέρεται καὶ αὐτὸς κατὰ τὴν αὐτὴν θηριότητα. Ὅταν περιπέσῃ δὲ εἰς ἐκεῖνα τὰ ζῶα, τῶν ὁποίων ἡ ἰσχὺς εἶναι περισσοτέρα τῆς δεξιότητός του, τότε πάσχει καὶ αὐτὸς τὰ τῶν ἀσθενεςέρων ζώων, τῶν ὁποίων τὸ εἶδος, μ' ὅλα ταῦτα τὰ παθήματα, πάντοτε ὑπάρχει. Ἀλλὰ καὶ τότε ὁ ἄνθρωπος ἔχει ταύτην τὴν διαφορὰν, ὅτι εὔθετος ὢν εἰς φυγὴν ὄχι ὀλιγώτερον, δύναται προσέτι καὶ νὰ ἀναβῇ εἰς τὰ δένδρα, καὶ νὰ εὕρῃ ἐκεῖ σωτηρίαν, σχεδὸν ἀςφαλῆ, καὶ ἀκολούθως νὰ ἐκλέξῃ ἢ τὴν φυγὴν ἢ τὴν μάχην. Προσθετέον δὲ καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει ζῶον φύσει πολέμιον πρὸς τὸν ἄνθρωπον, πλὴν ὅταν ὁ ἀγὼν

ἦναι ὑπὲρ τῆς ζωῆς, ἢ ὅταν πάσχῃ μεγίςην πεῖναν. Δὲν ὑπάρχει ζῶον ἀμιλείκτου ἀντιπαθείας πρὸς αὐτὸν, δηλωτικῆς τρόπου τινὰ, ὅτι τοῦτο τὸ εἶδος εἶναι εἰς βρῶσιν ἐκείνου προωρισμένον ἐκ φύσεως.

Ἰδοὺ διὰ τί οἱ Αἰθίοπες καὶ οἱ ἄγριοι δὲν φοβοῦνται πολὺ, ὅταν ἀπαντῶσι θηρία. Οἱ Καραΐβαι τῆς Οὐενεζουέλης ζῶσι καὶ κατὰ τοῦτο ἀσφαλέςατα· περιπατοῦσι σχεδὸν γυμνοὶ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Φραγκίσκου Κοῤῥεάλου, καὶ ἐμβαίνουσι θαῤῥαλέως εἰς τὰ δάση, μὴ ἔχοντες ἄλλα ὅπλα παρὰ τὸ τόξον καὶ τὰ βέλη των· ἀλλὰ δὲν ἠκούσθη ποτὲ θηριάλωτος Καραΐβης.

Ἐχθροὶ ἄλλοι φοβερώτεροι, κατὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει τοὺς αὐτοὺς τρόπους εἰς ὑπεράσπισιν αὐτοῦ, εἶναι αἱ φυσικαὶ ἀσθένειαι, οἷον ἡ βρεφικὴ ἡλικία, τὸ γῆρας, καὶ παντὸς εἴδους νοσήματα, ἐλεεινὰ δείγματα τῆς ἀνθρωπίνης δυςυχίας· ἐκ τῶν ὁποίων τὰ μὲν δύο πρῶτα, εἰς πάντα τὰ ζῶα εἶναι κοινὰ, τὸ δὲ τελευταῖον ἀνήκει ἰδίως εἰς τὸν κοινωνικὸν ἄνθρωπον. Ἐξετάζοντες τὴν βρεφικὴν ἡλικίαν τοῦ ἀγρίου, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ γυνὴ, συμπεριφέρουσα πανταχοῦ τὸ βρέφος της, δύναται νὰ τὸ τρέφῃ εὐκολώτερον ὡς πρὸς πολλὰ ζῶα, τὰ ὁποῖα ἐξ ἀνάγκης βιάζονται νὰ ἐπανασρέφωσιν ἀκαταπαύςως μὲ κόπον πολὺν, τὸ μὲν διὰ νὰ εὑρίσκωσι νομὴν ἰδίαν, τὸ δὲ διὰ νὰ θηλάζωσιν, ἢ ἄλλως νὰ τρέφωσι τὰ τέκνα των. Τῷ ὄντι, κινδυνευούσης τῆς γυναικὸς, συγκινδυνεύει καὶ τὸ παιδίον, ἀλλ᾽ εἰς τὸν αὐτὸν κίνδυνον ὑπόκεινται καὶ ἄλλα πολλὰ ζῶα, ὅσων τὰ τέκνα μετὰ πολὺν χρόνον γίνονται ἱκανὰ νὰ εὑρίσκωσι καθ᾽ ἑαυτὰ τὴν ἀναγκαίαν τροφήν. Καὶ ἂν ἡμεῖς ἔχομεν διαρκεςέραν νηπιότητα, ἔχομεν ὅμως καὶ μακροτέραν ζωήν· ἐκ τῆς ὁποίας ἀναπληροῦται ὡς ἔγγιςα τὸ ἐλλάττωμα τοῦτο (7). Ἀλλ᾽ εἰς τὴν διάρκειαν τῆς πρώτης ἡλικίας, καὶ εἰς τὸν ἀριθ-

μὸν τῶν τέκνων (8) ἡ φύσις ἔταξε τοὺς αὐτοὺς κανόνας, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὸ ὑποκείμενον τοῦ λόγου μου. Εἰς δὲ τοὺς γέροντας, οἱ ὁποῖοι καὶ ὀλίγον κινοῦνται, καὶ ὀλίγον διαπνέουσιν, ἐλαττοῦται ἡ χρεία τῆς τροφῆς, ὅσον καὶ ἡ δύναμις αὐτῶν εἰς τὸ προμηθεύεσθαι τὰ ἀναγκαῖα, ἀσθενεῖ καὶ ἐκπίπτει· καὶ ἐπειδὴ ὁ φυσικὸς βίος δὲν ἔχει τὰ πάθη τῆς ποδαλγίας καὶ τῶν ῥευματισμῶν, διὰ μόνον τὸ γῆρας ἀποσβέννυται ἡ ζωή των· διότι αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ μόνον πάθος, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ θεραπεύσῃ ἀνθρωπίνη βοήθεια, καὶ ἀποθνήσκουσι, χωρὶς σχεδὸν νὰ τὸ αἰσθανθῶσι.

Περὶ δὲ τῶν ἀῤῥωστιῶν, δὲν ἀναφέρω παντελῶς τὰς ματαίας καὶ ἀλόγους κατηγορίας, ὅσας λέγουσι κατὰ τῆς Ἰατρικῆς οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι, ὅταν ὑγιαίνωσιν, ἀλλ' ἐρωτῶ· Ἔγεινε ποτὲ ἀκριβὴς παρατήρησις, ἱκανὴ νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ὅπου μὲν ἀμελεῖται ἡ ἰατρικὴ τέχνη, εἶναι βραχύτερος ὁ μέσος ὅρος τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς· ὅπου δὲ τιμᾶται, εἶναι μακρότερος; καὶ τοῦτο πῶς εἶναι δυνατὸν, ὅταν ἡμεῖς προξενῶμεν εἰς ἑαυτοὺς τόσα πάθη, ὅσα δὲν ἔχει φάρμακα ἡ Ἰατρική; Ἡ κατὰ τὸν βίον ἐσχάτη διαφορὰ, τῶν μὲν ἡ ἄκρα νωθρότης, τῶν δὲ ὁ ὑπερβολικὸς κάματος, ἡ εὐκολία τοῦ κινεῖν καὶ θεραπεύειν τὰς ὀρέξεις καὶ τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας, ἡ πολυσκεύαστος τῶν πλουσίων τράπεζα· ἐκ τῆς ὁποίας λαμβάνουσι θερμοτάτους χυμοὺς, καὶ καταπίπτουσι διὰ τὴν δυσπεψίαν· ἡ κακόχυμος τῶν πτωχῶν τροφὴ, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στερούμενοι, ὅταν τὴν εὕρωσι, καταβαρύνουσι τὸν στόμαχον ἀπληστοφαγοῦντες, αἱ ἀγρυπνίαι, αἱ παντὸς εἴδους ὑπερβολαὶ, αἱ ἀκάθεκτοι τῶν παθῶν ἐξορμήσεις, οἱ κόποι καὶ ἡ ἀτονία τοῦ νοὸς, αἱ μυρίαι παντὸς ἐπιτηδεύματος λῦπαι, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ καρδία αἰωνίως κατατρώγεται, ταῦτα πάντα κατὰ δυστυχίαν μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡμεῖς ἐπιφέρομεν καθ' ἑαυτῶν

τὰ περισσότερα νοσήματα, καὶ ὅτι ἐκ πάντων σχεδὸν δυνάμεθα νὰ ἀπαλλαχθῶμεν, ἐὰν ζήσωμεν ἁπλῶς. Ἐπειδὴ ἡ φύσις προστάττει νὰ ὑγιαίνωμεν, ἐγὼ τολμῶ νὰ βεβαιώσω, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὅταν καταντήσῃ εἰς τὸ νὰ διανοῆται, ἀντιφέρεται κατὰ τῆς φύσεως· καὶ ὅτι ὁ μελετῶν καὶ συλλογιζόμενος, εἶναι ζῶον διεφθαρμένον. Ὅταν ἐνθυμῆταί τις τὴν εὐρωςίαν τῶν ἀγρίων ἀνθρώπων, ἐκείνων τοὐλάχιςον, ὅσοι δὲν ἐφθάρησαν ἀπὸ τὴν δριμύτητα τῶν ἡμετέρων ποτῶν· ὅταν ἐξεύρῃ, ὅτι δὲν πάσχουσιν ἄλλο πάθος σχεδὸν, παρὰ τὰς πληγὰς καὶ τὸ γῆρας, πείθεται ὅτι εἶναι εὔκολον νὰ ἐκθέσῃ τὴν ἱςορίαν τῶν ἀνθρωπίνων νοσημάτων, ἀκολουθῶν τὴν ἱςορίαν τῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν. Τοιαύτην γνώμην εἶχε τοὐλάχιςον καὶ ὁ Πλάτων, λέγων, ὅτι τὰ φάρμακα, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Ποδαλείριος καὶ Μαχάων ἰάτρευον τοὺς ἀνθρώπους ἐπὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ἐγέννησαν ἄλλα πάθη, τὰ ὁποῖα τότε δὲν ἦσαν ἔτι γνωςά. Ὁ δὲ Κέλσος λέγει, ὅτι ἡ σήμερον ἀναγκαιοτάτη δίαιτα, ἐπενοήθη ἀπὸ τὸν Ἱπποκράτην.

Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου αἱ αἰτίαι τῶν παθῶν ἦσαν ὀλιγώταται, δὲν ἦτον χρεία παντελῶς φαρμάκων, καὶ πολλῷ μᾶλλον Ἰατρῶν. Δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος κατὰ τοῦτο ὑποδεέςερος τῶν ἄλλων ζώων, καὶ εὐκόλως τὸ μανθάνομεν, ὅταν ἐρωτήσωμεν τοὺς κυνηγοὺς, ἂν εὑρίσκωσι θηρεύοντες, πολλὰ ἄῤῥωςα ζῶα. Πολλοὶ εὑρίσκουσι τινὰ, τὰ ὁποῖα ἐπληγώθησαν μεγάλως, καὶ ἰατρεύθησαν ἄριςα· κατεθλάσθησαν τὰ ὀςᾶ καὶ ὁλόκληρα μέλη των, καὶ ἐθεραπεύθησαν ὑπὸ χειρουργὸν τὸν χρόνον· καὶ οὔτε δίαιταν ἐφύλαξαν ἄλλην παρὰ τὴν συνειθισμένην, οὔτε τομὰς ἔπαθον ὀδυνηρὰς, οὔτε ὑπὸ φαρμάκων διεφθάρησαν, οὔτε ἐξησθένησαν διὰ πολλὴν νηςείαν, καὶ ὅμως ἔλαβον τελείαν ἴασιν. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ τέλος πάντων, ὅτι ἡ Ἰατρικὴ, καλῶς ἐπισκεπτομένη τὰ πάθη, ὠφελεῖ μεγά-

λως τὸν ἄνθρωπον, εἶναι βέβαιον ὅμως, ὅτι ὁ ἄγριος ἄνθρωπος, ὅταν ἀῤῥωςῇ, κατάκειται μὲν ἀνεπίσκεπτος δι' ὅλου, καὶ ἐλπίζει βοήθειαν ἐκ μόνης τῆς φύσεως, πλὴν δὲν φοβεῖται ἄλλο τι παρὰ τὸ πάθος του μόνον, καὶ πολλάκις κατὰ τοῦτο εἶναι εὐτυχέςερος ἡμῶν.

Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ὑπολαμβάνωμεν τὸν ἄγριον, ὡς ἕνα ἐξ ἡμῶν τῶν συγκοινωνούντων ἀνθρώπων. Ἡ φύσις φέρεται εὐνοϊκῶς εἰς ὅλα τὰ ὑπὸ τὴν προςασίαν της ζῶα, καὶ ἀποδεικνύει τρόπον τινὰ, ὅτι μὲ μεγάλην σπουδὴν ἀναδέχεται τοῦτο τὸ δικαίωμα. Ὁ Ἵππος, ὁ Αἴλουρος, ὁ Ταῦρος, καὶ ὁ Ὄνος αὐτὸς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖςον γίνονται ὑψηλότεροι, ῥωμαλεώτεροι, καὶ γενναιότεροι, ὅταν ζῶσιν εἰς τὰ δάση μᾶλλον, παρ' ὅταν τρέφωνται χειροήθως ὑπὸ τὸν ἄνθρωπον. Ἀφ' οὗ δουλωθῶσιν, ἀποβάλλουσι τὸ ἥμισυ τούτων τῶν ἀρετῶν, καὶ διὰ τὴν περὶ αὐτὰ φροντίδα καὶ ἐπιμέλειαν τῶν ἀνθρώπων, ἀντὶ νὰ προκόψωσιν εἰς τὸ τελειότερον, ἀπονοθεύονται μᾶλλον καὶ ἀσθενοῦσι. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον· γενόμενος κοινωνικὸς καὶ δοῦλος, ἐξασθενεῖ, μικροψυχεῖ, ταπεινοῦται, καὶ διὰ τὴν ἐκτεθηλυμένην καὶ χαύνην ζωὴν, ἐκνευρίζει ἐν ταὐτῷ καὶ τὴν ῥωμαλεότητα τοῦ σώματος, καὶ τὴν γενναιότητα τῆς ψυχῆς του. Προςεθείσθω δὲ καὶ ὅτι, ἐπὶ τοῦ ἀγρίου καὶ κοινωνικοῦ βίου, ἡ διαφορὰ ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπον, πρέπει νὰ ἦναι μεγαλητέρα, παρὰ τὴν διαφορὰν ἀλόγου ζώου πρὸς ἄλογον· διότι ἐπὶ μὲν τοῦ ἀγρίου βίου, καὶ τὸ κτῆνος καὶ ὁ ἄνθρωπος ἔχουσιν ἐκ τῆς φύσεως τὴν αὐτὴν προςασίαν, ἐπὶ δὲ τοῦ κοινωνικοῦ, ὅσας ὁ ἄνθρωπος ἀνέσεις καὶ ἡδυπαθείας εὑρίσκει, μᾶλλον ὑπὲρ ἑαυτοῦ, παρὰ ὑπὲρ τῶν τιθασσευομένων ζώων, τόσας ἔχει περισσοτέρας αἰτίας ἐξαχρειώσεως.

Δὲν προξενεῖ λοιπὸν τόσην δυςυχίαν εἰς τοὺς ἀγρίους ἀνθρώπους, οὐδ' ἐπιφέρει μέγα ἐμπόδιον εἰς τὴν συντήρησιν αὐ-

τῶν ἡ γύμνωσις, ὁ ἄοικος βίος, καὶ ἡ σέρησις πάντων τῶν ἀνωφελῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἡμεῖς νομίζομεν ἀναγκαιότατα. Ἐὰν δὲν ἔχωσι τὸ δέρμα μαλλωτὸν, τοῦτο εἰς μὲν τὰ θερμὰ κλίματα δὲν ὠφελεῖ, εἰς δὲ τὰ ψυχρὰ, εὐθὺς μανθάνουσι νὰ ἐνδύωνται τὰ τῶν φονευθέντων θηρίων. Ἐὰν ἔχωσι μόνον δύο πόδας εἰς φυγὴν, ἔχουσιν ὅμως καὶ δύο χεῖρας εἰς ὑπεράσπισιν αὐτῶν, καὶ εἰς προμήθειαν τῶν ἀναγκαίων. Βραδέως μὲν καὶ δυσκόλως περιπατοῦσι τὰ τέκνα των, ἀλλ' αἱ μητέρες τὰ ἐπιφέρουσι μὲ εὐκολίαν. Ἐλαττοῦνται κατὰ τοῦτο τὰ ἄλλα ζῶα, τῶν ὁποίων ἡ μήτηρ, ὅταν διώκεται, βιάζεται ν' ἀφήσῃ τὰ τέκνα της, ἢ νὰ προχωρῇ, καθὼς ἐκεῖνα, μὲ ἀργοπορίαν *). Τέλος πάντων, ἂν δὲν ὑποθέσωμεν ἐκείνας τὰς παραδόξους περισάσεις, περὶ τῶν ὁποίων θέλω ὁμιλήσει μετὰ ταῦτα, περισάσεις τυχηρὰς, αἱ ὁποῖαι ἴσως ποτὲ δὲν συνέβησαν, εἶναι φανερὸν, ὅτι ὅστις ἐφεῦρε πρῶτος ἐνδύματα, ἢ κατεσκεύασεν οἶκον, δὲν τὰ ἐνόμισαν ἀναγκαιότατα πράγματα· ἐπειδὴ ἔζησεν ἕως τότε χωρὶς αὐτῶν, διὰ τί ἄρα δὲν ἐδύνατο νὰ ζῇ καὶ εἰς τὸ ἑξῆς κατὰ τὸν ἐκ νηπιότητος τρόπον τῆς ζωῆς του, γενόμενος τέλειος ἄνθρωπος;

Καθὼς τὰ ζῶα, ἐπειδὴ ὀλίγον διανοοῦνται, κοιμῶνται σχεδὸν ἐν ὅσῳ δὲν εὑρίσκονται εἰς συλλογισμοὺς, οὕτω καὶ ὁ ἄγριος ἄνθρωπος, μεμονωμένος, ἀργὸς, καὶ πάντοτε παρακινδυνεύων, πρέπει ν' ἀγαπᾷ τὸν ὕπνον, καὶ νὰ κοιμᾶται ἐλα-

*) Ἐξαιροῦνται τούτων τινὰ, οἷον τὸ ζῶον τῆς ἐπαρχίας Νικαράγης, τὸ ὁποῖον μορφὴν μὲν ἔχει ἀλώπεκος, τοὺς δὲ πόδας ὁμοίους μὲ τὰς χεῖρας τῶν ἀνθρώπων· κατὰ δὲ τὸν Κορ'ρ'εάλον, ἔχει ὑπὸ τὴν κοιλίαν του πήραν τινὰ, ὅπου ἡ μήτηρ βάλλει τὰ τέκνα της, ὅταν ἀναγκάζεται νὰ φύγῃ. Τοῦτο βέβαια εἶναι τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο ζῶον, τὸ παρὰ Μεξικανοῖς λεγόμενον Τλακατζῖνος, τοῦ ὁποίου τὸ θηλυκὸν, κατὰ τὸν Λαέτιον, ἔχει τὴν εἰρημένην πήραν.

φρῶς. Ἐπειδὴ φροντίζει περὶ μόνης σχεδὸν τῆς ἰδίας συντηρήσεως, ἐκείνας τὰς δυνάμεις γυμνάζει μᾶλλον, ὅσαι συμβάλλουσι κυρίως εἰς προσβολὴν καὶ εἰς ἄμυναν, ἢ διὰ νὰ νικήσῃ τὴν ἄγραν του, ἢ διὰ νὰ μὴ ἀγρευθῇ αὐτὸς ὑπ᾽ ἄλλου ζώου. Ἔχει δὲ πάλιν ἀγύμναστα ἐκεῖνα τὰ ὄργανα, ὅσα τελειοῦνται ἐξ ἡδυπαθείας καὶ τρυφῆς, καὶ ἀκολούθως διὰ τὴν ἀμβλύτητά των, στερεῖται παντὸς εἴδους λεπτότητος. Καὶ αἱ αἰσθήσεις του δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον διαιροῦνται, ὥστε ἡ μὲν ἀφὴ καὶ γεῦσίς του πρέπει νὰ ἦναι τραχυτάτη· ἡ δὲ ὄρασις, ἡ ἀκοή, καὶ ὄσφρησις ὀξυτάτη. Τοιαύτη εἶναι γενικῶς ἡ ζωώδης κατάστασις, καί, κατὰ τοὺς περιηγητάς, τοιαῦτα εὑρίσκονται τὰ περισσότερα πλήθη τῶν ἀγρίων. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ θαυμάζωμεν, ὅτι οἱ Ὁττεντόται τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Χρηστῆς Ἐλπίδος, βλέπουσι τὰ πλοῖα μὲ μόνους τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς μακρότατον πέλαγος, ὅσον οἱ Ὁλλανδοὶ μὲ διοπτρικὰς μηχανάς· ὅτι οἱ ἄγριοι τῆς Ἀμερικῆς εὕρισκον τοὺς Ἱσπανούς, ῥινηλατοῦντες ὡς θηρευτικώτατοι κύνες· καὶ ὅτι τὰ βάρβαρα ταῦτα ἔθνη ὑποφέρουσιν εὐκόλως τὴν γύμνωσιν, παροξύνουσι μὲ πέπερι τὴν ὄρεξίν των, καὶ πίνουσιν ὡς νερὸν τὰ Εὐρωπαϊκὰ ποτά.

Ὁ ἄνθρωπος ἐθεωρεῖτο μέχρι τοῦδε φυσικῶς· ἂς τὸν ἐξετάσωμεν ἤδη μεταφυσικῶς καὶ ἠθικῶς.

Πᾶν ζῶον μὲ φαίνεται ὡς μηχανικόν τι κατασκεύασμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ φύσις ἔδωκεν αἰσθήσεις, διὰ νὰ ἀναλαμβάνῃ ἀφ᾽ ἑαυτοῦ τὰς κινήσεις του, καὶ νὰ ἀποφεύγῃ μέχρις ὅρου τινός, ὅσα τείνουσιν εἰς ἀνατροπήν του. Τὰ αὐτὰ παρατηρῶ καὶ εἰς τὴν μηχανὴν τοῦ ἀνθρώπου, πλὴν ὅτι τὸ μὲν κτῆνος ἔχει ἐν ἑαυτῷ ἐνεργοῦσαν μόνην τὴν φύσιν· ὁ δὲ ἄνθρωπος ἔχει συντρέχουσαν καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ θέλησιν· τὸ μὲν στέργει ἢ ἀποδοκιμάζει τι κατ᾽ ἔνστικτον ὁρμήν· ὁ δὲ κατ᾽ ἐλευθέραν προαίρεσιν. Ὅθεν τὸ μὲν δὲν δύναται νὰ παραβῇ τὸν δοθέντα κα-

νόνα, οὐ δ᾽ ὅταν συμβάλλη εἰς αὐτὸ ἡ παράβασις, ὁ δὲ ἄνθρωπος πολλάκις τὸν παραβαίνει πρὸς βλάβην του. Ἡ περιστερὰ, ὅταν ἔχη παρακείμενον ἀγγεῖον καλλίςων κρεάτων, καὶ ἡ γαλῆ σωροὺς ὀπωρικῶν ἢ σπερμάτων, ἀποθνήσκουσι τῆς πείνας, ἐν ᾧ ἐδύναντο νὰ τραφῶσιν ἐξ αὐτῶν· οἱ δὲ διεφθαρμένοι ἄνθρωποι διὰ τὰς καταχρήσεις τῆς τροφῆς των, καταντῶσιν εἰς λοιμικὰ πάθη καὶ εἰς θάνατον· ἐπειδὴ ὁ μὲν νοῦς διαφθείρει τὰς αἰσθήσεις των, ἡ δὲ θέλησίς των ἐπιμένει προςάττουσα, καὶ ἀφ᾽ οὗ ἡ φύσις σιωπήση.

Πᾶν ζῶον ἔχει ἰδέας, διότι ἔχει καὶ αἰσθήσεις· προχωρεῖ μάλιςα μέχρι τινὸς κατὰ συλλογισμόν· ὁ δὲ ἄνθρωπος κατὰ τοῦτο δὲν διαφέρει ἀπὸ τὰ ἄλογα ζῶα, εἰμὴ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον. Τινὲς μάλιςα φιλόσοφοι λέγουσιν, ὅτι μᾶλλον διαφέρει ἄνθρωπος ἀπὸ ἄνθρωπον, παρ᾽ ὅσον ἄνθρωπος ἀπὸ κτῆνος. Ἡ εἰδικὴ ἄρα διαφορὰ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ ζῶα, συμβαίνει μᾶλλον ἐκ τῆς ἐλευθερίας, ἢ ἐκ τῆς διανοίας του. Ἡ φύσις προςάττει πάντα τὰ ζῶα γενικῶς, ἀλλὰ μόνον τὸ ἄλογον ὑποτάσσεται· ὁ δὲ ἄνθρωπος λαμβάνει μὲν ἀπὸ τὴν φύσιν τὰς αὐτὰς προςαγὰς πλὴν εἶναι ἐλεύθερος ἢ νὰ πείθεται, ἢ νὰ ἀντιβαίνη. Ἐκ τούτου μάλιςα ἀποδεικνύεται, ὅτι ἔχει ἄϋλον ψυχὴν, διότι γνωρίζει ἐν συνειδήσει τὴν ἐλευθερίαν ταύτην. Διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν πῶς αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος, καὶ πῶς ἐννοεῖ, ἔχομεν λόγους φυσικούς· πῶς δύναται ὅμως νὰ θέλη, ἢ μᾶλλον νὰ ἐκλέγη, καὶ νὰ γνωρίζη ἐν ἑαυτῷ ταύτην τὴν ἐλευθερίαν, ταῦτα δὲν ἐξηγοῦνται ἄλλως πως, εἰμὴ ὡς ἐνέργειαι ἁπλῶς ἀΰλου ὄντος, ἀνεπίδεκτοι ἑρμηνείας διὰ λόγων μηχανικῶν.

Ἀλλ᾽ ἐὰν διὰ τὴν δυσκολίαν τῶν λόγων τούτων, μένη ἔτι τόπος φιλονεικίας περὶ ταύτης τῆς διαφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ζώου, εἶναι ἄλλη τις εἰδικωτάτη ποιότης διακρίνουσα τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὰ λοιπὰ ζῶα, πάντη ἀναντίρρητος, ἡ δύναμις,

λέγω, τοῦ τελειοῦσθαι, ἡ ὁποία διὰ τῆς βοηθείας τῶν περιςάσεων προάγει ὅλας τὰς λοιπὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, ἐνυπάρχουσα εἰς ἡμᾶς οὐ μόνον προσωπικῶς καὶ καθ᾽ ἕκαςα, ἀλλὰ καὶ καθ᾽ ὅλον τὸ εἶδος. Τὸ κτῆνος μετ᾽ ὀλίγους μῆνας προχωρεῖ εἰς ἐκείνην τὴν τελειότητα, ὅπου θέλει μείνει δι᾽ ὅλης του τῆς ζωῆς· καὶ τὸ εἶδος του καθολικῶς θέλει εἶσθαι τοιοῦτον μετὰ χίλια ἔτη, ὁποῖον ἦτον ἐπὶ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς χιλιάδος. Διὰ τί μόνος ὁ ἄνθρωπος ὑπόκειται εἰς ἀνοησίαν; διότι ἐπανέρχεται εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ κατάςασιν. Τὸ μὲν ζῶον οὔτε προσέλαβε τίποτε, οὔτ᾽ ἔχει νὰ ςερηθῇ, καὶ διαμένει πάντοτε εἰς τὴν φυσικὴν διάθεσίν του· ὁ δὲ ἄνθρωπος διὰ τὸ γῆρας, ἢ δι᾽ ἄλλο τι συμβεβηκὸς ἀποβάλλει τὰ προσκτηθέντα διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ τελειοῦσθαι, καὶ γίνεται καὶ τοῦ ἀλόγου ἀλογώτερος. Λύπης ἄξιον εἶναι τῷ ὄντι νὰ ὁμολογῶμεν ἐξ ἀνάγκης, ὅτι ἐκ ταύτης τῆς διακριτικῆς καὶ σχεδὸν ἀπεριορίςου δυνάμεως συμβαίνουσιν ὅλαι αἱ δυςυχίαι τοῦ ἀνθρώπου· ὅτι αὐτή, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐξάγει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν πρώτην αὐτοῦ κατάςασιν, καθ᾽ ἣν ἐδύνατο νὰ ζῇ μὲ ἀθωότητα καὶ ἡσυχίαν· ὅτι ἐξ αὐτῆς προάγονται αἱ γνώσεις καὶ αἱ ἀπάται του διὰ τοῦ χρόνου, αἱ κακίαι καὶ αἱ ἀρεταί του, καὶ γίνεται ὁ ἄνθρωπος τελευταῖον τύραννος ἑαυτοῦ καὶ τῆς φύσεως (9). Εἶναι φρικτὸν τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἀναγκάζεταί τις νὰ ἐπαινῇ ὡς ἀγαθοποιὸν ἐκεῖνον, ὅςτις πρῶτος ἐδίδαξε τοὺς κατοικοῦντας παρὰ τὸν Ὀρενόκον, ποταμὸν τῆς Ἀμερικῆς, νὰ ἐφαρμόζωσι τὰς πινακίδας ἐκείνας εἰς τοὺς κροτάφους τῶν παιδίων. Διότι ἐκ τούτων διαμένει κἂν καὶ σώζεται εἰς αὐτὰ μέρος τῆς ἀνοησίας των, καὶ τῆς ἀρχαίας εὐδαιμονίας.

Ὁ ἄγριος ἄνθρωπος, ἐκ μόνης τῆς φύσεως κινούμενος, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, λαβὼν παρ᾽ αὐτῆς, ἀντὶ ὅσων ἴσως ἐςερήθη, δυνάμεις ἱκανὰς νὰ ἀναπληρώσωσι τὰ ἐλαττώματά του, καὶ νὰ

τὸν ἀνυψώσωσιν ἔπειτα ὑπεράνω καὶ αὐτῆς τῆς φύσεως, πρῶτον κινεῖται ἁπλῶς ὡς ζῶον (10). Τὸ αἰσθάνεσθαι καὶ προσέχειν εἶναι αἱ πρῶται αὐτοῦ διαθέσεις, καθὼς καὶ πάντων ἐν γένει τῶν ἄλλων ζώων. Τὸ θέλειν δὲ καὶ μὴ θέλειν, τὸ ὀρέγεσθαι καὶ φοβεῖσθαι, εἶναι αἱ πρῶται καὶ μόναι σχεδὸν τῆς ψυχῆς του ἐνέργειαι, ἕως νὰ λάβῃ ἐκ νέων περιςάσεων νέας ἀναπτύξεις. – iii

Τὰ πάθη αὐξάνουσι μεγάλως τὸν ἀνθρώπινον νοῦν, καὶ ἂς ἔχωσιν οἱ Ἠθικοὶ ἄλλην δόξαν περὶ τούτου· ὁ δὲ νοῦς ὁμοίως αὐξάνει τὰ πάθη. Ἡ δραςηριότης τῶν παθῶν φέρει τὸ λογικὸν εἰς τελειότητα. Ζητοῦμεν γνώσεις, ἐπειδὴ ἐπιθυμοῦμεν ἡδονάς. Διὰ τὶ νὰ πάσχῃ συλλογιζόμενος, ὅςτις οὔτε ὀρέγεται, οὔτε φοβεῖται; Τὰ πάθη λαμβάνουσι μὲν ἀμοιβαίως τὴν ἀρχὴν ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀναγκῶν, προχωροῦσι δὲ εἰς αὔξησιν ἐκ τῶν ἡμετέρων γνώσεων. Ἕκαςος ἐπιθυμεῖ, ἢ φοβεῖται τὰ πράγματα, δι' ἃς ἔλαβε περὶ αὐτῶν ἰδέας, ἢ δι' ἁπλοῦν ὠθισμὸν τῆς φύσεως. Ἀλλ' ὁ ἄγριος ἄνθρωπος, ἐπειδὴ δὲν ἔχει κάμμίαν γνῶσιν, πάσχει μόνον τοῦ δευτέρου εἴδους τὰ πάθη· καὶ αἱ ὀρέξεις του δὲν ἐκτείνονται περαιτέρω τῶν φυσικῶν χρειῶν (11). Τὰ μόνα πρὸς αὐτὸν ἐπὶ γῆς ἀγαθὰ, εἶναι ἡ τροφὴ, ἡ γυνὴ, καὶ ἡ ἀνάπαυσις· μόνα δὲ κακὰ, ὁ πόνος καὶ ἡ πεῖνα. Λέγω δὲ ὁ πόνος, καὶ ὄχι ὁ θάνατος, ἐπειδὴ δὲν δύναται ποτὲ νὰ μάθῃ τὸ ζῶον, τὶ ἐςι θάνατος. Ἀφ' οὗ ἀπεμακρύνθη ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν ζωώδη κατάςασιν, τότε μετὰ τῶν ἄλλων ἔλαβε πρῶτον καὶ τοῦτο τὸ ἕρμαιον, τὴν ἰδέαν τοῦ θανάτου, καὶ τὸν ἐκ τούτου φόβον τὸν φρικωδέςατον.

Εὔκολον μὲν εἶναι, ἀλλὰ περιττὸν, νὰ βεβαιώσω διὰ πραγμάτων ταύτην τὴν γνώμην, καὶ ν' ἀποδείξω, ὅτι ὁ νοῦς εἰς ὅλα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἔχει ἀκριβῆ ἀναλογίαν μὲ τὰς ἐκ φύσεως ἢ ἐκ περιςάσεων χρείας τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἀκολούθως μὲ τὰ πάθη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα κινοῦνται οἱ ἄνθρωποι εἰς θε-

ραπείαν τούτων τῶν χρειῶν. Αἱ τέχναι ἐγεννήθησαν εἰς τὴν Αἴγυπτον, καὶ ἐξετάθησαν εἰς ὅσην κατακλύζει γῆν ἡ πλημμύρα τοῦ Νείλου· ἀνεφύησαν δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ηὐξήθησαν καὶ ὑψώθησαν μέχρις οὐρανῶν, ῥιζωθεῖσαι ὄχι παρὰ τὰς διεξόδους τῶν καρποτρόφων ὑδάτων τοῦ Εὐρώτα, ἀλλ' εἰς τὴν ἄνικμον καὶ πετρώδη χώραν τῆς Ἀττικῆς. Ἐν γένει δὲ πάντα τὰ ἀρκτῷα ἔθνη εἶναι εὐμηχανώτερα τῶν μεσημβρινῶν· ἐπειδὴ ἔχουσι χρείαν περισσοτέρας εὐμηχανίας. Ἠθέλησεν, ὡς φαίνεται, ἡ φύσις, νὰ ἐξισώσῃ οὕτω τὰ πράγματα, χορηγοῦσα εἰς τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων ἐκείνην τὴν γονιμότητα, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξέρησε τὴν γῆν.

Ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ καταφεύγωμεν εἰς τὰς ἀβεβαίους μαρτυρίας τῆς ἱςορίας, ποῖος δὲν βλέπει, ὅτι τὰ πάντα τρόπον τινὰ ἐμποδίζουσι τὸν ἄγριον ἄνθρωπον, νὰ λάβῃ ἥμερον ἦθος, καὶ νὰ εὕρῃ τρόπους τοιαύτης μεταῤῥυθμίσεως; Αὐτὸς οὔτε φαντάζεται, οὔτε ἐπιθυμεῖ τίποτε· ἔχει πρόχειρα τὰ πρὸς θεραπείαν τῶν μετριοτάτων ἀναγκῶν του, καὶ τόσον ἀπέχει ἀπὸ ἐκείνας τὰς γνώσεις, αἱ ὁποῖαι κινοῦσι τὸν ἄνθρωπον νὰ ζητήσῃ μεγαλητέρας, ὥςε οὔτε προμήθειαν περὶ τοῦ μέλλοντος λαμβάνει, οὔτε εἰς περιέργειαν ἔρχεται. Εἰς δὲ τὸ θέατρον τῆς φύσεως, διὰ τὴν συνήθειαν, ἀδιαφορεῖ. Ἐπειδὴ βλέπει πάντοτε τὴν αὐτὴν τάξιν, καὶ τὰς αὐτὰς μεταβολὰς, δὲν ἐκπλήττουσι τὸν νοῦν του οὐδ' αὐτὰ τὰ θαυμασιώτερα. Λείπει ἀπ' αὐτὸν ἡ φιλοσοφία, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἔχῃ διὰ νὰ ἐξεύρῃ νὰ ἐξετάσῃ ἅπαξ τὰ καθ' ἡμέραν ὑποπίπτοντα εἰς τοὺς ὀφθαλμούς του. Ἡ ἀτάραχος ψυχή του προσέχει εἰς μόνον τὸ αἴσθημα τῆς παρούσης αὐτοῦ καταςάσεως, ἄνευ τινὸς ἰδέας τοῦ μέλλοντος, οὐδ' αὐτοῦ τοῦ μετ' ὀλίγου ἐσομένου, Οἱ ςοχασμοί του, ἐπειδὴ εἶναι συνεςαλμένοι, καθὼς καὶ αἱ θεωρίαι του, μόλις ἐκτείνονται ἕως εἰς τὸ τέλος τῆς ἡμέρας. Τόσον μέχρι σήμερον προβλέπει τὸ μέλ-

λον ὁ Καραΐβης, ὥςε τὸ πρωῒ πωλεῖ τὸ ςρῶμά του, καὶ τὸ ἑσπέρας ἔρχεται κλαίων νὰ τὸ ἐξαγοράσῃ, μὴ προνοῶν παντελῶς, ὅτι μέλλει νὰ λάβῃ χρείαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπιοῦσαν νύκτα.

Ὅσον σκεπτόμεθα περὶ τούτου, τόσῳ μᾶλλον εὑρίσκομεν, ὅτι τὰ αἰσθήματα, καὶ μὲ αὐτὰς τὰς ἁπλουςέρας ἐννοίας παραβαλλόμενα, ἔχουσι μεγίςην διαφοράν· ὥςε εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν, τίνι τρόπῳ ὁ ἄνθρωπος μὲ μόνας τὰς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεις, ἄνευ τῆς ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ βίου συναρωγῆς, καὶ τοῦ κέντρου τῆς ἀνάγκης, ἐδύνατο νὰ ὑπερπηδήσῃ τόσον διάςημα. Πόσοι αἰῶνες ἐπέρασαν ἴσως, πρὶν συνηθῶσιν οἱ ἄνθρωποι, νὰ ἔχωσιν ἄλλο πῦρ παρὰ τὸ ἡλιακόν! Πόσαι περιςάσεις ἔπρεπε νὰ συνδράμωσι, διὰ νὰ διδαχθῶσι τὰς κοινοτέρας τοῦ πυρὸς χρήσεις! Ποσάκις τὸ ἄφησαν καὶ κατεσβέσθη, πρὶν μάθωσι τὴν τέχνην νὰ τὸ ἀνάπτωσι! καὶ ποσάκις ἕκαςον τῶν μυςηρίων τούτων συναπέθανεν ἴσως μετὰ τοῦ εὑρετοῦ! Τί δὲ περὶ τῆς Γεωργικῆς, ἥτις ἀπαιτεῖ τόσην ταλαιπωρίαν καὶ πρόνοιαν; τέχνης, ἥτις περιέχει ἄλλας τέχνας, καὶ ἀναμφιβόλως δὲν εἶναι ἄλλοτε χρήσιμος, εἰμὴ ἐπὶ κοινωνίας ἀνθρώπων, τοὐλάχιςον νεοσυςάτου; διότι αὐτὴ δὲν συμβάλλει τόσον εἰς ἀπόλαυσιν καρπῶν, ὁποῖοι καὶ ἀγεωργήτως γεννῶνται, ὅσον εἰβιαίαν προαγωγὴν καὶ τελεσφορίαν ἐκείνων, τοὺς ὁποίους πρὸς κρίνει ἡ ἡμετέρα ὄρεξις. Ἀλλ' ὑποτεθείσθω, ὅτι ἐπολλαπλασιάσθησαν ἐπὶ γῆς οἱ ἄνθρωποι τόσον, ὥςε δὲν ἦσαν εἰς τὸ ἑξῆς ἱκανὰ τὰ φυσικὰ γεννήματα, τὸ ὁποῖον, ἂς τὸ εἰπῶ ἐν παρόδῳ, ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον γένος ὠφελεῖται τὰ μέγιςα, καὶ αὐξάνει ἐπὶ τῆς τοιαύτης ζωῆς· ὑποτεθείσθω, ὅτι τὰ ἐργαλεῖα τῆς Γεωργικῆς, ἄνευ χωνευτηρίων καὶ βαναυτουργείων, ἔπεσον ἐξ οὐρανοῦ εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀγρίων· ὅτι αὐτοὶ ἐνίκησαν τὸ κοινὸν μέγιςον μῖσος τὸ πρὸς τοὺς κόπους τοὺς συ-

χνούς· ὅτι ἔμαθον νὰ προμηθεύωνται πρὸ τόσου καιροῦ τὰ ἀναγκαῖα· ὅτι ἐπενόησαν πῶς πρέπει νὰ καλλιεργῶσι τὴν γῆν, πῶς νὰ σπείρωσι τὰ σπέρματα, καὶ νὰ φυτεύωσι τὰ δένδρα· ὅτι ἐφεῦρον τὴν τέχνην τοῦ νὰ ἀλήθωσι τὸν σῖτον, καὶ νὰ ἐκθλίβωσιν ἀναβράζοντα τὸν χυμὸν τῆς ςαφυλῆς· τέλος πάντων, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐννοήσωμεν, πῶς ἔμαθον ἀφ' ἑαυτῶν ὅλα τὰ χρειώδη, ἄς ὑπολάβωμεν, ὅτι τὰ ἐδιδάχθησαν ἀπὸ τοὺς Θεούς. Αλλὰ καὶ τούτου ὑποτεθέντος, ποῖος ἤθελε φθάσει εἰς τόσην ἄνοιαν, ὥςε νὰ ταλαιπωρῆται εἰς γεωργίαν ἐκείνου τοῦ ἀγροῦ, τοῦ ὁποίου τὸν καρπὸν μέλλει νὰ τρυγήσῃ, ὅςτις ἔλθῃ προλαβὼν, εἴτε ἄνθρωπος, εἴτε ζῶον; καὶ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ κατατρίψῃ ἕκαςος τὴν ζωήν του εἰς κόπους καὶ μόχθους, ἐν ᾧ τόσῳ μᾶλλον εἶναι βεβαιότερος, ὅτι θέλει ἀποτύχει τῶν ἐλπιζομένων καρπῶν, ὅσον εἶναι εἰς αὐτὸν ἀναγκαιότεροι; Πῶς ἐν ἑνὶ λόγῳ, τοιαύτης καταςάσεως ἄνθρωποι δύνανται νὰ γεωργῶσι, πρὶν μοιράσωσι πρὸς ἀλλήλους τὴν γῆν, ὅπερ ἐςὶ πρὶν μεταβάλωσι δι' ὅλου τὸν φυσικὸν βίον;

Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποθέσωμεν τὸν ἄγριον ἄνθρωπον, τόσον ἐξησκημένον εἰς τὴν συλλογιςικὴν τέχνην, ὅσον ὑπολαμβάνουσιν οἱ ἡμέτεροι φιλόσοφοι· ἂν ἐκλάβωμεν καὶ αὐτὸν ὡς φιλόσοφον, καθὼς τὸν νομίζουσιν αὐτοὶ, ἱκανὸν νὰ προβαίνῃ καθ' ἑαυτὸν εἰς τὰς ὑψηλοτέρας ἐννοίας, καὶ δι' ἐφόδου ἀφῃρημένων συλλογισμῶν νὰ καταλαμβάνῃ τὸ δίκαιον καὶ τὸ εὔλογον, ὁδηγούμενος ἐκ τοῦ περὶ τὴν ἁρμονίαν ἐν γένει ἔρωτος, ἢ ἐκ τῆς γνωςῆς θελήσεως τοῦ δημιουργοῦ του· ἐν ἑνὶ λόγῳ, ἂν ὑποθέσωμεν, ὅτι ἔχει τόσον ὀξύτατον νοῦν, καὶ τοσαύτας γνώσεις, ὅσην παχύνοιαν καὶ βλακείαν πρέπει νὰ ἔχῃ, καὶ τῷ ὄντι ἔχει, τὶς ὠφέλεια εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐκ ταύτης ὅλης τῆς μεταφυσικῆς, ὅταν μὴ δυναμένη νὰ μεταδοθῇ, συμπαρέρχεται μετὰ τοῦ εὑρετοῦ, καὶ συνεκλείπῃ; Πῶς νὰ προχωρήσωσιν εἰς

γνώσεις οἱ ἄνθρωποι, περιπλανώμενοι μετὰ τῶν ἀλόγων ζώων εἰς τὰ δάση; μέχρι τίνος βαθμοῦ νὰ τελειωθῶσι, καὶ νὰ διδαχθῶσιν ὑπ᾽ ἀλλήλων, ἄνθρωποι πλάνητες καὶ ἀνέστιοι, μὴ ἔχοντες χρείαν ἄλλων ἀνθρώπων, μόλις ἐκ δευτέρου συναπαντώμενοι δι᾽ ὅλης τῆς ζωῆς αὐτῶν, ἄγνωστοι πρὸς ἀλλήλους, καὶ σιωπῶντες;

Ἄς ἐνθυμηθῶμεν πόσας ἰδέας ἐλάβομεν ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ προφορικοῦ λόγου, πόσην γύμνασιν καὶ εὐκολίαν ἐπιφέρει ἡ Γραμματικὴ εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ νοὸς, ἂς φαντασθῶμεν τοὺς ἀμυθήτους κόπους, καὶ τὸν ἄπειρον χρόνον, ὅς τις πρέπει νὰ ἐπέρασεν, ἕως νὰ ἐφεύρωμεν τὰς διαλέκτους· ἂς συνάψωμεν ἔπειτα τούτους τοὺς στοχασμοὺς μετὰ τῶν προηγουμένων, καὶ τότε θέλομεν κρίνει, πόσαι μυριάδες αἰώνων ἔπρεπε νὰ παρέλθωσι, διὰ νὰ φθάσῃ κατὰ διαδοχὴν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς εἰς τὴν δυνατὴν τελειότητα.

Δότε με ἄδειαν, παρακαλῶ, νὰ ἐξετάσω ἐν ὀλίγοις τὴν δυσκολίαν τῆς ἀρχῆς τῶν διαλέκτων. Ἦτον ἱκανὸν νὰ ἀναφέρω, ἢ νὰ ἐπαναλάβω ἐνταῦθα τοὺς περὶ τούτου στοχασμοὺς τοῦ Ἀββᾶ Κονδιλλιάκου, ὄχι μόνον διότι βεβαιόνουσιν ἀκριβέστατα τὴν γνώμην μου, ἀλλὰ καὶ διότι ἐξ αὐτῶν ἔλαβα τὴν πρώτην περὶ τούτου ἰδέαν· ὁ τρόπος ὅμως κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ φιλόσοφος οὗτος διαλύει τὰς δυσκολίας, ὅσας αὐτὸς εἰς ἑαυτὸν προβάλλει περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν λέξεων, ἀποδεικνύει, ὅτι ἐξέλαβεν ὡς ὑποτεθειμένον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐγὼ φέρω ὡς πρόβλημα· ἤγουν κοινωνίαν τινὰ τῶν εὑρετῶν τῆς διαλέκτου, πρὶν εὕρωσι τὴν διάλεκτον. Ὅθεν ἀναπέμποντες τὸν ἀναγνώστην εἰς τοὺς στοχασμοὺς ἐκείνου, ὑποσυνάπτομεν καὶ τοὺς ἡμετέρους, διὰ νὰ ἐκθέσωμεν τὰς αὐτὰς δυσκολίας, ὅπως ἀνήκει εἰς τὸ ὑποκείμενον τοῦ λόγου μου. Πρώτη δυσκολία εἶναι, τὸ νὰ φαντασθῶμεν, πόθεν ἦλθεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἡ ἀνάγκη τῶν δια-

λέκτων· ἐπειδὴ μὴ κοινωνοῦντες παντελῶς οἱ ἄνθρωποι πρὸς ἄλλους, μηδ᾽ ἔχοντες χρείαν κοινωνίας, πῶς ἠναγκάσθησαν, ἢ πῶς ἐδυνήθησαν νὰ ἐπινοήσωσι γλῶσσαν, ἐὰν δὲν ἦτον ἄφευκτος; Ἐὰν εἴπωμεν μετὰ καὶ ἄλλων πολλῶν, ὅτι αἱ γλῶσσαι ἐγεννήθησαν ἐκ τῆς συναναςροφῆς τῶν γονέων καὶ τῶν τέκνων, ὄχι μόνον τὰς ἀντιςάσεις δὲν λύομεν, ἀλλὰ καὶ περιπίπτομεν εἰς τὴν ἀτοπίαν ἐκείνων, ὅσοι περὶ τοῦ φυσικοῦ βίου ὁμιλοῦντες, μεταφέρουσιν εἰς αὐτὸν τοιαύτας ἰδέας, ὁποίας λαμβάνει ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ. Αὐτοὶ νομίζουσιν, ὅτι οἱ συγγενεῖς πάντοτε συγκατοικοῦσιν, καὶ ὅτι εἶναι συνδεδεμένοι μὲ δεσμοὺς ἐντόνους, καθὼς ἡμεῖς οἱ συναπτόμενοι διὰ τόσα κοινὰ συμφέροντα. Καὶ ὅμως ἐπὶ τοῦ πρώτου ἐκείνου βίου, ἄοικοι ὄντες οἱ ἄνθρωποι, ἄσκηνοι, καὶ πάντη ἀκτήμονες, κατῴκει ἕκαςος, ὅπου ἔτυχε, καὶ πολλάκις ἐπὶ μίαν μόνην νύκτα. Οἱ ἄνδρες μετὰ τῶν γυναικῶν συνευρίσκοντο τυχαίως, κατὰ τὴν σύμπτωσιν, κατὰ τὸν καιρὸν καὶ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν των, μὴ μεταχειριζόμενοι τὸν προφορικὸν λόγον, ὡς ἀναγκαῖόν τινα διερμηνέα τῆς καρδίας των, καὶ ἀπεχωρίζοντο μὲ τὴν αὐτὴν εὐκολίαν (12). Ἡ μήτηρ πρῶτον μὲν ἐθήλαζε τὰ παιδία της ἐξ ἰδίας ἀνάγκης, ἔπειτα τὰ ἔτρεφεν ἐκ φιλοςοργίας διὰ τὴν συνήθειαν, θεραπεύουσα τὴν ἐκείνων χρείαν. Ἀφ᾽ οὗ δὲ τὰ παιδία ἠλικιωμένα ἐδύναντο νὰ ζητῶσι τὴν τροφὴν αὐτῶν, εὐθὺς ἀπέλειπον καὶ τὴν μητέρα των· καὶ ἐπειδὴ τὸ νὰ μὴ ἀπομακρυνθῶσι ποτὲ ἐπέκεινα τῆς ὁράσεως, ἦτον ὁ μόνος τρόπος σχεδὸν τοῦ νὰ συνέλθωσι πάλιν, διὰ τὴν παραμικρὰν περαιτέρω διάςασιν ἀπεχωρίζοντο παντελῶς. Σημειωτέον πρὸς τούτοις, ὅτι ἐπειδὴ τὸ παιδίον ἀναγκάζεται νὰ ἑρμηνεύσῃ ὅλας τὰς ἀνάγκας του, καὶ ἔχει ἀκολούθως νὰ εἰπῇ εἰς τὴν μητέρα περισσότερα πράγματα, παρ᾽ ὅσα ἡ μήτηρ εἰς αὐτὸ, τὸ παιδίον λοιπὸν συνεισφέρει περισσοτέρας λέξεις, καὶ τὸ πλεῖςον μέρος τῆς γλώσ-

σης του εἶναι ἴδιον αὐτοῦ ἔργον. Ὅθεν τόσον πολλαπλασιάζονται αἱ γλῶσσαι, ὅσα εἶναι τῶν λαλούντων τὰ πρόσωπα. Εἰς τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν γλωσσῶν συντελεῖ πρὸς τούτοις καὶ ὁ πλανήτης βίος καὶ ἄςατος· διότι ἐμποδίζει ἕκαςον ἰδίωμα γλώσσης νὰ λάβῃ διὰ τοῦ χρόνου πῆξιν καὶ σύςασιν. Ὅταν δέ τις λέγῃ, ὅτι ἡ μήτηρ διδάσκει τὸ παιδίον τὰ ὀνόματα, διὰ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ζητῇ παρ' αὐτῆς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ πρᾶγμα, δὲν ἀποδεικνύει ἐκ τούτου, πῶς γίνονται αἱ γλῶσσαι, ἀλλὰ πῶς, γενόμεναι, διδάσκονται.

Ὑπολαμβάνοντες δὲ, ὅτι διελύθη ἡ πρώτη αὕτη δυσκολία, ἂς πηδήσωμεν πρὸς ὥραν τὸ ἄπειρον διάςημα τὸ μεταξὺ τοῦ φυσικοῦ βίου καὶ τῆς ἀνάγκης τῶν διαλέκτων, καὶ νομίζοντες αὐτὰς ὡς ἀναγκαίας (13), ἂς ἐξετάσωμεν πόθεν ἔλαβον ἀρχήν. Αὕτη ἡ δυσκολία εἶναι χείρων τῆς πρώτης· ἐπειδὴ ἂν νομίσωμεν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶχον χρείαν τοῦ προφορικοῦ λόγου εἰς τὸ συλλογίζεσθαι, πολλῷ μᾶλλον εἶχον χρείαν τοῦ συλλογίζεσθαι εἰς ἐπίνοιαν τοῦ λόγου· καὶ ἂν ἐννοήσωμεν, πῶς οἱ φθόγγοι τῆς φωνῆς ἐλήφθησαν ὡς διερμηνευταὶ κατὰ συνθήκην τῶν ἡμετέρων ἰδεῶν, λείπεται πάλιν νὰ μάθωμεν, ποῖοι ἦσαν διερμηνευταὶ τῆς συνθήκης ταύτης, πῶς δηλαδὴ ἐξήγησαν τὰς περὶ αὐτῆς ἰδέας, αἱ ὁποῖαι, ὡς πάντη ἀφῃρημέναι, ἦταν ἀνεπίδεκτοι ἑρμηνείας διὰ σχημάτων καὶ φωνῆς· ὥςε δυσκόλως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, πῶς ἔλαβεν ἀρχὴν ὁ προφορικὸς λόγος, διὰ τοῦ ὁποίου οἱ ἄνθρωποι κοινοποιοῦσι τὰς ἰδέας των, καὶ ἀνταλλάττουσι τὰ διανοήματά των· ἐκείνης, λέγω, τῆς ὑψηλῆς τέχνης, ἡ ὁποία εἶναι μὲν ἤδη παλαιοτάτη, ὅμως ὁ φιλόσοφος βλέπει, ὅτι τόσον ἀπέχει ἀπὸ τὴν τελειότητά της, ὥςε δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος τοιαύτης αὐθαδείας, ὅςτις τολμᾷ νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι ἐνδέχεταί ποτε νὰ τελειωθῇ, οὐδ' ἐὰν ἀναβληθῶσι πρὸς χάριν αὐτῆς αἱ τῶν πραγμάτων μεταβολαὶ,

ὅσας ἀναγκαίως ἐπιφέρει ὁ χρόνος, καὶ ἐξορισθῶσιν αἱ προλήψεις τῶν Ἀκαδημιῶν, ἢ σιωπήσωσι, λαλούσης τῆς ἀληθείας, καὶ δυνηθῶσιν οὕτως οἱ φιλόσοφοι νὰ ἐνασχοληθῶσιν εἰς τοῦτο τὸ δυσχερέστατον ὑποκείμενον εἰς αἰῶνας ὁλοκλήρους ἀδιακόπως.

Ἡ πρώτη φράσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ κοινοτέρα, ἡ ἐνεργητικωτέρα, καὶ ἀναγκαιοτέρα εἰς αὐτὸν, πρὶν ἀναγκασθῇ νὰ πείθῃ ἀνθρώπους συγκατοικοῦντας, εἶναι ἡ φυσικὴ φωνή. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τοιαύτη φωνὴ ἐξήρχετο κατά τινα ἔνστικτον ὁρμὴν ἐπὶ τῶν δεινῶν περιστάσεων, εἰς ἐπίκλησιν βοηθείας ἐν καιρῷ μεγάλων κινδύνων, ἢ πρὸς ἀνακουφισμὸν ἀφορήτων κακῶν, δὲν ἦτον πολλὰ χρήσιμος εἰς ἄλλον καιρὸν τῆς ζωῆς, καθ' ὃν οἱ ἄνθρωποι μετριοπαθοῦσιν. Ἀφ' οὗ ὅμως ἦλθον εἰς οἰκειοτέραν κοινωνίαν, καὶ ἐξετάθησαν καὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν αἱ ἰδέαι των, τότε ἐζήτησαν περισσότερα σημεῖα καὶ πλουσιωτέραν φράσιν, καὶ ἐπλήθυναν τὰς ἐναρθρώσεις τῆς φωνῆς, καὶ ἐπρόσθεσαν τὰ σχήματα, τὰ ὁποῖα φύσει ἐκφέρουσιν ἀκριβεστέρως τὰς ἐννοίας, καὶ ἔχουσιν ὀλιγωτέραν χρείαν προσδιορισμοῦ. Ἐσήμαινον λοιπὸν τὰ μὲν ὁρατὰ καὶ κινητὰ ὑποκείμενα διὰ σχημάτων, τὰ δὲ ἀκουστὰ διὰ πεποιημένων φωνῶν. Ἀλλὰ τὸ σχῆμα ἑρμηνεύει μόνον τὰ παρόντα, ἢ τὰ εὐκόλου ἐξηγήσεως πράγματα, καὶ τὰς ὁρατὰς ἐνεργείας· καὶ δὲν εἶναι πάντοτε χρήσιμον· διότι ἐν καιρῷ σκότους, ἢ ὅταν παρεμπίπτῃ σῶμα, δὲν συμβάλλει παντελῶς. Τὸ σχῆμα πρὸς τούτοις ἀντὶ νὰ κινήσῃ εἰς προσοχὴν τοὺς ἀνθρώπους, πρὸς τοὺς ὁποίους γίνεται, θέλει μᾶλλον νὰ τοὺς εὕρῃ προσεκτικούς. Διὰ ταῦτα τέλος πάντων παρέλαβον εἰς χρῆσιν, ἀντὶ τῶν σχημάτων, τὰς ἐνάρθρους φωνὰς, διὰ τῶν ὁποίων τινὲς μὲν τῶν ἰδεῶν δὲν ἀποδίδονται ἀκριβῶς τε καὶ ἀπαραλλάκτως, ὅλαι ὅμως ἑρμηνεύονται εὐκολώτερον, ὅταν αἱ φωναὶ τεθῶσι κατὰ συνθήκην. Τοιαύτη δὲ συνθήκη ἔπρεπεν ἐξ ἀνάγκης νὰ γένῃ μὲ κοινὴν συμφωνίαν καὶ μὲ τρόπον δύσκολον

ὡς πρὸς ἀνθρώπους τοιούτους, οἱ ὁποῖοι ἔχουσι τὰ ὄργανα πάντη ἀγύμναςα, μὲ τρόπον δυσνόητον καθ᾽ ἑαυτόν· διότι ἡ κοινὴ αὕτη συμφωνία ἔπρεπε νὰ αἰτιολογηθῇ, καὶ τότε ὁ προφορικὸς λόγος ἦτον ἀναγκαιότατος πρὸς σύςασιν τοῦ προφορικοῦ λόγου.

Πρέπει δὲ νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι αἱ πρῶται λέξεις τῶν ἀνθρώπων εἶχον σημασίαν πολὺ πλατυτέραν, ὡς πρὸς τὰς λέξεις τῶν κατηρτισμένων γλωσσῶν, καὶ ὅτι ἀγνοοῦντες τότε οἱ ἄνθρωποι τὴν διαίρεσιν τοῦ λόγου εἰς τὰ ἐξ ὧν συντίθεται μέρη, ἔδωκαν εἰς πᾶσαν λέξιν ὁλοκλήρου προτάσεως ἔννοιαν. Ἀφ᾽ οὗ δὲ ἄρχισαν νὰ διακρίνωσι τὸ ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον, τὸ ῥῆμα καὶ τὸ ὄνομα, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἔργον μετρίου νοὸς, ἐξελάμβανον τὰ οὐσιαςικὰ, ὡς κύρια ὀνόματα, καὶ τὸν ἐνεςῶτα τοῦ ἀπαρεμφάτου, ἀντὶ παντὸς χρόνου ῥηματικοῦ. Τὰ δὲ ἐπίθετα, οὖσαι λέξεις ἀφῃρημέναι, δυσκόλως ἐπενοήθησαν· διότι τῶν ἀφῃρημένων ἡ θεωρία εἶναι μεταφυσικωτέρα καὶ δυσκολωτέρα.

Ἕκαςον τῶν ὑποκειμένων κατ᾽ ἀρχὰς ἔλαβεν ἴδιον ὄνομα, ἀδιάκριτον κατὰ τὸ γένος καὶ εἶδος· διότι δὲν ἦσαν ἱκανοὶ οἱ πρῶτοι ὀνοματοθέται, νὰ φθάσωσιν εἰς τοιαύτας διακρίσεις· καὶ ὅλα τὰ πράγματα παρίςαντο εἰς τὸν νοῦν αὐτῶν καθ᾽ ἕκαςα καὶ μοναδικῶς, καθὼς ἐτάχθησαν εἰς τὴν φύσιν. Ἐὰν ἐκείνη ἡ δρῦς ὠνομάζετο Α, ἡ ἄλλη ἐλέγετο Β· διότι ἡ ἐκ δύο πραγμάτων προσγινομένη πρώτη ἰδέα εἶναι, ὅτι ἕτερον τοῦτο, καὶ ἕτερον ἐκεῖνο· καὶ διὰ νὰ παρατηρήσωμεν τί τὸ κοινὸν πρὸς ἄλληλα, πρέπει νὰ περάσῃ πολὺς χρόνος. Ὅθεν ὅσον αἱ γνώσεις ἦσαν συνεςαλμέναι, τόσον ἦτον ἐκτεταμένον τὸ λεξικόν. Ἡ δυσκολία τῆς τοιαύτης ὀνοματοποιΐας δυσκόλως ἐδύνατο νὰ παύσῃ· ἐπειδὴ διὰ νὰ τάξωσι τὰ ὄντα ὑπὸ κοινὰ καὶ γενικὰ ὀνόματα, ἔπρεπε νὰ μάθωσι τὰς ἰδιότητας καὶ διαφορὰς

αὐτῶν· ἦτον χρεία παρατηρήσεων καὶ ὁρισμῶν, τουτέςι φυσικῆς ἱςορίας, καὶ μεταφυσικῆς θεωρίας, βαθυτέρας πολλῷ τῷ μέτρῳ, παρ' ὅσην εἶχον οἱ τότε ἄνθρωποι.

Πρὸς τούτοις ὁ νοῦς δὲν χωρεῖ ἄλλως πως εἰς τὰς γενικὰς ἰδέας, εἰμὴ διὰ μέσου τῶν λέξεων· καὶ ἡ διάνοια δὲν τὰς καταλαμβάνει, εἰμὴ διὰ τῶν προτάσεων. Διὰ τοῦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲν ἐννοοῦσι τὰ ἄλογα ζῶα τοιαύτας ἰδέας, οὔτε δύνανται νὰ λάβωσι τὴν ἐξ αὐτῶν τελειότητα. Ὅταν ὁ Πίθηκος μεταβαίνῃ ἀνενδοιάςως ἐκ τούτου εἰς ἐκεῖνο τὸ καρύδιον, ἔχει ἄρα γενικὴν ἰδέαν τούτου τοῦ καρποῦ; συγκρίνει τὸ ἀρχέτυπον γένος αὐτοῦ μὲ ταῦτα τὰ εἰδικώτατα εἴδη; ὄχι βέβαια· ἀλλὰ βλέπων τὸ ἓν τῶν δύο τούτων καρυδίων, ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην του, ὅσα αἰσθήματα ἔλαβεν ἐκ τοῦ ἑτέρου, καὶ οἱ ὀφθαλμοί του, διατιθέμενοι οὕτω πως, μηνύουσιν εἰς τὴν γεῦσίν του, ὁποίαν διάθεσιν μέλλει νὰ λάβῃ. Πᾶσα γενικὴ ἰδέα εἶναι πάντη νοερά· ὅταν δὲ ἐνεργήσῃ ὁπωσοῦν ἡ φαντασία, εὐθὺς ἡ ἰδέα γίνεται μερική. Δοκιμάσατε νὰ φαντασθῆτε δένδρον γενικῶς· τοιοῦτον φάντασμα εἶναι ἀδύνατον· διότι χωρὶς νὰ θέλετε, πρέπει νὰ ἰδεασθῆτε δένδρον ἢ μικρὸν, ἢ μέγα, ἢ πυκνόφυλλον, ἢ ἀραιὸν, λαμπρὸν ἢ σκοτεινὸν κατὰ τὸ χρῶμα· καὶ ἂν ἦτον δυνατὸν νὰ τὸ φαντασθῆτε, ὡς ἔχον ἐν ἑαυτῷ, ὅσα ἔχουσι κοινῶς πάντα τὰ δένδρα, ἡ τοιαύτη ἰδέα δὲν ἤθελεν εἰκονίζει δένδρον. Τοιουτοτρόπως φανταζόμεθα τὰ ἀφῃρημένα ὄντα, ἢ τὰ ἐννοοῦμεν διὰ μόνων τῶν λόγων. Ἤγουν ἐκ μόνου τοῦ ὁρισμοῦ λαμβάνομεν τὴν ἀληθῆ ἰδέαν τοῦ Τριγώνου· ἐὰν ὅμως φαντασθῶμεν Τρίγωνον, τοῦτο πρέπει νὰ ἦναι τοιοῦτόν τι τρίγωνον, καὶ πάντη διάφορον ἄλλου· διότι ἐξ ἀνάγκης ἕπεται νὰ φαντασθῶμεν τὰς γραμμάς του αἰσθητὰς, καὶ τὸ ἐμβαδὸν χρωματισμένον. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἀπαγγέλλωμεν προτάσεις, πρέπει νὰ λαλῶμεν, διὰ νὰ ἔχωμεν ἰδέας γενικάς·

ἐπειδὴ ὅταν ἡ φαντασία δὲν ἐνεργῇ, τότε ὁ νοῦς δὲν βαδίζει πλέον, εἰμὴ διὰ μέσου τοῦ λόγου. Ἐὰν λοιπὸν οἱ πρῶτοι ὀνοματοθέται δὲν ἐδυνήθησαν νὰ δώσωσιν ὀνόματα, πλὴν εἰς ὅσας εἶχον τότε ἰδέας, ἕπεται ἐκ τούτου, ὅτι τὰ πρῶτα οὐσιαςικὰ, ἦσαν ὀνόματα κύρια.

Ὅταν δὲ οἱ νέοι οὗτοι γραμματικοὶ ἄρχισαν νὰ ἐκτείνωσι τὰς ἰδέας των, καθὼς ἐγὼ δὲν ἐμπορῶ νὰ ἐννοήσω, καὶ νὰ τὰς ὑπάγωσιν ὑπὸ λέξεις γενικὰς, ἡ ἀμάθεια αὐτῶν ἔπρεπε νὰ συςείλῃ τὴν μέθοδον ταύτην εἰς ςενωτάτους ὅρους· καὶ ἐπειδὴ κατ' ἀρχὰς ὑπερεπολλαπλασίασαν τὰ ὀνόματα τῶν καθ' ἕκαςα ὑποκειμένων, ὡς ἀγνοοῦντες τὰ γένη καὶ τὰ εἴδη, ἕπεται λοιπὸν, ὅτι ὀλίγας διαιρέσεις διέκριναν κατὰ γένος καὶ εἶδος, ὡς μὴ ἐξετάσαντες τὰ ὄντα καθ' ὅλας αὐτῶν τὰς διαφοράς. Διὰ νὰ διακρίνωσιν ἀκριβέςερον τὰς διαιρέσεις, ἦτον χρεία τοσαύτης πείρας καὶ γνώσεως, ὅσην δὲν ἐδύναντο νὰ ἔχωσιν οἱ τότε ἄνθρωποι. Ἔπρεπε νὰ ἐξετάσωσι τὰ ὄντα μὲ περισσότερον κόπον, παρ' ὅσον ἦτον ἐνδεχόμενον νὰ ὑποφέρωσιν. Ὅθεν, ἂν καὶ σήμερον εὑρίσκωνται νέα εἴδη, μέχρι τοῦδε λανθάνοντα, ἂς ςοχασθῶμεν πόσα ἔπρεπε νὰ ἀγνοῶσιν ἐκεῖνοι οἱ ἄνθρωποι, οἱ κρίνοντες ἐκ πρώτης ὄψεως περὶ τῶν πραγμάτων. Ὅτι δὲ πρὸς τούτοις ἐλάνθανον αὐτοὺς αἱ πρώτιςαι διαιρέσεις τῶν ὄντων, καὶ αἱ γενικώτεραι τῶν ἐννοιῶν, εἶναι περιττὸν νὰ τὸ σημειώσωμεν. Πῶς ἐδύναντο, παραδείγματος χάριν, νὰ φαντασθῶσιν, ἢ νὰ ἐννοήσωσι τὰς λέξεις ὕλην, νοῦν, οὐσίαν, εἶδος, σχῆμα, κίνησιν, ἐν ᾧ οἱ καθ' ἡμᾶς φιλόσοφοι, οἵτινες παρέλαβον αὐτὰς εἰς χρῆσιν πρὸ τόσου χρόνου, μόλις τὰς ἐννοοῦσιν· ἐν ᾧ μεταφυσικῆς οὔσης τῆς σημασίας των, δὲν ἔχουσιν εἰς τὴν φύσιν αἰσθητὸν τύπον;

Περαιτέρω δὲν προχωρῶ, ἀλλὰ παρακαλῶ τοὺς κριτάς μου, νὰ παύσωσιν ἐνταῦθα τὴν ἀνάγνωσιν, διὰ νὰ συλλογισθῶσι πόσον διάςημα μένει ἀπὸ τῆς εὑρέσεως τῶν φυσικῶν οὐσιαςικῶν,

δηλαδὴ τῶν εὐκολωτέρων ὀνομάτων, ἕως νὰ φθάσῃ ἡ γλῶσσα, νὰ ἑρμηνεύῃ πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἔννοιαν, νὰ λάβῃ μόνιμον σχηματισμὸν, νὰ λαλῆται κοινῶς, καὶ νὰ ἔχῃ δύναμιν πειθοῦς εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν. Παρακαλῶ νὰ ςοχασθῶσι, πόσος χρόνος ἔπρεπε νὰ περάσῃ, καὶ πόσας γνώσεις ἔπρεπε νὰ ἔχωσι, διὰ νὰ εὕρωσι τοὺς ἀριθμοὺς τῶν ὀνομάτων (14), τὰς ἀφῃρημένας λέξεις, τοὺς ἀορίςους, καὶ ὅλους τοὺς χρόνους τῶν ῥημάτων, τὰ μόρια τοῦ λόγου, τὴν σύνταξιν, τοὺς συνδέσμους τῶν προτάσεων, τοὺς συλλογισμοὺς, καὶ ὅλην τὴν λογικὴν τέχνην τῆς ὁμιλίας. Ἐγὼ ἐκπλήττομαι, ςοχαζόμενος τὸ πλῆθος τῶν δυσκολιῶν, καὶ πεπεισμένος, ὅτι εἶναι ἀδύνατον σχεδὸν, νὰ γεννηθῶσι καὶ νὰ καταςαθῶσιν αἱ γλῶσσαι ἐξ ἀνθρωπίνων ἁπλῶς δυνάμεων, παραχωρῶ τῇ ἀληθείᾳ, καὶ ἂς ἐξετάσῃ, ὅς τις θέλει, τοῦτο τὸ πρόβλημα· Πότερον, ἡ πολιτικὴ κοινωνία εἶναι ἀναγκαιότερον πρὸς σύςασιν τῶν γλωσσῶν, ἢ αἱ γλῶσσαι πρὸς σύςασιν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας;

Ὅπως ποτὲ ἔλαβον ἀρχὴν τὰ πράγματα ταῦτα, ἀγνοῶ· ὅμως τουλάχιςον βλέπω, ὅτι ἡ φύσις ὀλίγον ἐφρόντισε νὰ συγκατοικίσῃ τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῆς ὑπ' ἀλλήλων ἀνάγκης, καὶ νὰ εὐκολύνῃ πρὸς αὐτοὺς τὴν χρῆσιν τοῦ λόγου· ὅτι πολλὰ μικρὰν ἐπιμέλειαν ἀπέδειξεν εἰς τὸ νὰ προπαρασκευάσῃ τὸν κοινωνικὸν βίον, καὶ ὅτι ὀλίγον συνέδραμεν εἰς ὅσα ἔπραξαν οἱ ἄνθρωποι, διὰ νὰ τὸν καταςήσωσιν. Ἀδύνατον εἶναι τῷ ὄντι νὰ φαντασθῶμεν, διὰ τί ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου εἶχε χρείαν ἄλλου ἀνθρώπου μᾶλλον, παρ' ὅσον ὁ λύκος καὶ ὁ πίθηκος ἄλλου ὁμογενοῦς· ἢ διὰ τί, καὶ ταύτης τῆς χρείας ὑποτεθείσης, ἤθελεν ἀναγκασθῇ ὁ ἄλλος νὰ συνδράμῃ ὑπὲρ αὐτοῦ· ἢ πῶς, καὶ τούτου δοθέντος, ἐδύναντο νὰ συμφωνήσωσι πρὸς ἀλλήλους, καὶ νὰ καταςήσωσι συνθήκας. Λέγουσι μὲν ἀκαταπαύςως, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου ἤθελεν εἶσθαι

πάντων δυςυχέςατος· ἂν ἀληθεύῃ ὅμως, καθὼς τὸ ἀπέδειξα ἴσως, ὅτι μετὰ πολλοὺς αἰῶνας πρέπει νὰ ἔλαβεν ἐπιθυμίαν καὶ εὐκαιρίαν νὰ μεταβῇ εἰς ἄλλην ζωὴν, τοῦτο ἐλέγχει ἔνοχον τὴν φύσιν, καὶ ὄχι τὸν ἄνθρωπον, οὕτω παρ' αὐτῆς διωργανωμένον. Ἀλλ' ἡ λέξις δυςυχὴς, ἂν τὴν ἐννοῶ καλὰ, δὲν ἔχει σημασίαν, ἢ δηλοῖ ςέρησίν τινα λυπηρὰν, καὶ σωματικὸν ἢ ψυχικόν τι πάθος. Ἀποδείξατέ μοι λοιπὸν, ὁποίαν δυςυχίαν δύναται νὰ πάθῃ ἄνθρωπος ἐλεύθερος, ἀτάραχος κατὰ τὴν ψυχὴν, καὶ ὑγιὴς κατὰ τὸ σῶμα; Ἐρωτῶ, ποῖος βίος ἐνδέχεται νὰ γένῃ ἀφόρητος εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὁ φυσικὸς, ἢ ὁ πολιτικός; Ἡμεῖς δὲν βλέπομεν ἄλλους σχεδὸν περὶ ἡμᾶς, εἰμὴ ἀνθρώπους ταλανιζομένους διὰ τὴν ζωὴν αὐτῶν· πολλοὶ μάλιςα ἐκ προαιρέσεως φονεύονται, καὶ μόλις οἱ θεῖοι καὶ ἀνθρώπινοι νόμοι ἐμποδίζουσι τὴν αὐτοχειρίαν. Ἐρωτῶ, ποῦ ἠκούσθη ποτὲ, ὅτι ἄγριος ἐλεύθερος ἐφαντάσθη κἂν ν' ἀδημονήσῃ κατὰ τῆς ζωῆς του, καὶ νὰ θανατωθῇ; Ἂς κρίνωμεν λοιπὸν μὲ ὀλιγωτέραν ὑπερηφάνειαν, ποῖος δυςυχεῖ ἀληθινὴν δυςυχίαν. Ὅταν ἐξ ἐναντίας ἤθελε συμβῇ, νὰ καταφωτισθῇ ὁ ἀμαθὴς νοῦς τοῦ ἀγρίου, καὶ καταθλιβομένης τῆς καρδίας του ἐκ πολλῶν παθῶν, νὰ συλλογίζεται περὶ ἄλλης καταςάσεως, τότε τῷ ὄντι δὲν ἤθελεν εἶσθαι ἄλλος δυςυχέςερος εἰς τὸν κόσμον. Χάρις εἰς τὴν σοφωτάτην πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, ἥτις διώρισε νὰ τελειοποιῶνται αἱ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἐπὶ τῶν πραγμάτων γυμνάσεως, καὶ οὕτως οὔτε περιτταὶ καὶ φορτικαὶ μένουσιν εἰς αὐτὸν πρὸ τῆς χρείας, οὔτε ἀνέτοιμοι καὶ ἀνωφελεῖς ἐν καιρῷ ἀνάγκης. Ἐκ μόνης τῆς ἐνςίκτου ῥοπῆς του ἦτον ἱκανὸς νὰ ἀπολαμβάνῃ τὰ πρὸς ζωὴν ἀναγκαῖα ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου, καὶ διὰ τοῦ γεγυμνασμένου λογικοῦ δύναται νὰ ἔχῃ τὰ ἐπιτήδεια ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ.

Φαίνεται κατ' ἀρχὰς, ὅτι ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου οἱ ἄνθρω-

ποι, μὴ ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους κἀμμίαν ἠθικὴν σχέσιν, μήτε χρέη κοινὰ, δὲν ἦσαν οὔτε καλοὶ οὔτε κακοὶ, καὶ δὲν εἶχον οὔτε ἀρετὴν οὔτε κακίαν, ἐκτὸς ἂν ἐκλάβωμεν ταύτας τὰς λέξεις κατὰ φυσικὴν ἔννοιαν, καὶ ὀνομάσωμεν κακίας μὲν, ὅσα βλάπτουσι τὴν ζωὴν ἑκάςου προσώπου, ἀρετὰς δὲ ὅσα εἰς τοῦτο συμβάλλουσι, καθὼς καὶ ἐναρετώτερος ἔπρεπε νὰ λέγεται, ὅς τις ἤθελεν ἀντιβαίνει ὀλιγώτερον εἰς τοὺς ἁπλοῦς τῆς φύσεως ὠθισμούς. Φυλάττοντες ὅμως τὴν συνήθη σημασίαν τῶν λέξεων τούτων, πρέπει νὰ ἀναβάλωμεν τὴν κατὰ τοῦτο κρίσιν τοῦ φυσικοῦ βίου, ἕως ν' ἀποβάλωμεν τὰς προλήψεις, καὶ λαβόντες τὴν ςάθμην ἀνὰ χεῖρας, νὰ ἐρευνήσωμεν ἀκριβῶς, ἂν οἱ πεπολιτευμένοι ἄνθρωποι ἔχωσι περισσοτέρας ἀρετὰς, ἢ κακίας, ἢ ἂν αἱ ἀρεταί των ἦναι ὠφελιμώτεραι, παρ' ὅσον εἶναι βλαπτικαὶ αἱ κακίαι των, ἢ ἂν ἡ προκοπὴ τοῦ νοός των ἀναπληροῖ ἱκανῶς τὰ κακὰ, τὰ ὁποῖα, ὅσῳ μᾶλλον μανθάνουσι τὴν χρεωςουμένην πρὸς ἀλλήλους ἀγαθοεργίαν, τόσῳ μᾶλλον πάσχουσιν ὑπ' ἀλλήλων· ἢ ἂν τέλος πάντων δὲν ἦσαν εὐτυχέςεροι μᾶλλον, ζῶντες τὸν φυσικὸν βίον, ὅπερ ἐςι μὴ ἔχοντες οὔτε φόβον κακοῦ, οὔτε καλοῦ ἐλπίδα, παρὰ τὸν κοινωνικὸν, ὁπότε ὅλοι κοινῶς συνεξηρτημένοι καὶ συνυποτασσόμενοι, ἀναγκάζονται νὰ προσμένωσι τὸ πᾶν ἀπὸ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι δὲν ὑποχρεοῦνται νὰ τοὺς δώσωσι τίποτε.

Ἃς μὴ ςοχασθῶμεν κατὰ τὸν Ὠβέσιον, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει κακὸς, μὴ ἔχων τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέαν· ὅτι εἶναι ἀχρεῖος, μὴ γνωρίζων τὴν ἀρετήν· ὅτι ποτὲ δὲν εὐεργετεῖ τοὺς ἄλλους, νομίζων ὅτι δὲν τοὺς χρεωςεῖ εὐεργεσίαν· καὶ ὅτι, ἐπειδὴ ἔχει εὔλογον δικαίωμα εἰς ὅλα τὰ χρειώδη, φαντάζεται ἀνοήτως, ὅτι εἶναι κύριος τοῦ παντός. Κάλλιςα μὲν ἐγνώρισεν ὁ Ὠβέσιος, πόσον εἶναι ἐλλιπεῖς ὅλοι οἱ νεώτεροι ὁρισμοὶ τοῦ φυσικοῦ δικαιώματος· ἀλλ' αἱ συνέπειαι τοῦ κατ' αὐτον

ὁρισμοῦ ἀποδεικνύουσιν, ὅτι καὶ αὐτὸς εἶναι ὄχι ὀλιγώτερον ψευδοῦς ἐννοίας. Κατὰ τὰς ἀρχάς του συλλογιζόμενος ὁ ῥηθεὶς συγγραφεὺς, ἔπρεπε νὰ εἰπῇ, ὅτι ἐπειδὴ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου, ἡ ὑπὲρ τῆς ζωῆς ἡμῶν φροντὶς, εἶναι ἀβλαβεςέρα εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων, ἐκεῖνος λοιπὸν ὁ βίος εἶναι εἰρηνικώτερος καὶ οἰκειότερος εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος. Λέγει ὅμως τὸ ἐναντίον, ἐπειδὴ ἐνόμισεν ἀλόγως, ὅτι ὅταν φροντίζῃ διὰ τὴν ζωήν του ὁ ἄγριος, ἀναγκάζεται νὰ θεραπεύῃ πλῆθος παθῶν, τὰ ὁποῖα ἐγεννήθησαν ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου, καὶ κατέςησαν τοὺς νόμους ἀναγκαίους. Ὁ κακὸς, λέγει, εἶναι παιδίον εὔρωςον· λείπεται ὅμως νὰ μάθωμεν, ἂν ὁ ἄγριος ἄνθρωπος εἶναι εὔρωςον παιδίον. Ἀλλὰ καὶ τούτου δοθέντος, τί ἄρα συνάγεται; ὅτι ἐὰν ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὅταν ἦναι εὔρωςος, ἦτον ὁμοίως ἐξηρτημένος ἀπὸ τοὺς ἄλλους, καθὼς ὅταν ἦναι ἀσθενὴς, δὲν ἤθελεν εἶσθαι εἶδος κακίας, εἰς τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ἐπιχειρήσῃ· ἤθελε δέρει τὴν μητέρα του, ἐὰν ἐβράδυνεν ὑπὲρ τὸ δέον νὰ τὸν θηλάσῃ· ἤθελε πνίξει τὸν νεώτερον ἀδελφόν του, ὅταν ἠνωχλεῖτο ἀπ᾽ αὐτόν· ἤθελε καταδάκνει τὸν πόδα τοῦ ἄλλου, ὅταν ἐπειράζετο. Ἀλλὰ εὔρωςος, καὶ ἐξηρτημένος ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου, εἶναι δύο ὑποθέσεις ἀντιφάσκουσαι. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀσθενὴς, ὅταν ἦναι ἐξηρτημένος· καὶ μένει ἐλεύθερος, πρὶν γένῃ εὔρωςος. Δὲν βλέπει ὁ Ὠβέσιος, ὅτι ἡ αὐτὴ αἰτία, ἥτις ἐμποδίζει τοὺς ἀγρίους ἀπὸ τὴν χρῆσιν τοῦ λογικοῦ, καθὼς νομίζουσιν οἱ νομοδιδάσκαλοι, τοὺς ἐμποδίζει ἐν ταυτῷ καὶ ἀπὸ τὴν κατάχρησιν τῆς δυνάμεώς των, τὴν ὁποίαν αὐτὸς λέγει. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἰπῶμεν, ὅτι δὲν εἶναι κακοὶ οἱ ἄγριοι, ἀγνοοῦντες τί ἐςὶ καλός· διότι δὲν τοὺς ἐμποδίζει ἀπὸ τὴν κακουργίαν ἡ προκοπὴ τοῦ νοὸς, ἢ ὁ χαλινὸς τῶν νόμων, ἀλλ᾽ ἡ γαλήνη τῶν παθῶν, καὶ ἡ ἀμάθεια τῆς κακίας. Tantò plus in illis proficit vitiorum ignoratio,

quam in his cognitio virtutis. Καὶ τοῦτο δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις παρέδραμεν ὁ Ὠδέσιος, ὅτι ἡ φύσις, διὰ νὰ ἡμερώσῃ τὴν φιλαυτίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπί τινων περιστάσεων, ἢ τὴν ἐπιθυμίαν, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος, καὶ πρὶν γεννηθῇ τὸ πάθος τῆς φιλαυτίας του (15), φέρεται εἰς τὰ συστατικὰ τῆς ζωῆς του, κατεπράϋνε τὴν πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν του ὁρμὴν, μὲ τὴν ἔμφυτον ἀποστροφὴν τοῦ νὰ βλέπῃ πάσχοντας τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Ἀναντίῤῥητον εἶναι νομίζω, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν μόνην φυσικὴν ἀρετὴν, τὴν ὁποίαν καὶ ὁ θερμότερος κατήγορος τῶν ἀνθρωπίνων ἀρετῶν ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ, λέγω δὲ τὴν συμπάθειαν, διάθεσιν προσφυεστάτην εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀσθενεῖς ὄντας, καὶ ὑποκειμένους εἰς τόσα κακὰ, ἀρετὴν κοινοτάτην καὶ ὠφελιμωτάτην εἰς τὸν ἄνθρωπον· διότι προλαμβάνει πᾶσαν σκέψιν· ἀρετὴν φυσικωτάτην· διότι καὶ αὐτὰ πολλάκις τὰ κτήνη τὴν ἀποδεικνύουσι. Σιωπῶ τὴν φιλοστοργίαν τῶν μητέρων πρὸς τὰ τέκνα, καὶ ὅσους ἀναδέχονται κινδύνους ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ ταύτην μόνον τὴν συχνὴν παρατήρησιν ἀναφέρω, ὅτι ὁ ἵππος ἀποστρέφεται νὰ πατήσῃ ἔμψυχον σῶμα, καὶ ὅτι ὅλα τὰ ζῶα ἐνοχλοῦνται, ὅταν βλέπωσι νεκρὰ τὰ συγγενῆ· τινὰ μάλιστα καὶ φέρονται πρὸς αὐτὰ κατά τινα τρόπον κηδείας. Τὰ γοερὰ μυκήματα τῶν βοσκημάτων, ὅταν ἐμβαίνωσιν εἰς τὸν τόπον τῆς σφαγῆς, μαρτυροῦσι τὸ φρικτὸν πάθος, τὸ ὁποῖον συμβαίνει εἰς αὐτὰ ἐκ τοῦ προκειμένου φοβεροῦ θεάματος. Ἡδύνομαι τῇ ἀληθείᾳ, ὅταν ἀναγινώσκω τὸν ποιητὴν τοῦ μύθου τῶν μελισσῶν, ὅστις ἀναγκαζόμενος νὰ ἀποδείξῃ τοὺς ἀνθρώπους οἰκτίρμονας καὶ συμπαθεῖς, μεταβάλλει ἐπὶ τοῦ παραδείγματος τὸ ψυχρὸν καὶ γλίσχρον τοῦ λόγου, διὰ νὰ ἐξεικονίσῃ τὸν ἄνθρωπον κεκλεισμένον, καὶ βλέποντα, ὅτι ἄγριόν τι θηρίον ἀποσπᾷ παιδίον ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς μητρὸς, κατασυντρίβει μὲ τοὺς φονικοὺς ὀδόντας του τὰ ἀσθενῆ του μέλη, καὶ κατασπαράττει μὲ

τοὺς ὄνυχάς του τὰ ἐντόσθιά του σπαίροντα. Ὁποίαν ταραχὴν τῷ ὄντι αἰσθάνεται, ὅταν βλέπῃ τοῦτο τὸ συμβεβηκὸς, ἂν καὶ πρὸς αὐτὸν ἀδιάφορον! πόσον ἀγωνιᾷ, μὴ δυνάμενος νὰ βοηθήσῃ τὴν μητέρα λειποθυμοῦσαν, καὶ τὸ παιδίον ἀπονεκρούμενον.

Τοιουτοτρόπως κινεῖ τὸν ἄνθρωπον ἡ συμπάθεια πρὸ πάσης σκέψεως καὶ μελέτης. Τοιαύτη εἶναι ἡ δύναμις τῆς φυσικῆς εὐσπλαγχνίας, ὥςε καὶ αὐτοὶ οἱ κακοηθέςεροι δὲν δύνανται νὰ τὴν νικήσωσι· διότι βλέπομεν εἰς τὰ θέατρα καθ' ἡμέραν, ὅτι λυποῦνται καὶ κλαίουσι διὰ τὴν συμφορὰν τινὸς δυςυχοῦς ἄνθρωποι, ὁποῖοι, ἂν εἶχον δύναμιν τυράννου, ἤθελον ἐπιτείνει τὰς βασάνους τοῦ ἐχθροῦ των· καθὼς ὁ Σύλλας ὁ αἱμοβόρος, ὅςτις ἐλυπεῖτο διὰ τὰς συμφορὰς, ὅσας ἔπασχον ἀπ' ἄλλους οἱ ἄνθρωποι· ἢ ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Φεραῖος, ὅςτις δὲν ἤθελε νὰ παρευρεθῇ εἰς παράςασιν τραγῳδίας, φοβούμενος μήπως τὸν ἀκούσωσι νὰ ἀναςενάζῃ μετὰ τῆς Ἀνδρομάχης καὶ τοῦ Πριάμου, ἐν ᾧ ἤκουεν ἀναλγήτως τὰς φωνὰς τόσων πολιτῶν, καθ' ἡμέραν διὰ προςαγῆς του κατασφαζομένων.

Mollissima corda
Humano generi dare se natura patetur
Quae lacrymas dedit.

Ὁ Μανδεβίλλιος ἐνόησε κάλλιςα, ὅτι οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὅλας ἔχοντες τὰς ἀρετὰς ἤθελον εἶσθαι θηριώδεις, ἐὰν δὲν εἶχον τὴν συμπάθειαν, τὴν ὁποίαν ἔδωκε πρὸς αὐτοὺς ἡ φύσις εἰς βοήθειαν τοῦ λογικοῦ· δὲν ἐσοχάσθη ὅμως, ὅτι ἐξ αὐτῆς μόνης προέρχονται ὅλαι αἱ κοινωνικαὶ ἀρεταὶ, τὰς ὁποίας θέλει ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Τῷ ὄντι τί ἐςι γενναιότης, ἔλεος, φιλανθρωπία, εἰ μὴ συμπάθεια πρὸς τοὺς ἐνδεεῖς, πρὸς τοὺς ἐνόχους, πρὸς ὅλον κοινῶς τὸ ἀνθρώπινον γένος; Καὶ αὐτὴ ἡ εὔνοια καὶ ἡ φιλία, ἀκριβῶς θεωρούμεναι, εἶναι γεννήματα ςα-

θερᾶς συμπαθείας, ὡρισμένης ἐφ᾽ ἑνὸς προσώπου· ἐπειδὴ τὸ νὰ ἐπιθυμῶμεν νὰ μὴ πάσχῃ τις, δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ τὸ νὰ ἐπιθυμῶμεν νὰ εὐδαιμονῇ. Ἂν ἀληθεύῃ, ὅτι ἡ συμπάθεια προέρχεται ἐκ φαντασίας, ἀποκαθιςώσης ἡμᾶς εἰς τὸν τόπον τοῦ πάσχοντος, φαντασίας, ἀδιαγνώςου μὲν καὶ δραςηρίου εἰς τὸν ἄγριον ἄνθρωπον, ἐκφανοῦς δὲ, ἀλλ᾽ ἀσθενοῦς εἰς τὸν κοινωνικὸν, εἰς τὶ συμβάλλει αὕτη ἡ ἰδέα, εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ἀποδείξῃ ἰσχυροτέραν τὴν ἀλήθειαν τοῦ λόγου μου; Τῷ ὄντι τόσῳ μᾶλλον ἐνεργητικωτέρα εἶναι ἡ συμπάθεια, ὅσον τὸ ἐπιβλέπον ζῶον ταυτίζεται ἀκριβέςερα μετὰ τοῦ πάσχοντος· ἀλλ᾽ εἶναι φανερὸν, ὅτι ὁ ταυτισμὸς οὗτος ἦτον ἀπειράκις ἀκριβέςερος εἰς τὸν φυσικὸν, παρὰ εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον, ὁπότε ὁ ἄνθρωπος ἔχει νοῦν συλλογιςικόν. Τὸ λογικὸν γεννᾷ τὴν φιλαυτίαν, ἡ δὲ σκέψις τὴν ἐνισχύει· διότι δι᾽ αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖ ἐπιςρεπτικῶς τὴν καρδίαν του, καὶ ἀποβάλλει ἀφ᾽ ἑαυτοῦ ὅλα τὰ λυπηρά. Ὁ ἄνθρωπος ἐν συντόμῳ διὰ τῆς φιλοσοφίας ἀπομονοῦται· αὐτὴ τὸν διδάσκει νὰ λέγῃ μυςικῶς, ὅταν βλέπῃ ἄλλον πάσχοντα· Τί μὲ μέλλει; ἐγὼ νὰ ἦμαι καλά. Μόνον ὁ κίνδυνος τῆς ὅλης πόλεως θορυβεῖ τὸν φιλόσοφον, καὶ τὸν ἐξυπνίζει κοιμώμενον ἐν ἡσυχίᾳ. Ἀφόβως δύναταί τις νὰ σφάξῃ τὸν ἄλλον πρὸ ὀφθαλμῶν τοῦ φιλοσόφου· ὅς τις ἐπὶ τοιαύτης περιςάσεως ἄλλο δὲν ἔχει νὰ πράξῃ, παρὰ νὰ βάλῃ τὰς χεῖράς του εἰς τὰ αὐτία του, καὶ νὰ συλλογισθῇ ὀλίγον, διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν φύσιν, διεγειρομένην ἐν αὐτῷ, καὶ θέλουσαν νὰ τὸν καταςήσῃ διὰ τῆς φαντασίας εἰς τὸν τόπον τοῦ πάσχοντος. Ὁ δὲ ἄγριος δὲν ἔχει τὴν θαυμαςὴν ταύτην ἀρετήν· ςερούμενος σοφίας καὶ συλλογιςικῆς περινοίας, πάντοτε νικᾶται ἀπὸ τὸ πρῶτον αἴσθημα τῆς φιλανθρωπίας, καὶ παραβόλως ἐξορμᾷ εἰς βοήθειαν τοῦ δυςυχοῦς. Ὅταν συμβαίνωσιν ἐπαναςάσεις, ὅταν μάχωνται οἱ ἄνθρωποι εἰς τὰς πλατείας τῆς πόλεως, ὁ μὲν

ὄχλος συντρέχει, ὁ δὲ φρόνιμος καὶ συνετὸς ἀπομακρύνεται. Ὁ συρφετὸς, αἱ ἀγοραῖαι γυναῖκες διαχωρίζουσι τοὺς μαχομένους, καὶ ἐμποδίζουσι τοὺς τιμίους ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν ἀλληλοκτονίαν.

Βεβαιότατον εἶναι λοιπὸν, ὅτι ἡ συμπάθεια εἶναι φυσικὴ διάθεσις, ἥτις συςέλλουσα τὴν ὁρμὴν τῆς φιλαυτίας ἑκάςου προσωπικῶς, συμβάλλει εἰς ἀμοιβαίαν συντήρησιν ὅλου τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων. Ἐξ αὐτῆς φερόμεθα ἀπροσυλλογίςως εἰς βοήθειαν τοῦ πάσχοντος· αὐτὴ ἐπέχει τόπον τῶν νόμων ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου, τόπον τῆς χρηςοηθείας καὶ ἀρετῆς, μὲ διαφορὰν τοιαύτην, ὅτι κἀνεὶς δὲν τολμᾷ νὰ παρακούσῃ ἀπειθῶς τὴν γλυκυτάτην φωνήν της. Αὕτη ἐμποδίζει τὸν ῥωμαλέον ἄγριον ἀπὸ τὸ νὰ ἁρπάζῃ τὴν μετὰ κόπου προσκτηθεῖσαν τροφὴν τῶν ἀσθενῶν γερόντων καὶ παιδίων, ὅταν ἄλλοθεν ἐλπίζῃ καὶ αὐτὸς νὰ τραφῇ. Ἐκ ταύτης, ἀντ' ἐκείνου τοῦ ὑψηλοῦ ἐντάλματος τῆς κατὰ συλλογισμὸν δικαιοσύνης „ὃ σὺ μισεῖς ἑτέρῳ μὴ ποιήσῃς“ διδάσκεται ἕκαςος τὴν ἄλλην ταύτην γνώμην τῆς φυσικῆς ἀγαθότητος, τὴν ἀτελεςέραν μὲν ὡς πρὸς τὴν εἰρημένην, ἀλλ' ἴσως ὠφελιμωτέραν „Φρόντιζε οὕτως ὑπὲρ σεαυτοῦ, ὅπως ἂν ἐλάχιςα τοὺς ἄλλους βλάπτοις.“ Ἐκ ταύτης ἐν ἑνὶ λόγῳ τῆς φυσικῆς συμπαθείας μᾶλλον, παρὰ ἐκ συλλογισμῶν ὑψηλῶν, προέρχεται εἰς πάντα ἄνθρωπον ἡ ἀποςροφὴ τῆς κακουργίας, χωρὶς νὰ συντρέχῃ οὐδ' αὐτὴ ἡ ἐξ ἀγωγῆς χρηςοήθεια. Δύναται μὲν ὁ Σωκράτης, καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι νὰ ὑψωθῶσι διὰ τοῦ λόγου εἰς τὴν ἀρετήν· ἀλλὰ πρὸ πολλοῦ ἤθελε καταςραφῇ τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἐὰν ἐξ ἀνθρωπίνων συλλογισμῶν ἤλπιζε τὴν σωτηρίαν του.

Οἱ ἄνθρωποι τοῦ φυσικοῦ βίου, ἔχοντες πάθη ἀσθενέςατα, καὶ τὸν σωςικώτατον χαλινὸν τῆς συμπαθείας· ὄντες ἄγριοι

μᾶλλον παρὰ κακοποιοί, καὶ προσεκτικώτεροι εἰς ἀποφυγὴν τῆς ἐνδεχομένης ἀθλιότητος, παρὰ ἐπιχειρηματικώτεροι εἰς βλάβην τῶν ἄλλων, δὲν ἦσαν ὑποκείμενοι εἰς ἐπικινδυνωτάτας ἔριδας. Μηδεμίαν ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους κοινωνίαν, ἀγνοοῦντες ἀκολούθως καὶ τὴν κενοδοξίαν καὶ τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἀτιμίαν, μὴ εἰδότες τί ἐςιν ἐμὸν καὶ σὸν, καὶ δὶ ὅλου· τί ἐςι δίκαιον, νομίζοντες τὴν κατ᾽ αὐτῶν δυναςείαν ὡς εὐδιόρθωτον κακὸν, καὶ ὄχι ἄξιον τιμωρίας, μὴ φερόμενοι εἰς ἐκδίκησιν, πλὴν ἴσως μηχανικῶς, καὶ κατ᾽ αὐτὴν τὴν ςιγμὴν τοῦ πάθους (καθὼς ὁ κύων ὅταν δάκνη τὴν προσριπτομένην πέτραν), δὶ ὅλα ταῦτα σπανίως ἤρχοντο εἰς αἱματώδεις μάχας, ἐὰν ἡ ἔρις δὲν ἐγίνετο περὶ μεγάλου τινὸς ὑποκειμένου, ἀναγκαιοτέρου τῆς τροφῆς (15). Βλέπω δὲ ἄλλην τινὰ κινδυνώδη μάχην, περὶ τῆς ὁποίας λείπεται νὰ ὁμιλήσω.

Πάθος θερμὸν καὶ ἀκρατὲς πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅσα κινοῦσι τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, εἶναι ἡ ἐπιθυμία τῆς συνουσίας τοῦ θήλεος καὶ τοῦ ἄῤῥενος· πάθος φοβερὸν, ὑπεροπτικὸν παντὸς κινδύνου, ἀνώτερον παντὸς κωλύματος, καὶ τοιοῦτον, ὥςε ἐπὶ τῆς ἀκμῆς του, φαίνεται ἐπιτηδειότερον ἵνα καταςρέψη μᾶλλον τὸ ἀνθώπινον γένος, παρὰ νὰ τὸ διατηρήση, κατὰ τοὺς ὅρους τῆς φύσεως. Ποῦ ἔμελλον νὰ καταντήσωσιν οἱ ἄνθρωποι, κυριευόμενοι ἀπὸ τοιαύτην λύσσαν, θηριώδη καὶ ἀχαλίνωτον, ἄνευ αἰδοῦς, ἄνευ συςολῆς, καθ᾽ ἡμέραν μαχόμενοι διὰ τὸν ἔρωτα μέχρις αἱμάτων;

Πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν κατὰ πρῶτον, ὅτι ὅσον εἶναι σφοδρότερα τὰ πάθη, τόσῳ μᾶλλον οἱ νόμοι εἶναι ἀναγκαιότεροι πρὸς συςολὴν αὐτῶν· ἀλλὰ τὰ ἐκ τούτων τῶν παθῶν καθ᾽ ἡμέραν ἄτοπα ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ὄχι μόνον ἀποδεικνύουσιν, ὅτι εἰς αὐτὰ δὲν ἰσχύει νόμος, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐξ αὐτῶν τῶν νόμων προῆλθον ἴσως τὰ τοιαῦτα ἄτοπα. Ὅθεν καὶ ἂν ὑποτεθῆ,

ὅτι δύνανται οἱ νόμοι νὰ τὰ ἐμποδίζωσι, τοῦτο εἶναι μικρότατον ὄφελος, ὡς πρὸς τὸ ζητούμενον ἀπὸ τοὺς νόμους· διότι συςέλλουσι τὸ κακὸν, τὸ ὁποῖον χωρὶς αὐτῶν δὲν ἐδύνατο νὰ ὑπάρχῃ.

Ἐν πρώτοις ὅμως πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὸν ἠθικὸν ἔρωτα ἀπὸ τὸν φυσικόν. Φυσικὸς μὲν ἐςὶν ἡ κοινοτάτη ἐπιθυμία, ἥτις παρακινεῖ εἰς μίξιν τὰ δύο γένη, ἄῤῥεν καὶ θῆλυ· ἠθικὸς δὲ ἡ κατ' ἐξαίρεσιν κλίσις εἰς ἓν ὡρισμένως πρόσωπον, ἢ τοὐλάχιςον ἡ ἐφ' ἑνὸς προσώπου κατ' ἐκλογὴν ἀκρατεςέρα ῥοπή. Ἀλλ' εἶναι φανερὸν, ὅτι ὁ ἠθικὸς οὗτος ἔρως εἶναι ἐπίκτητος· γεννᾶται εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον, καὶ πανηγυρίζεται ἀπὸ τὰς γυναῖκας μὲ πολλὴν φροντίδα καὶ τέχνην· διότι μὲ αὐτὸν φιλοτιμοῦνται νὰ καταςήσωσι τὸ γένος των εἰς ἀρχὴν καὶ κράτος, ἐν ᾧ πρέπει νὰ ὑποτάσσωνται· καὶ ἐπειδὴ ὁ τοιοῦτος ἔρως συμβαίνει ἔκ τινων ἰδεῶν κάλλους ἢ χαρίτων, εἰς τὰς ὁποίας ὁ νοῦς τοῦ ἀγρίου δὲν χωρεῖ· ἔκ τινων συγκρίσεων, εἰς τὰς ὁποίας παντελῶς δὲν ἐπιβάλλει, ὡς πρὸς αὐτὸν ἄρα δὲν ὑπάρχει σχεδόν· ἐπειδὴ οὔτε ὁ νοῦς του δύναται νὰ συλλάβῃ ἀῤῥημένας ἰδέας ἀναλογίας καὶ τάξεως, οὔτε ἡ καρδία του νὰ πάθῃ διαθέσεις ἐκπλήξεως καὶ ἐρωτικὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα καὶ ἀνεπαισθήτως συμβαίνουσιν, ὅταν αἱ τοιαῦται ἰδέαι προσαρμοσθῶσιν ὁμολέγως ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου. Ὁ ἄγριος ἄνθρωπος μόνον ἐκ τῆς φυσικῆς του κράσεως κινεῖται· καὶ δὲν δυσαρεςεῖται ποτὲ, ἀλλ' ἀποδέχεται ὡς καλὴν, πᾶσαν γυναῖκα.

Πάσχοντες οἱ ἄγριοι τὸν φυσικὸν μόνον ἔρωτα, καὶ μὴ διακρίνοντες κατ' εὐτυχίαν, ὅσα παροξύνουσιν αὐτὸν, καὶ αὐξάνουσι τὰς δυσκολίας του, σπανιώτερον καὶ ἀσθενέςερον αἰσθάνονται τὸ πάθος τῆς σαρκὸς, καὶ ἀκολούθως ἡ πρὸς ἀλλήλους ἐκ τούτου φιλονεικία, εἶναι σπανιωτέρα καὶ ἡμερωτέρα. Ἡ φαντασία, ἡ εἰς ἄκρον πρὸς ἡμᾶς φθοροποιὰ, δὲν ἔχει παραμικρὰν δύναμιν εἰς ψυχὰς ἀγρίων. Ἐκεῖνοι προσμένουσιν

ἡσύχως τὸ κέντρον τῆς φύσεως, φέρονται χωρὶς ἐκλογῆς, μὲ περισσοτέραν ἡδονὴν μᾶλλον, παρὰ μανίαν, καὶ πληρωθείσης τῆς ἀνάγκης, πᾶσα ἐπιθυμία συναποσβέννυται.

Ἀναντίῤῥητον εἶναι λοιπὸν, ὅτι ἡ πολιτικὴ κοινωνία κατέφλεξε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ πάθος τοῦ ἔρωτος, καὶ ἐπροξένησε δι' αὐτοῦ τόσην βλάβην εἰς τοὺς ἀνθρώπους· καὶ εἶναι τῷ ὄντι ἀξιογέλαστον νὰ λέγωμεν, ὅτι οἱ ἄγριοι ἀκαταπαύστως ἀλληλοκτονοῦνται διὰ τὰς ἀλόγους ὀρέξεις των· ἐν ᾧ ἔχομεν εἰς τοῦτο τὴν πεῖραν ἐκ διαμέτρου ἀντικειμένην. Οἱ Καραΐβαι, ἔθνος πρὸ πάντων τῶν σημερινῶν ἐθνῶν πλησιέστερον τῆς φύσεως μέχρι τοῦδε, εἶναι οἱ πρᾳότεροι ἐρασταὶ καὶ οἱ μετριώτεροι κατὰ τὴν ζηλοτυπίαν· ἐν ᾧ ἔχουσι κλίμα θερμότατον· ὅπου γίνονται, ὡς φαίνεται, δραστηριώτερα τὰ τοιαῦτα πάθη.

Ἐπειδὴ βλέπομεν ἐπὶ πολλῶν εἰδῶν, ὅτι τὰ ἀρσενικὰ μάχονται πρὸς ἄλληλα διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ θηλυκοῦ, καὶ ὅτι καταχραίνουσι διὰ τοῦτο τὰς αὐλὰς τῶν ἀνθρώπων μὲ τὰ αἵματά των, καὶ καταθορυβοῦσι τὰ δάση μὲ τὰς κραυγάς των ἐν καιρῷ τοῦ ἔαρος, δὲν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν τοιοῦτόν τι καὶ περὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ὅλα τὰ εἴδη τῶν ζώων, τῶν ὁποίων τὰ ἀρσενικὰ ἔλαβον ἐκ φύσεως ἄλλην ἀναλογίαν δυνάμεως ὡς πρὸς τὰ θηλυκὰ, οἵαν δὲν ἔχομεν ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι, πρέπει νὰ ἐξαιρεθῶσιν· ἤγουν ἐκ τῆς μάχης τῶν ἀλεκτρυόνων δὲν συνάγεται πόρισμα περὶ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων. Ὅταν δὲ ἡ ἀναλογία τῆς δυνάμεως τῶν ἀρσενικῶν πρὸς τὰ θηλυκὰ, ἔχῃ περισσοτέραν ἀκρίβειαν, τότε ἡ μάχη τῶν ἀρσενικῶν συμβαίνει, ἢ ἐκ τῆς ὀλιγότητος τῶν θηλυκῶν, ἢ ἐκ τῶν χρονικῶν διαστημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα τὸ θῆλυ ἐπιμόνως ἀποφεύγει τοῦ ἄῤῥενος τὴν πλησίασιν· αὕτη δὲ ἡ αἰτία δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν ἄλλην· ἐπειδὴ εἴτε τὸ θηλυκὸν δύο μόνον μῆνας τοῦ ἐνιαυτοῦ ἀποδέχεται τὴν μετὰ τοῦ ἄῤῥενος μίξιν, εἴτε ὁ ἀριθμὸς τῶν θηλυκῶν

ὑποτεθῇ ὀλιγώτερος πέντε ἔκτα, εἶναι τὸ αὐτό. Ἀλλ' οὔτε τὸ πρῶτον, οὔτε τὸ δεύτερον συμβαίνει εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος· ὅπου καὶ τὰ θηλυκὰ εἶναι γενικῶς πλειότερα τῶν ἀρσενικῶν, καὶ καιρὸς θερμότητος καὶ ψυχρότητος πρὸς συνουσίαν, (καθὼς εἰς τ' ἄλλα εἴδη τῶν ζώων) δὲν ὑπάρχει, οὔτε εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀγρίους. Ἐπειδὴ πρὸς τούτοις ἡ ἐπιθυμία τῆς μίξεως, ἐπὶ πολλῶν ζώων, καταλαμβάνει ἐν ταὐτῷ ὅλον τὸ εἶδος, ἔρχεται λοιπὸν καιρὸς, καθ' ὃν ὅλα κοινῶς, ὑπὸ τοῦ πάθους οἰςρηλατούμενα, συνταράττονται καὶ συμπολεμοῦσι. Τοιοῦτος ὅμως καιρὸς ὡς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους δὲν συμβαίνει· διότι ὁ ἔρως εἰς αὐτοὺς δὲν ἔρχεται περιοδικῶς. Ἐκ τῆς μάχης ἄρα τινῶν ζώων ὑπὲρ τοῦ θήλεος, δὲν πρέπει νὰ συμπεραίνωμεν, ὅτι τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου. Ἐὰν δὲ καὶ τοῦτο ὑποτεθῇ, ἐπειδὴ τὰ ἄλλα εἴδη τῶν ζώων διὰ τὴν διχόνοιαν ταύτην δὲν καταςρέφονται, πρέπει τοὐλάχιςον νὰ ςοχασθῶμεν ὅτι καὶ τὸ ἀνθρώπινον, δὲν ἤθελε καταςραφῇ· εἶναι μάλιςα πιθανώτατον, ὅτι δὲν ἤθελε προξενήσει τόσην φθορὰν, ὅσην ἐπιφέρει ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου, εἰς ἐκείνους μάλιςα τοὺς τόπους, ὅπου τιμᾶται ὁπωσδήποτε ἡ χρηςοήθεια, καὶ ἀκολούθως διὰ τὴν ζηλοτυπίαν τῶν ἐραςῶν, καὶ τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἀνδρῶν, συμβαίνουσι καθ' ἡμέραν μονομαχίαι, φόνοι, καὶ χειρότερα τούτων πράγματα· ὅπου ἡ μὲν χρεωςουμένη εἰς τὸν γάμον αἰώνιος πίςις εἰς ἄλλο δὲν συντελεῖ, εἰμὴ πρὸς σύςασιν τῆς μοιχείας· οἱ δὲ νόμοι τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς σεμνότητος ἐκτείνουσιν ἀναγκαίως τὴν ἀκρασίαν, καὶ πολλαπλασιάζουσι τὰ ἐξαμβλώματα.

Τέλος πάντων, ὁ ἄγριος ἄνθρωπος, περιπλανώμενος εἰς τὰ δάση, ἀμήχανος, ςερούμενος προφορικοῦ λόγου, ἄοικος, ἀπόλεμος, ἄσχετος, ἀνενδεὴς τῆς βοηθείας τῶν ἄλλων, ἀπρόθυμος εἰς τὸ κακοποιεῖν, μὴ γνωρίζων ἴσως προσωπικῶς ἄλλον

ἄνθρωπον, ὑποκείμενος εἰς ὀλίγα πάθη, καὶ ἐξαρκῶν αὐτὸς πρὸς ἑαυτὸν, δὲν εἶχεν ἄλλο παρὰ τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς γνώσεις, ὅσαι ἀνήκουσιν εἰς ἐκεῖνον τὸν βίον· ἐζήτει μόνον τὰ ἀληθῶς ἀναγκαῖα, παρετήρει ὅσα ἐνόμιζεν, ὅτι συμφέρει νὰ παρατηρῇ, καὶ ὁ νοῦς του δὲν ἔφθανε περαιτέρω τῆς κενοφροσύνης του. Ἂν ἐφεύρισκε νεώτερόν τι κατὰ τύχην, δὲν ἐφρόντιζε νὰ τὸ κοινοποιήσῃ, ἐπειδὴ δὲν ἐγνώριζεν οὔτε αὐτὰ τὰ παιδία του, καὶ ἡ τέχνη συναπέθνησκε μετὰ τοῦ εὑρετοῦ. Τότε οὔτε ἀγωγῆς μαθήματα ἦσαν, οὔτε προκοπή. Αἱ γενεαὶ ἐπολλαπλασιάζοντο εἰς μάτην, καὶ ὁρμώμενος ἕκαςος ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, προέβαινον εἰς τὸ αὐτὸ τέλος. Οἱ αἰῶνες παρήρχοντο κατὰ τὴν ἀρχαίαν βαρβαρότητα, καὶ τὸ μὲν ἀνθρώπινον γένος ἐγήρασκεν ἤδη, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἐνηπίαζε πάντοτε.

Ἐπλάτυνα πολὺ τὸν λόγον μου εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς πρώτης καταςάσεως τοῦ ἀνθρώπου· ἐπειδὴ, διὰ νὰ ἀνατρέψω προλήψεις παλαιὰς, ἐνόμισα ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον, νὰ ἀνασπάσω τὴν ἀπάτην πρόῤῥιζον, καὶ νὰ ἀποδείξω διὰ τῆς ἀληθοῦς εἰκόνος τοῦ φυσικοῦ βίου, ὅτι ἡ ἀνισότης, καὶ αὐτὴ ἡ φυσικὴ, δὲν ὑπῆρχε τότε, οὐδὲ εἶχε τόσην δύναμιν, ὅσην νομίζουσιν οἱ συγγραφεῖς.

Πολλαὶ μὲν διαφοραὶ τῶν ἀνθρώπων ἐκλαμβάνονται ὡς φυσικαὶ, ὅμως προέρχονται ἁπλῶς ἀπὸ τὴν συνήθειαν, καὶ ἀπὸ τοὺς διαφόρους τρόπους, κατὰ τοὺς ὁποίους ζῶσιν οἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν. Ἡ εὔρωςος ἢ ἀσθενὴς κρᾶσις, καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς δύναμις ἢ ἀδυναμία, συμβαίνουσι πολλάκις μᾶλλον ἐκ τῆς σκληραγωγίας καὶ ἡδυπαθείας, καθ' ἣν ἀνετράφη τις, παρὰ ἐκ τῆς πρώτης συςάσεως τῶν σωμάτων. Τὸ αὐτὸ λέγω καὶ περὶ τῶν δυνάμεων τοῦ νοός. Ὁ πεπαιδευμένος νοῦς διαφέρει ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν ἀπαίδευτον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν πεπαιδευμένον, κατ' ἀναλογίαν τῆς τελειοτέρας ἀγωγῆς·

διότι ἂν περιπατήσῃ γίγας καὶ νάννος τὴν αὐτὴν ὁδὸν, ἐφ᾽ ἑκάςου βήματος ὁ γίγας προχωρεῖ περισσότερον. Ὅθεν ἂν συγκρίνωμεν τὴν πολυτροπίαν τῆς ἀγωγῆς καὶ ζωῆς τοῦ πολιτικοῦ βίου, μὲ τὴν ἁπλότητα καὶ μονοτροπίαν τοῦ φυσικοῦ· ὅπου ὅλοι τρώγουσι τὰ αὐτὰ βρώματα, καὶ πράττουσι τὰ αὐτὰ πράγματα· θέλομεν ἐννοήσει πόσον ἡ διαφορὰ ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπον πρέπει νὰ ἦναι μικροτέρα ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου μᾶλλον, παρὰ ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ, καὶ πόσον ἡ φυσικὴ ἀνισότης τῶν ἀνθρώπων αὐξάνει διὰ τὴν ἀνισότητα τῆς ἀγωγῆς.

Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ, ὅτι ἡ φύσις διαμοιράζει τὰς χάριτάς της μὲ πολλὴν διαφορὰν, ὡς νομίζουσιν, ὁποίαν ὑπεροχὴν ἤθελον ἔχει ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους οἱ παρ᾽ αὐτῆς προτιμώμενοι, εἰς τοιαύτην κατάςασιν πραγμάτων, ὁπότε δὲν εἶχον σχεδὸν οἱ ἄνθρωποι κἀμμίαν σχέσιν πρὸς ἀλλήλους; Ὅπου δὲν ὑπάρχει ἔρως, τί ὠφελεῖ ἡ ὡραιότης; τί χρησιμεύει ὁ νοῦς ὡς πρὸς ἀνθρώπους μὴ ἔχοντας λόγον προφορικὸν, ἢ ἡ πανουργία πρὸς ἀνθρώπους ἀπράγμονας; Καθ᾽ ἡμέραν ἀκούω, ὅτι ἡ δυναςεία τῶν ἰσχυροτέρων πρὸς τοὺς ἀδυνάτους θέλει εἶσθαι ἄφευκτος· ἀλλὰ τί ἐννοοῦσι διὰ τῆς λέξεως δυναςείας; ὅτι οἱ μὲν θέλουν εἶσθαι βίαιοι δυνάςαι, οἱ δὲ, δοῦλοι ἐλεεινοὶ τῆς φαντασίας αὐτῶν, καθὼς συμβαίνει εἰς ἡμᾶς τοὺς πολιτικοὺς ἀνθρώπους. Ἀγνοῶ ὅμως διὰ τί φρονοῦσι τοιαῦτα περὶ ἀγρίων ἀνθρώπων, εἰς τοὺς ὁποίους δυσκόλως δυνάμεθα καὶ νὰ ἐξηγήσωμεν τί ἐςὶ δουλεία καὶ δεσποτεία. Εἶναι μὲν εὔκολον νὰ ἁρπάσῃ τις ἀπὸ τὸν ἄλλον τοὺς καρποὺς του καὶ τὴν ἄγραν του, ἢ νὰ κυριεύσῃ τὸ σπήλαιον τῆς καταφυγῆς του· ἀλλὰ πῶς δύναται καὶ νὰ τὸν καταδουλώσῃ; ποία εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς ὑποταγῆς ὡς πρὸς ἀνθρώπους ἀκτήμονας; Ἂν μὲ διώξῃ τις ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ δένδρον, τρέχω εἰς τὸ ἄλλο· ἂν μὲ τυραννῇ εἰς τοῦτον τὸν τόπον, τί μὲ ἐμποδίζει νὰ μεταβῶ ἀλλαχοῦ; εὑρίσκεται ἄνθρω-

πος ἰσχυρότερος ἐμοῦ, ἄνθρωπος τοιαύτης κακοηθείας, ὀκνηρίας, καὶ θηριωδίας, ὥςε νὰ μὲ βιάση νὰ προμηθεύω τὴν τροφήν του, ἐν ᾧ ἐκεῖνος ἀναπαύεται ῥαθύμως καὶ ἀμελῶς; αὐτὸς λοιπὸν πρέπει νὰ καταθορυβῆται, φοβούμενος μήπως ποτὲ ἀπομακρυνθῶ μίαν ςιγμήν· πρέπει νὰ μὲ ἔχη δέσμιον μὲ μεγίςην προσοχὴν, ἐν ὅσῳ κοιμᾶται, διὰ νὰ μὴ φύγω ἢ τὸν θανατώσω· ὅπερ ἐςὶν ἀναγκάζεται ἑκουσίως, νὰ πάσχῃ αὐτὸς πολλὰ μεγαλητέραν ἐνόχλησιν, παρ' ὅσην ἀποφεύγει καὶ προξενεῖ εἰς ἐμέ. Ἔπειτα ἂν παύση μίαν ςιγμὴν ἡ προσοχή του, ἂν ςρέψῃ τοὺς ὀφθαλμούς του εἰς ἄλλο μέρος διά τινα ἀπροσδόκητον ταραχὴν, ἐγὼ προχωρῶ εἴκοσι βήματα εἰς τὸ δάσος, καὶ μένω ἐλεύθερος, καὶ δὲν μὲ βλέπει πλέον εἰς ὅλην του τὴν ζωήν.

Ὅτι ἡ δουλεία τῶν ἀνθρώπων συμβαίνει ἐκ τῆς ἀπ' ἀλλήλων συνεξαρτήσεως καὶ τῶν ἀμοιβαίων χρειῶν, καὶ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ καταδουλωθῇ ὁ ἄνθρωπος, πρὶν λάβῃ χρείαν ἄφευκτον τῆς βοηθείας τῶν ἄλλων, τοῦτο καὶ ἂν δὲν μακρολογήσω εἶναι φανερόν. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου τοιαύτη συνεξάρτησις, ὁ φυσικὸς ἄνθρωπος λοιπὸν ζῇ ἐλευθέρως, καὶ ὁ νόμος τοῦ ἰσχυροτέρου εἶναι μάταιος.

Ἀφ' οὗ ἀπέδειξα, ὅτι μόλις φαίνεται ἡ ἀνισότης εἰς τὸν φυσικὸν βίον, καὶ σχεδὸν δὲν ἔχει κἀμμίαν δύναμιν, λείπεται νὰ ἀποδείξω, ὅτι προῆλθε καὶ ηὔξησεν ἐκ τῆς κατὰ διαδοχὴν προκοπῆς τοῦ ἀνθρωπίνου νοός. Ἀφ' οὗ ἀπέδειξα, ὅτι αἱ κοινωνικαὶ ἀρεταὶ, ὅσας εἶχε δυνάμει ὁ φυσικὸς ἄνθρωπος, δὲν ἐδύναντο ποτὲ νὰ τελειωθῶσιν ἀφ' ἑαυτῶν, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ συνδράμωσιν ἔξωθεν εἰς τοῦτο πολλὰ τυχηρὰ αἴτια, τὰ ὁποῖα ἦτον ἐνδεχόμενον καὶ νὰ μὴ συμβῶσι παντελῶς, ὁ δὲ ἄνθρωπος, χωρὶς αὐτῶν, νὰ μείνῃ διὰ παντὸς εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ κατάςασιν, λείπεται νὰ θεωρήσω καὶ νὰ παραςήσω ταύτας τὰς ἐξ αὐτομάτου περιςάσεις, ὅσαι ἐτελειοποίησαν τοῦ ἀνθρώπου τὸ

λογικὸν, ἐξαχρειώσασαι τὸ ἀνθρώπινον γένος, καὶ κατέςησαν κακὸν τὸν ἄνθρωπον, ἀποδείξασαι αὐτὸν κοινωνικὸν, καὶ τέλος πάντων μετεβίβασαν καὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον ἀπὸ μακροτάτους ὅρους εἰς τὴν παροῦσαν κατάςασιν.

Ὁμολογῶ μὲν, ὅτι ἐπειδὴ αἱ περιςάσεις, περὶ ὧν ὁ λόγος, συνέβησαν κατὰ πολλοὺς τρόπους, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὰς ἐκλέξω ἄλλως πως, εἰμὴ κατὰ συμπερασμούς· πλὴν οἱ συμπερασμοὶ, ὅταν ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων συμπεραίνωνται κατὰ τὸ πιθανώτερον, λαμβάνουσι δύναμιν ἀποδεικτικῶν λόγων, καὶ δι᾽ αὐτῶν μόνον δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν τὴν ἀλήθειαν. Ὅθεν αἱ συνέπειαι τῶν συμπερασμάτων μου δὲν πρέπει διὰ τοῦτο νὰ νομισθῶσι συμπερασματικαί· ἐπειδὴ κατὰ τὰς τεθείσας ἀρχάς μου, καὶ πᾶν ἄλλο σύςημα ἤθελε μὲ φέρει εἰς τοὺς αὐτοὺς συμπερασμοὺς καὶ εἰς τὰ αὐτὰ πορίσματα.

Ὅθεν εἶναι περιττὸν νὰ ἐκτείνω τοὺς ςοχασμούς μου, διὰ νὰ ἀποδείξω, ὅτι ἡ πάροδος τοῦ πολλοῦ χρόνου ἀναπληροῖ τὴν ὀλίγην πιθανότητα τῶν συμβάντων· ὅτι μικραὶ αἰτίαι δύνανται μεγάλα, ὅταν ἀδιακόπως ἐνεργῶσιν· ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνατρέψη τις ἐνίοτε ὑποθέσεις, ἐὰν δὲν ἐμπορῇ νὰ ἀνθυποβάλῃ πράγματα βέβαια· ὅτι ἂν δοθῶσιν ὡς ἀληθῆ δύο πράγματα, διὰ νὰ τὰ συνδέσωμεν ἔκ τινος σειρᾶς ἄλλων πραγμάτων μεσολαβούντων, ἀγνώςων ἢ νομιζομένων ὡς τοιούτων, πρέπει νὰ λάβωμεν ἐξ ἱςορίας τὰ μεσολαβοῦντα πράγματα εἰς τοῦτον τὸν σύνδεσμον· μὴ οὔσης δὲ ἱςορίας, πρέπει νὰ προσδιορίσωμεν ἐκ φιλοσοφίας ὅμοια πράγματα, διὰ νὰ συνδέσωμεν δι᾽ αὐτῶν τὰ δοθέντα· καὶ ὅτι τελευταῖον, ὅταν ὁ λόγος ἦναι περὶ συμβάντων, ἡ παρομοίωσις τόσον ὀλιγοςεύει τὰς διαφορὰς τῶν πραγμάτων, ὅσον κανεὶς δὲν φαντάζεται. Ἀρκεῖ ὅτι ὑποβάλλω τὰ ὑποκείμενα ταῦτα ὑπὸ τὴν ἐξέτασιν καὶ θεωρίαν τῶν κριτῶν

μου· ἀρκεῖ ὅτι ἐπραγματεύθην τοιουτοτρόπως τὸν λόγον μου, ὥςε δὲν ἔχει χρείαν τῆς θεωρίας αὐτῶν ὁ ἀμαθὴς ἀναγνώςης.

Μέρος Δεύτερον.

Ὅςτις περιέφραξε πρῶτος γῆν, καὶ τοῦ ἦλθεν εἰς τὸν νοῦν νὰ ἐκφωνήσῃ, Τοῦτο ἔςιν ἐμὸν, καὶ εὗρεν ἀνθρώπους τοιαύτης ἁπλότητος, ὥςε νὰ πιςεύσωσι τὸν λόγον του, ἐκεῖνος εἶναι ὁ ἀληθὴς συςάτωρ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Ἐκ πόσων ἁμαρτημάτων, πολέμων, φόνων, ἐκ πόσων δυςυχιῶν καὶ φρικωδῶν πραγμάτων, ἐδύνατο νὰ ἀπαλλάξῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος, ὅςτις, ἀνασπάσας τὰ ςαυρώματα τοῦ φραγμοῦ, καὶ καταχώσας τὰς τάφρους, ἤθελε φωνάξει εἰς τοὺς ἄλλους »Προσέχετε, μὴ ἀκούσετε τὸν ἀπατεῶνα τοῦτον· ἀλλοίμονον, ἂν φύγῃ ἀπὸ τὸν νοῦν σας, ὅτι οἱ καρποὶ εἶναι κοινοὶ, καὶ ὅτι ἡ γῆ δὲν ἀνήκει ἰδιαιτέρως εἰς κανένα«. Ἀλλὰ τὰ πράγματα τότε ἦσαν, ὡς φαίνεται, διατεθειμένα πλέον τοιουτοτρόπως, ὥςε ἦτον ἀδύνατον νὰ μὴ μεταβληθῶσιν. Ἡ ἰδέα τῆς ἰδιοκτησίας, ὡς γέννημα πολλῶν ἄλλων κατὰ διαδοχὴν ἰδεῶν, δὲν ἦλθεν ἀμέσως εἰς τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων. Ἔπρεπε νὰ προκόψῃ μεγάλως ὁ ἄνθρωπος, νὰ μάθῃ πολλὰ, νὰ τὰ μεταδώσῃ καὶ νὰ τὰ πολλαπλασιάσῃ ἀπὸ ἡλικίας εἰς ἡλικίαν, καὶ οὕτω νὰ καταντήσῃ εἰς ταύτην τὴν ἐσχατιὰν τοῦ φυσικοῦ βίου. Ἂς ἀναλάβωμεν λοιπὸν ἐξ ἀρχῆς τὰ πράγματα, καὶ ἂς φέρωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅσα συνέβησαν καὶ ἐγνώσθησαν διὰ τοῦ χρόνου, διατάττοντες αὐτὰ κατὰ τὴν φυσικωτέραν τάξιν.

Πρῶτον αἴσθημα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ τῆς ὑπάρξεώς του· πρώτη δὲ φροντὶς αὐτοῦ εἶναι ἡ περὶ τῆς ἰδίας συντηρήσεως. Ἡ γῆ ἐκαρποφόρει ὅλα τὰ πρὸς αὐτὸν ἀναγκαῖα, καὶ ἡ ἔνςικτος ἐπιθυμία τὸν παρεκίνει νὰ τὰ μεταχειρίζεται εἰς τροφήν.

Ἡ πεῖνα καὶ ἄλλαι ὀρέξεις τὸν ἐδίδαξαν πολλοὺς τρόπους ζωῆς, μία δ᾽ ἐξ αὐτῶν τὸν παρεκίνησε νὰ καταςήσῃ αἰώνιον τὸ γένος του. Αὕτη δὲ ἡ τυφλὴ ἐπιθυμία, ἀμέτοχος οὖσα παντὸς ἐγκαρδίου αἰσθήματος, ἐκίνει τὸν ἄνθρωπον εἰς πρᾶξιν ἁπλῶς ζωώδη, καὶ πληρωθείσης τῆς ἀνάγκης, ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ δὲν ἀνεγνωρίζοντο πλέον. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ παιδίον ὡς οὐδὲν ἐλογίζετο πρὸς τὴν μητέρα του, ἅμα δυνάμενον νὰ ζῇ ἄνευ μητρικῆς προςασίας.

Τοιαύτη ἦτον ἡ κατάςασις τοῦ πρώτου ἀνθρώπου· τοιοῦτος ἦτον ὁ βίος ἐκείνου τοῦ ζώου, τὸ ὁποῖον, ἐκ μόνων τῶν αἰσθημάτων κινούμενον κατ᾽ ἀρχὰς, καὶ μόλις ἀπολαμβάνον ὅσα ἀγαθὰ προσφέρει οἴκοθεν ἡ φύσις, δὲν ἐφρόντιζε νὰ ἁρπάσῃ βιαίως ἀπ᾽ αὐτῆς τίποτε. Ἐπειδὴ ὅμως μετ᾽ ὀλίγον ἀπήντησε δυσκολίας, ἔπρεπε νὰ μάθῃ νὰ τὰς νικᾷ. Τὸ ὕψος τῶν δένδρων, διὰ τὸ ὁποῖον δὲν ἠδύνατο νὰ φάγῃ τοὺς καρπούς των, ἡ ἅμιλλα τῶν ζώων ὑπὲρ τῆς τροφῆς, ἡ ἀγριότης τῶν θηρίων, τὰ ὁποῖα ἤθελον νὰ καταφάγωσι τὴν σάρκα του, ὅλα ταῦτα κατηνάγκασαν τὸν ἄνθρωπον νὰ γυμνάζῃ τὰς σωματικάς του δυνάμεις, καὶ οὕτως ἔγεινεν εὐκίνητος, ταχύπους, μαχητής. Εὐθὺς μετεχειρίσθη τὰ φυσικὰ ὅπλα, οἷον τοὺς κλάδους τῶν δένδρων καὶ τοὺς λίθους. Ἔμαθε νὰ ὑπερβαίνῃ τῆς φύσεως τὰ ἐμπόδια, νὰ μάχεται ἐν καιρῷ ἀνάγκης κατὰ τῶν ἄλλων ζώων, καὶ νὰ φιλονεικῇ καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους ὑπὲρ τῆς τροφῆς του, ἢ νὰ ἀναπληροῖ, ὅσα ἔπρεπε νὰ παραχωρῇ πρὸς τὸν ἰσχυρότερον.

Ὅσον ἐπληθύνετο τὸ ἀνθρώπινον γένος, τόσον καὶ οἱ κόποι ἐπολλαπλασιάζοντο. Ἡ διαφορὰ τῆς γῆς, τῶν κλιμάτων, τῶν καιρῶν, ἠνάγκασε τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἐφεύρωσι πολλοὺς τρόπους ζωῆς. Ἀκαρπία, χειμῶνες ἀδιάκοποι καὶ δριμεῖς, αὐχμοὶ θερινοὶ, καταφθείροντες τὸ πᾶν, τοὺς ἀποκατέςησαν εὐ-

μηχανωτέρους. Οἱ κατοικοῦντες τὰ παράλια καὶ παραποτάμια ἐπενόησαν τὴν ὁρμιὰν καὶ τὸ ἄγκιςρον, γενόμενοι ἁλιεῖς καὶ ἰχθυοφάγοι. Οἱ ἔχοντες δάση καὶ δρυμῶνας, κατεσκεύασαν τόξα καὶ βέλη, καὶ κατεςάθησαν κυνηγοὶ καὶ πολεμικοί. Οἱ κάτοικοι τῶν ψυχρῶν κλιμάτων ἐφόρεσαν τὰ δέρματα τῶν φονευθέντων θηρίων. Ὁ κεραυνὸς, ὁ ἥφαιςος, ἢ τύχη ἀγαθὴ, ἔδειξεν εἰς αὐτοὺς τὸ πῦρ, νέον βοηθὸν κατὰ τῆς δριμύτητος τοῦ χειμῶνος· καὶ πρῶτον μὲν ἔμαθον νὰ φυλάττωσι τοῦτο τὸ ςοιχεῖον· ἔπειτα νὰ τὸ ἀνάπτωσι, καὶ προετοιμάζωσι δι' αὐτοῦ τὰ κρέατα εἰς βρῶσιν, τὰ ὁποῖα ἐξ ἀρχῆς ἔτρωγον ὠμά.

Παραβάλλων οὕτω κατ' ἐπανάληψιν ὁ ἄνθρωπος τὰ ὄντα, πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς ἄλληλα, ἔπρεπε νὰ γνωρίσῃ σχέσεις τινὰς, τὰς ὁποίας ἡμεῖς ἑρμηνεύομεν λέγοντες, Μέγας, Μικρὸς, Δυνατὸς, Ἀδύνατος, Ταχὺς, Βραδὺς, Δειλὸς, Τολμηρὸς, καὶ ἄλλα τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα συγκρίνων κατὰ τὴν χρείαν, καὶ ἀπροσοχάςως σχεδὸν, κατήντησεν εἰς σκέψεις τινὰς, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ἔλαβε μηχανικήν τινα φρόνησιν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐδιδάσκετο τὴν ἀναγκαίαν προμήθειαν ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἀσφαλείας.

Ἐκ τούτων τῶν νέων γνώσεων ἔμαθεν ὁ ἄνθρωπος, ὅτι ὑπερέχει τῶν ἄλλων ζώων, καὶ ηὔξησε τὴν πρὸς αὐτὰ ὑπεροχήν του. Ἐγυμνάσθη παγιδεύων, καὶ πολλαχῶς ῥᾳδιουργῶν, νὰ τὰ φονεύῃ· καὶ ἐν ᾧ εἶναι ὑποδεέςερος πολλῶν ζώων, εἴτε χρησίμων εἴτε βλαπτικῶν, κατὰ τὴν δύναμιν ἐπὶ μάχης, καὶ κατὰ τὸ τάχος ἐπὶ φυγῆς, ἀποκατέςη ὅμως, προϊόντος τοῦ χρόνου, τῶν μὲν κύριος, τῶν δὲ ὀλέθριος δυνάςης. Ὅθεν ἐκ τῆς πρώτης εἰς ἑαυτὸν θεωρίας καὶ ἐπιςάσεως, ἔλαβε τὴν πρώτην ἔπαρσιν τῆς ὑπερηφανίας· καὶ ἐν ᾧ μόλις διέκρινε βαθμικὴν τάξιν, διανοούμενος ὅτι ἐπέχει τὴν πρώτην εἰδικῶς, παρεσκευάζετο μακρόθεν νὰ καταςαθῇ εἰς αὐτὴν καὶ προσωπικῶς.

Δὲν ἦσαν μὲν ὡς πρὸς αὐτὸν οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι τοιοῦτοι,

ὁποῖοι σήμερον ὡς πρὸς ἡμᾶς· οὐδὲ εἶχε περισσοτέραν κοινωνίαν μᾶλλον μὲ αὐτοὺς, παρὰ μὲ τὰ ἄλλα ζῶα· πλὴν οὔτ' ἐκείνους παρέδραμεν ἀνεξετάςους. Ὅσα παρετήρησε διὰ τοῦ χρόνου ὁμοιότροπα πράγματα εἰς τοὺς ἄλλους, εἰς τὴν γυναῖκά του καὶ εἰς ἑαυτὸν, τὸν ὡδήγησαν νὰ κρίνῃ καὶ περὶ ὅσων δὲν ἔβλεπε· καὶ παρατηρῶν, ὅτι ὅλοι ἐπὶ τῶν ὁμοίων περιςάσεων ἐφέροντο καθὼς ἐκεῖνος, ἐσυμπέρανεν, ὅτι καὶ ἐκεῖνοι ὁμοιοτρόπως μὲ αὐτὸν καὶ ἀπαραλλάκτως διενοοῦντο καὶ ᾐσθάνοντο. Ἀφ' οὗ ἐχώρησεν ὁ νοῦς του εἰς τὴν ἀξιόλογον ταύτην ἰδέαν, ἐφύλαττε τοὺς καλητέρους κανόνας τῆς διαγωγῆς, καθ' οὓς ἔπρεπε νὰ φέρεται ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους διὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὠφέλειαν καὶ ἀσφάλειαν, κινούμενος εἰς τοῦτο κατά τινα ἐσωτερικὴν ἀδιάγνωςον ὁρμὴν, ἀσφαλῆ μὲν ὄχι ὀλιγώτερον παρὰ τὸν διαλεκτικὸν συλλογισμὸν, ἑτοιμοτέραν δὲ καὶ ταχυτέραν.

Ἀφ' οὗ δὲ ἔμαθεν ἐκ πείρας, ὅτι ἐλατὴρ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων εἶναι ὁ ἔρως τῆς εὐδαιμονίας, τότε ἐδυνήθη νὰ διακρίνῃ τὰς σπανίας περιςάσεις, εἰς τὰς ὁποίας τὸ κοινὸν συμφέρον τὸν ὑπαγορεύει νὰ ζητῇ τὴν βοήθειαν τῶν ἄλλων, καὶ τὰς ἔτι μᾶλλον σπανιωτέρας, εἰς τὰς ὁποίας διὰ τὴν κοινὴν ἅμιλλαν, πρέπει νὰ τοὺς ὑποπτεύεται· καὶ ἐπὶ μὲν τῶν πρώτων περιςάσεων, συνήρχετο μὲ τοὺς ἄλλους ἀγεληδὸν, ἢ τὸ πολὺ κατά τινα ἐλευθέραν ἑταιρείασιν· ἡ ὁποία οὔτε ἠνάγκαζέ τινὰ εἰς ἀκούσιον συνδρομὴν, οὔτε διέμενε μετὰ τὴν ἐφήμερον ἀνάγκην, διὰ τὴν ὁποίαν συνεκροτήθη. Ἐπὶ δὲ τῶν δευτέρων, ἕκαςος ἤθελε νὰ ὑπερτερῇ, ἢ ἐκ φανερᾶς δυνάμεως ὡς ἰσχυρότερος, ἢ ἐκ πανουργίας καὶ ῥᾳδιουργίας ὡς ἀσθενέςερος.

Ἰδοὺ πῶς οἱ ἄνθρωποι ἀνεπαισθήτως ἐνόησαν ὁπωσοῦν, ὅτι ἔχουσι χρέη τινὰ πρὸς ἀλλήλους, καὶ ὅτι συμφέρει νὰ τὰ ἐκπληρῶσιν· ἀλλὰ τότε μόνον, ὅταν τὸ συμφέρον ἦτον παρὸν

καὶ φανερόν· διότι μὴ ἔχοντες παντελῶς προμήθειαν, οὔτε διὰ τὴν αὔριον ἐφρόντιζον, πολλῷ μᾶλλον διὰ τὰ μέλλοντα μετὰ πολὺν χρόνον. Ἐὰν κατεγίνοντο νὰ θηρεύσωσι μίαν ἔλαφον, κάλλιςα ἐγνώριζεν ἕκαςος, ὅτι ἔπρεπε νὰ φυλάττῃ προσεκτικῶς τὸν τόπον, ὅπου ἔτυχεν ἐνεδρεύων· ἐὰν δὲ συνέβαινε νὰ περάσῃ λαγωὸς πλησίον ἑνὸς τούτων τῶν παραφυλαττόντων τὴν ἔλαφον, δὲν πρέπει νὰ ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι ἀκρίτως ἤθελε τρέξει κατ᾽ αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἂν ἔφθανε τὸν λαγωὸν, ὀλίγον ἤθελε φροντίσει περὶ τῆς ἐκ τούτου ἀποτυχίας τῶν συνθηρευόντων τὴν ἔλαφον.

Ὅτι δὲ τοιαύτη κοινωνία ἀνθρώπων δὲν εἶχε χρείαν διαλέκτου, πολλὰ τελειοτέρας τῆς τῶν κορωνῶν καὶ πιθήκων, οἱ ὁποῖοι συναγελάζονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον σχεδὸν, εἶναι εὔκολον νὰ τὸ ἐννοήσωμεν. Ἐξ ἀνάρθρων φωνῶν, ἐκ πολλῶν σχημάτων καί τινων ἤχων πεποιημένων, συνίςατο πολλοὺς χρόνους ἡ παγκόσμιος γλῶσσα. Ἐν τούτοις δὲ προσετέθησαν πανταχοῦ καί τινες ἔναρθροι φωναὶ, κατὰ συνθήκην, τῶν ὁποίων ἡ σύςασις, εἶναι δύσκολον, ὡς εἴρηται, ν᾽ ἀποδειχθῇ, καὶ ἐσχηματίσθησαν ἰδιαίτεραι διάλεκτοι, τραχεῖαι ὅμως καὶ ἀτελεῖς, ὁποίας σχεδὸν ἔχουσι καὶ σήμερον πολλὰ ἔθνη ἀγρίων.

Ὡς μικρόν τι μόριον χρόνου ὑπερπηδῶ τόσους αἰῶνας· διότι μὲ βιάζει καὶ ὁ καιρὸς, καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἑξῆς ῥηθησομένων, καὶ ἡ σχεδὸν ἀνεπαίσθητος τῶν πραγμάτων πρόοδος· διότι ὅσῳ βραδύτερα συμβαίνουσι τὰ πράγματα, τόσῳ μᾶλλον περιγράφονται μὲ εὐκολίαν.

Διὰ ταύτας τὰς πρώτας ἐπιδόσεις, ἐδυνήθη ὁ ἄνθρωπος νὰ προχωρήσῃ εἰς τὸ ἑξῆς ταχύτερα· ὅσον ἐφωτίζετο ὁ νοῦς του, τόσον ἐτελειοποιεῖτο ἡ εὐμηχανία του. Ἔπαυσε κοιμώμενος ὑπὸ τὸ πρῶτον δένδρον, δὲν καταφεύγει πλέον εἰς τὰ σπήλαια, καὶ κατασκευάζει εὐθὺς πελέκεις τινὰς ἀπὸ σκληροὺς καὶ ὀξεῖς

λίθους, κόπτει ξύλα, σκάπτει τὴν γῆν, καὶ ςεγάζει καλύβας μὲ τοὺς κλάδους τῶν δένδρων, τὰς ὁποίας καὶ ἔχρισεν ἔπειτα μὲ πηλὸν καὶ ἄργιλον. Τότε συνέβη ἡ πρώτη μεταβολὴ τῶν πραγμάτων, ἐκ τῆς ὁποίας προῆλθεν ἡ σύςασις καὶ διάκρισις τῶν συγγενειῶν, καὶ ἔλαβεν ἀρχήν τινα ἡ ἰδιοκτησία· ἥτις ἐγέννησεν ἴσως εὐθὺς πολλὰς ἔριδας καὶ μάχας. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι πιθανὸν, ὅτι οἱ δυνατώτεροι κατεσκεύασαν κατοικήματα πρῶτοι, ὡς ἱκανοὶ νὰ τὰ διαφυλάξωσι, πρέπει νὰ πιςεύσωμεν, ὅτι οἱ ἀδύνατοι εὐκολώτερον καὶ ἀσφαλέςερον ἔκριναν νὰ τοὺς μιμηθῶσι, παρὰ νὰ τοὺς ἐξοικίσωσιν. Ὅσοι δὲ εἶχον πλέον καλύβην, ὀλίγον ἐφρόντιζον νὰ κυριεύσωσι τὴν τοῦ πλησίον, ὄχι ὡς ξένην, ἀλλ᾽ ὡς ἀνωφελῆ, καὶ διότι δὲν ἐδύναντο νὰ τὴν ἐξουσιάσωσιν ἄνευ γενναίας ἀντιςάσεως τῶν ἐνοικούντων.

Ὅτε δὲ ἦλθον τὰ πράγματα εἰς ταύτην τὴν κατάςασιν, καὶ συγκατῴκησαν οἱ ἄνδρες μετὰ τῶν γυναικῶν, καὶ οἱ γονεῖς μετὰ τῶν τέκνων, τότε πρῶτον ἀνεπτύχθη ἡ ἀνθρωπίνη καρδία, τότε ἐκ τῆς συνοικήσεως ἐγεννήθησαν αἱ ἡμερώτεραι διαθέσεις, ὁ γαμικὸς ἔρως, καὶ ἡ πατρικὴ φιλοςοργία. Τότε πᾶσα συγγένεια ἦτον μία κοινωνία μικρὰ, τόσῳ μᾶλλον συμφωνοτέρα, ὅσον ἐκ μόνης τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης καὶ τῆς ἐλευθερίας ἐλάμβανε τὰς αἰτίας τοῦ συνοικισμοῦ· καὶ τότε πρῶτον παρήλλαξεν ὁ τρόπος τοῦ ἀνδρικοῦ καὶ γυναικείου βίου, ὅςτις δὲν εἶχε μέχρι τοῦδε κἀμμίαν διαφοράν. Αἱ μὲν γυναῖκες ἐπὶ μᾶλλον οἰκουροῦσαι, συνείθισαν νὰ φυλάττωσι τὴν καλύβην καὶ τὰ παιδία των, οἱ δὲ ἄνδρες περιήρχοντο ζητοῦντες τὰ πρὸς τροφὴν ἀναγκαῖα. Ἐν συντόμῳ καὶ τὰ δύο γένη μετεῤῥύθμισαν τὸν βίον εἰς τὸ μαλακώτερον, καὶ ἠλάττωσαν τὴν ἀγριότητα καὶ εὐρωςίαν, καὶ ἰδίως μὲν ἕκαςος ἀπεδείχθη ἀσθενέςερος κατὰ τῶν θηρίων, κοινῶς δὲ συνερχόμενοι κατ᾽ αὐτῶν, εὐκολώτερον ἀντιπαρετάττοντο.

Ἐπὶ τῆς νέας ταύτης καταςάσεως, ζῶντες οἱ ἄνθρωποι ζωὴν ἁπλῆν καὶ μοναδικὴν, ἔχοντες χρείαν ὀλίγων πραγμάτων, μεταχειριζόμενοι τὰ ἐπινοηθέντα ὄργανα εἰς προμήθειαν αὐτῶν, καὶ διάγοντες τὸν βίον μὲ ἄνεσιν καὶ εὐκαιρίαν, ἐφεῦρον πολλοὺς τρόπους ἡδυπαθείας, ἀγνώςους εἰς τοὺς πατέρας των· ὅπερ ἐςὶ κατεσκεύασαν τὸν πρῶτον ζυγὸν, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ὑπέκυψαν ἀπερισκέπτως, καὶ ἀνεσόμωσαν τὴν πρώτην πηγὴν τῶν κακῶν, ὅσα προητοίμασαν εἰς τοὺς ἀπογόνους. Αἱ πρὸς ἡδονὴν ἐφευρέσεις ἐξεχαύνωσαν καὶ τὸ σῶμα καὶ τὸν νοῦν, καὶ ἀντὶ νὰ προξενῶσι τὴν ζητουμένην ἡδυπάθειαν, περιέςησαν τοὺς ἀνθρώπους διὰ τὴν συνήθειαν εἰς ἀληθεῖς ἀνάγκας. Ὅθεν μᾶλλον ἐλυποῦντο ςερούμενοι, παρ᾽ ὅσον ἔχαιρον ἀπολαμβάνοντες τὰς ἡδονάς· καὶ δυςυχοῦντες διὰ τὴν ἔλλειψιν, δὲν εὐτύχουν διὰ τὴν εὐπορίαν.

Ἐνταῦθα διαφαίνεται εὐκρινέςερον ὁπωσοῦν, πῶς ἦλθεν εἰς χρῆσιν ὁ προφορικὸς λόγος, ἢ πῶς ἐτελειώθη ἀνεπαισθήτως εἰς τοὺς κόλπους ἑκάςης συγγενείας. Ἐνταῦθα δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ πρὸς τούτοις, πῶς ἄλλαι περιςάσεις κατέςησαν ἀναγκαιοτέραν τὴν γλῶσσαν, καὶ τὴν ἐπλάτυναν, καὶ ἐτάχυναν τὴν πρόοδόν της. Διὰ πλημμύρας μεγάλας ἢ σεισμοὺς ἀπεκόπησαν κατοικούμενα χωρία, καὶ ἔμειναν ἀκοινώνητα διὰ τὴν κύκλωσιν τῶν ὑδάτων καὶ τοὺς περὶ αὐτὰ ἀποτόμους κρημνούς· πολλαὶ μεταβολαὶ τῆς γῆς ἀπέσπασαν καὶ ἀπενήσωσαν μέρη τῆς ἠπείρου· καὶ ἐπειδὴ οἱ κατοικοῦντες αὐτὰ, μὴ δυνάμενοι νὰ μεταβῶσιν εἰς ἄλλο μέρος, ἠναγκάζοντο νὰ συζῶσιν, αὐτοὶ μᾶλλον κατέςησαν ἰδίωμα λόγου κοινὸν, καὶ ὄχι οἱ πλανώμενοι ἐλευθέρως εἰς τὰ δάση τῆς ἠπείρου. Ὅθεν τῶν μάλιςα ἐνδεχομένων εἶναι, ὅτι ἄνθρωποι νησιῶται, ἐπὶ τῆς πρώτης θαλασσοπορίας, μετεκόμισαν εἰς ἡμᾶς τὴν χρῆσιν τοῦ προφορικοῦ λόγου· εἶναι τοὐλάχιςον πιθανώτατον, ὅτι ἡ πολιτικὴ κοινωνία

καὶ αἱ γλῶσσαι ἐπὶ τῶν νήσων ἐγεννήθησαν καὶ ἐτελειώθησαν, πρὶν γνωσθῶσιν ἐπὶ τῆς ἠπείρου.

Τὸ πᾶν μεταβάλλει μορφήν. Οἱ ἄνθρωποι μέχρι τοῦδε εἰς τοὺς δρυμῶνας περιφερόμενοι, συνιςῶσιν ἑδραιοτέραν μονὴν, συνέρχονται κατ᾽ ὀλίγον, συναθροίζονται εἰς πολλὰς ἀγέλας, καὶ τέλος συγκροτοῦσι πανταχοῦ ἔθνος ἰδιαίτερον τοῦ αὐτοῦ ἤθους καὶ χαρακτῆρος· ὄχι διὰ τοὺς αὐτοὺς κανόνας καὶ νόμους, ἀλλὰ διὰ τὸ αὐτὸ εἶδος τῆς ζωῆς καὶ τῆς τροφῆς, καὶ διὰ τὴν κοινὴν ἐπὶ πάντας δύναμιν τοῦ κλίματος. Ἡ μόνιμος γειτνίασις ἀφεύκτως πρέπει νὰ συνθέσῃ καὶ νὰ συνάψῃ τέλος πάντων πολλὰς συγγενείας. Νέοι καὶ νεάνιδες συγκατοικοῦσι πλησίον. Ἡ ἐφήμερος φυσικὴ κοινωνία ἐπιφέρει εὐθὺς ἄλλην συναναςροφὴν, ὄχι μὲν ὀλιγώτερον τερπνὴν, μονιμωτέραν δὲ διὰ τὴν συνήθειαν· θεωροῦσι διάφορα ὑποκείμενα, καὶ συγκρίνοντες αὐτὰ, λαμβάνουσιν ἀνεπαισθήτως ἰδέας ἀρετῆς καὶ κάλλους, ἐκ τῶν ὁποίων συμβαίνουσι διαθέσεις προτιμήσεως. Βλέποντες ἀλλήλους συχνὰ, δὲν εὐχαριςοῦνται πλέον ἐκ μόνης τῆς ὁράσεως· διατίθεται ἀνεπαισθήτως ἡ ψυχὴ εἰς τερπνὴν ἀγάπην, καὶ διὰ τὴν παραμικρὰν ἀντίςασιν, φέρεται μὲ ἀκράτητον ὁρμήν. Ἡ ζηλοτυπία γεννᾶται μετὰ τοῦ ἔρωτος, ἡ διχόνοια θριαμβεύει, καὶ τὸ εὐμενέςερον τῶν παθῶν, ἀποδέχεται θυσίας ἀνθρωπίνων αἱμάτων.

Προϊούσης τῆς διαδοχῆς τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν αἰσθημάτων, γυμνάζεται ἡ καρδία καὶ ὁ νοῦς, οἱ ἄνθρωποι προβαίνουσιν εἰς τὴν ἡμερότητα, πολλαπλασιάζονται αἱ σχέσεις, καὶ συσφίγγονται οἱ δεσμοί. Συναθροίζονται ἔμπροσθεν τῶν καλυβῶν, ἢ ὑπὸ τὴν σκιὰν μεγάλου τινὸς δένδρου· τὰ ᾄσματα καὶ ὁ χορὸς, τὰ γνήσια τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς ἀργίας γεννήματα, γίνονται ἔργα διατριβῆς, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν σπουδῆς ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνηθροισμένων. Θεωρῶν τοὺς ἄλλους ἕκαςος, ἐπιθυ-

μεῖ νὰ θεωρῆται ἀπὸ τοὺς ἄλλους, καὶ ἐκ τούτου τιμᾶται λοιπὸν τὸ κοινῶς τιμᾶσθαι. Ὁ ᾠδικώτερος ἢ ὀρχησικώτερος, ὁ ἰσχυρότερος, ὁ ἀξιώτερος ἢ εὐφραδέστερος προκρίνεται, καὶ ἐντεῦθεν λαμβάνει ἀρχὴν ἡ ἀνισότης καὶ ἡ κακία. Ἐκ τούτων δὲ τῶν πρώτων προτιμήσεων, γεννᾶται ἐκεῖθεν μὲν ἡ κενοδοξία καὶ καταφρόνησις, ἐκεῖθεν δὲ ἡ ἐντροπὴ καὶ ὁ φθόνος· καὶ ὁ τῆς νέας ταύτης ζύμης ἀναβρασμὸς προάγει τελευταῖον φθοροποιὰ φυράματα κατὰ τῆς ἀθωότητος καὶ εὐδαιμονίας.

Ἀφ᾽ οὗ δὲ ἄρχισαν οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐκτιμῶνται ὑπ᾽ ἀλλήλων, καὶ ἐχώρησεν ὁ νοῦς των εἰς τὴν ἰδέαν τῆς προτιμήσεως, εὐθὺς ἐζήτησεν ἕκαστος τὴν τιμὴν, καὶ ἦτον ἀδύνατον εἰς τὸ ἑξῆς, νὰ ὑποφέρῃ τις ἄνευ ὀργῆς τὴν ἀποτυχίαν της. Ἐκ τούτου προῆλθον τὰ πρῶτα πολιτικὰ χρέη εἰς τοὺς ἀγρίους αὐτούς· ἐκ τούτου πᾶσα βλάβη, ἑκουσίως γινομένη, ἐλογίσθη ὡς ὕβρις, καὶ πολλάκις ὁ βλαπτόμενος, δεινότερον ἐνόμιζε τὴν ἐκ τῆς βλάβης ἀτιμίαν, παρὰ τὴν βλάβην αὐτήν· ὥστε ἐκδικούμενος ἕκαστος τὴν πρὸς ἑαυτὸν ὑπεροψίαν, κατ᾽ ἀναλογίαν τῆς φιλαυτίας του, κατήντησαν εἰς φρικτὰς ἐκδικήσεις, καὶ ἀπεδείχθησαν αἱμοβόροι καὶ σκληροκάρδιοι. Ἰδοὺ κυρίως ὁ βαθμὸς, εἰς τὸν ὁποῖον εὑρέθησαν τὰ περισσότερα τῶν ἀγρίων ἐθνῶν, καὶ διὰ τοῦτο πολλοὶ, μὴ διακρίνοντες τὰ πράγματα, μηδὲ παρατηρήσαντες, πόσον ἦσαν μεμακρυσμένα τὰ ἔθνη ταῦτα ἀπὸ τὴν πρώτην φυσικὴν κατάστασιν, ἐσυμπέραναν ἀκρίτως, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει σκληρὸς, καὶ ὅτι ἔχει χρείαν ἀστυνομίας διὰ νὰ ἡμερωθῇ· ἐν ᾧ τῷ ὄντι δὲν ὑπάρχει πρᾳότερον αὐτοῦ, ὅταν διάγῃ τὸν πρῶτον βίον, ὅταν δηλαδὴ, εὑρισκόμενος μεταξὺ τῆς ἀλογίας τῶν ζώων, καὶ τῶν ὀλεθρίων γνώσεων τοῦ πεπολιτευμένου ἀνθρώπου, καὶ προφυλαττόμενος τὰ κακὰ δι᾽ ἔνστικτον ἀφορμὴν, καὶ λογικὴν διάκρισιν, δὲν θέλει καὶ αὐτὸς νὰ βλάπτῃ τοὺς ἄλλους ἐκ φυσικῆς εὐμενείας, οὐδ᾽ ὅταν πάθῃ τι καὶ ἀδι-

κηθῇ· διότι κατὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ σοφοῦ Λωκίου „οὐκ ἔςιν ὕβρις ἐν ἀκτημοσύνῃ."

Σημειωτέον δὲ, ὅτι ἀφ' οὗ ἔλαβεν ἀρχὴν ἡ πολιτικὴ κοινωνία, σχετικοὶ γενόμενοι πρὸς ἀλλήλους οἱ ἄνθρωποι, ἔπρεπε νὰ ἀλλάξωσι τὰ πρῶτα ἰδιώματα· ὅτι ἀφ' οὗ εἰσεχώρησε τὸ ἠθικὸν εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων, ἡ κυρίως εἰς τὸν φυσικὸν βίον ἀνήκουσα καλοκἀγαθία, ἔπρεπε νὰ παύσῃ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κοινωνικοῦ· διότι πρὸ τῶν νόμων, ὁ αὐτὸς ἐγίνετο καὶ κριτὴς καὶ τιμωρὸς τῆς καθ' ἑαυτοῦ παρὰ τῶν ἄλλων βλάβης· ὅτι αἱ τιμωρίαι ἔπρεπε νὰ γίνωνται αὐςηρότεραι, ὅσον ἦσαν συχνότεραι αἱ πρὸς τὸ κακὸν αἰτίαι· καὶ ὅτι ὁ φρικώδης φόβος τῶν ἐκδικήσεων, ἐχαλιναγώγει τοὺς ἀνθρώπους ἀντὶ τῶν νόμων. Ὅθεν ἠλαττώθη μὲν ἡ ἀνεξικακία τῶν ἀνθρώπων, καὶ διεφθάρη ὁπωσδήποτε ἡ φυσικὴ εὐμένεια, ἐπειδὴ ὅμως ἡ περίοδος αὕτη τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων, ἀπεῖχεν ἐξ ἴσου ἀπὸ τὴν ἀναλγησίαν τοῦ πρώτου βίου, καὶ ἀπὸ τὴν προπετῆ δραςηριότητα τῆς σημερινῆς φιλαυτίας, τότε ὁ ἄνθρωπος ἦτον εὐτυχέςερος, καὶ εἰς ταύτην τὴν κατάςασιν πρέπει νὰ ἔμεινε περισσότερον καιρόν. Ὅσον συλλογίζεταί τις περὶ τούτου, τόσῳ μᾶλλον ἐννοεῖ, ὅτι ἐπὶ τῆς τοιαύτης καταςάσεως τῶν πραγμάτων σπανιώτεραι μὲν ἦσαν αἱ μεταβολαὶ, περισσοτέρα δὲ ἡ εὐδαιμονία (16), καὶ ὅτι διὰ νὰ παρεκτραπῇ ἐκεῖθεν ὁ ἄνθρωπος, ἔπρεπε νὰ συμβῇ ὀλέθριόν τι περιςατικόν· τὸ ὁποῖον εὐχῆς ἄξιον ἦτον νὰ μὴ ἀκολουθήσῃ, πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν. Εἰς τοιαύτην κατάςασιν εὑρήκαμεν σχεδὸν ὅλους τοὺς ἀγρίους, καὶ ἐκ τούτου ἀποδεικνύεται τρόπον τινὰ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη, διὰ νὰ μένῃ πάντοτε εἰς τοιοῦτον βίον. Ἐκείνη ἡ κατάςασις εἶναι τῷ ὄντι ἡ νεαρὰ τοῦ κόσμου ἡλικία· καὶ ἡ μετὰ ταῦτα ἐπίδοσις, κατὰ τὸ φαινόμενον μὲν ἐτελειοποίησε προσωπικῶς τοὺς ἀνθρώπους, ἀληθῶς δὲ κατέςησε τὸ γένος εἰς παρακμήν.

Ἐν ὅσῳ οἱ ἄνθρωποι εὐχαριςοῦντο, κατοικοῦντες τὰς ἀγροικικὰς καλύβας των, καὶ ῥάπτοντες τοὺς δερματίνους χιτῶνας μὲ ἀκάνθας, ἢ ὀςᾶ ἰχθύων· ἐν ὅσῳ ἐςολίζοντο μὲ πτερὰ καὶ ὄςρακα, καὶ ἔβαφον τὸ σῶμά των ἐκ διαφόρων χρωμάτων· ἐν ὅσῳ ἐτελειοποίουν ἢ ἐκαλλώπιζον τὰ τόξα καὶ τὰ βέλη των, καὶ κατεσκεύαζον μὲ ὀξεῖς λίθους ἁλιευτικὰ πλοιάρια, ἢ ἄτεχνά τινα ὄργανα μουσικῆς· ἐν συντόμῳ, ἐν ὅσῳ κατεγίνοντο εἰς ἔργα τοιαῦτα, οἷα δύναται νὰ κατασκευάσῃ εἷς μόνος ἄνθρωπος εἰς τέχνας ἀνεπιδεεῖς πολυχειρίας, ἦσαν ἐλεύθεροι, ὑγιεῖς, καλοὶ καὶ εὐδαίμονες, ὅσον ἐνδέχεται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, καὶ ἀπελάμβανον ἀδιακόπως τὰς ἡδονὰς τῆς ἐλευθέρας κοινωνίας· ἀφ' οὗ ὅμως ἔφθασαν εἰς χρείαν τῆς βοηθείας τῶν ἄλλων, καὶ ἐγνώρισαν, ὅτι εἶναι ὠφέλιμον, νὰ ἔχῃ ἕκαςος διπλῆν ποσότητα τῶν ἀναγκαίων, εὐθὺς ἐξέλιπεν ἡ ἰσότης, ἡ ἰδιοκτησία ἦλθεν εἰς τὸ μέσον, ὁ κόπος ἀπεδείχθη ἀναγκαῖος, καὶ τὰ εὐρύχωρα δάση μετεβλήθησαν εἰς πεδιάδας τερπνάς· ὅπου ἔπρεπε νὰ καταῤῥέωσιν οἱ ἱδρῶτες τῶν ἀνθρώπων, διὰ νὰ βλαςήσῃ καὶ νὰ αὐξήσῃ μετὰ τῶν προϊόντων τῆς γῆς ἡ δουλεία καὶ ἡ ἔνδεια.

Ἡ ἐφεύρεσις τῆς μεταλλουργίας καὶ γεωργίας ἐπροξένησε ταύτην τὴν μεγάλην μεταβολήν. Κατὰ μὲν τοὺς ποιητὰς, ὁ χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος, κατὰ δὲ τοὺς φιλοσόφους, ὁ σίδηρος καὶ ὁ σῖτος ἐπολίτευσαν τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διέφθειραν τὸ ἀνθρώπινον γένος. Αὐτὰ ἦσαν ἄγνωςα εἰς τοὺς ἀγρίους τῆς Ἀμερικῆς, καὶ διὰ τοῦτο ἔμειναν πάντοτε τοιοῦτοι. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη ἦσαν, ὡς φαίνεται, βάρβαρα, ἐν ὅσῳ κατεγίνοντο εἰς τὴν μίαν τούτων τῶν τεχνῶν, μὴ ἔχοντες βοηθὸν τὴν ἄλλην· καὶ τοῦτο εἶναι ἴσως ἡ ἰσχυροτέρα ἀπόδειξις, ὅτι ἡ Εὐρώπη, ἂν δὲν ἐπολιτεύθη πρὸ τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ κόσμου, τοὺ-

λάχιςον ὅμως ἔλαβε ςαθερώτερον καὶ καλήτερον πολιτισμόν· διότι καὶ σίδηρον ἀφθόνως μεταλλεύει, καὶ σῖτον πολὺν τελεσφορεῖ.

Δυσκολώτατον ὅμως εἶναι νὰ συμπεράνωμεν, πῶς ἐγνώρισαν οἱ ἄνθρωποι καὶ μετεχειρίσθησαν τὸ μέταλλον τοῦ σιδήρου. Ἀφ' ἑαυτῶν ἄρα ἐφαντάσθησαν, πῶς νὰ ἐξάγωσι τὴν ὕλην ἐκ τοῦ μεταλλείου, καὶ νὰ τὴν προπαρασκευάζωσιν εἰς διάλυσιν, κατὰ τοὺς ἀναγκαίους τρόπους, πρὶν μάθωσι τὸ ἐντεῦθεν ἀποβησόμενον; τοῦτο δὲν εἶναι πιθανόν. Καὶ πάλιν, νὰ ἀποδώσωμεν τὴν ἐφεύρεσιν ταύτην εἰς αὐτόματόν τινα πυρκαϊάν; τοῦτο εἶναι ἀδύνατον· ἐπειδὴ οἱ τόποι τῶν μεταλλείων εἶναι ξηροὶ, καὶ γυμνοὶ φυτῶν καὶ δένδρων. Ἡ φύσις, ὡς φαίνεται, ἐπεμελήθη νὰ κρύψῃ τὸ ἀποτρόπαιον τοῦτο μυςήριον. Λείπεται ἄρα, ὅτι ἐξαίσιόν τι συμβεβηκὸς ἡφαιςείου κρατῆρος, ἐξερευγομένου διαλελυμένας ὕλας μεταλλικὰς, ὑπηγόρευσε τοὺς παρατηρητὰς νὰ μιμηθῶσι τὴν ἐργασίαν ταύτην τῆς φύσεως· πρέπει ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν πρὸς τούτοις, ὅτι αὐτοὶ ἦσαν ἄνθρωποι πολλῆς γενναιότητος καὶ προμηθείας, ὥςε νὰ ἐπιχειρήσωσιν εἰς τοιοῦτον ἔργον ἐπίπονον, καὶ νὰ θεωρήσωσι μακρόθεν τὰ ἐκ τούτου καλά· τὸ ὁποῖον δὲν ἁρμόζει παντελῶς εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ τότε χρόνου, ςερουμένους ἔτι τῶν ἀναγκαίων εἰς τοῦτο γνώσεων.

Τῆς δὲ γεωργίας ἡ γνῶσις, εἶναι πολὺ ἀρχαιοτέρα τῆς γεωργικῆς πράξεως. Οἱ ἄνθρωποι, ἀδιακόπως καταγινόμενοι νὰ συλλέγωσι τοὺς καρποὺς τῶν δένδρων καὶ φυτῶν, εὐθὺς μὲν ἐγνώρισαν, πῶς ἡ φύσις καρποφορεῖ καὶ βλαςάνει, ἀλλὰ βραδέως ἔςρεψαν ἴσως εἰς τοῦτο τὴν φιλοπονίαν των· ἐπειδὴ ἢ τὰ δένδρα, ἐκ τῶν ὁποίων, καθὼς καὶ ἐκ τῆς ἁλιευτικῆς καὶ κυνηγετικῆς ἄγρας, ἐτρέφοντο, δὲν εἶχον ἀνάγκην γεωπονικῆς θεραπείας, ἢ αὐτοὶ δὲν ἐγνώριζον τὸν σῖτον, ἢ δὲν εἶχον ὄργανα τῆς φυτουργίας του, ἢ δὲν ἐφρόντιζον παντελῶς περὶ μελλούσης χρείας, ἢ τελευταῖον δὲν ἐδύναντο νὰ ἐμποδίσωσι τῶν

ἄλλων τὰς ἐπιδρομὰς, καὶ νὰ φυλάξωσι τοὺς καρποὺς τοῦ κόπου των. Εἶναι δὲ πιθανὸν, ὅτι ἀφ' οὗ οἱ ἄνθρωποι ἀπεδείχθησαν φιλοπονώτεροι, ἄρχισαν νὰ καλλιεργῶσι περὶ τὰς καλύβας των ὄσπρια ἢ ῥίζας τινὰς, μεταχειριζόμενοι εἰς τοῦτο λίθους καὶ ῥάβδους ὀξείας, πρὶν μάθωσι τοῦ σίτου τὴν σποράν, καὶ εὕρωσι τὰ ἀναγκαῖα ὄργανα, εἰς μεγάλην γεωργίαν. Δὲν ἐσοχάζοντο παντελῶς, ὅτι ὅς τις ἐνασχολεῖται περὶ τὰ τοιαῦτα, θέλων νὰ καταστήσῃ καρποφόρον τὴν γῆν, πρέπει πρῶτον νὰ σκορπίσῃ τὸ ὀλίγον, διὰ νὰ συλλέξῃ ἔπειτα τὸ πολύ. Εἰς τοιαύτην προμήθειαν δὲν χωρεῖ παντάπασιν ὁ νοῦς τοῦ ἀγρίου, ὅς τις, ὡς εἴρηται, δυσκόλως ἐνθυμεῖται τὸ πρωΐ, τίνος ἔχει χρείαν τὸ ἑσπέρας.

Ἔπρεπε λοιπὸν νὰ ἐπινοηθῶσιν αἱ ἄλλαι τέχναι, καὶ οὕτω νὰ ἀναγκασθῇ ὁ ἄνθρωπος εἰς τοὺς κόπους τῆς Γεωργικῆς. Ἀφ' οὗ ἐχρησίμευσαν εἰς τὴν κοινωνίαν ἄνθρωποι διαλύοντες καὶ σφυρηλατοῦντες τὸν σίδηρον, εὐθὺς συνέβη χρεία ἄλλων ἀνθρώπων, καταγινομένων εἰς τροφὴν τῶν σιδηρουργῶν. Ὅσον ηὔξανεν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν, τόσον ἠλαττοῦντο αἱ χεῖρες, αἱ κοπιῶσαι πρὸς κοινὴν τροφὴν, ἐν ᾧ τὰ σώματα τῶν τρεφομένων δὲν ἦσαν ὀλιγώτερα. Καὶ ἐπειδὴ οἱ σιδηρουργοὶ ἠναγκάζοντο νὰ λαμβάνωσι τὰς τροφὰς δι' ἀνταλλάγματος σιδήρου, οἱ ἄλλοι ἐπενόησαν τέλος πάντων, πῶς νὰ πολλαπλασιάζωσι διὰ τοῦ σιδήρου τοὺς καρπούς· καὶ ἐντεῦθεν μὲν ἐγεννήθη ἡ γεωργία, ἐκεῖθεν δὲ ἡ μεταλλουργία, καὶ ἡ χρῆσις τῶν μετάλλων εἰς πολλὰ πράγματα.

Ἀπὸ μὲν τὴν γεωργίαν προῆλθεν ἀναγκαίως ἡ διανομὴ τῆς γῆς· ἀπὸ δὲ τὴν ἰδιοκτησίαν, οἱ πρῶτοι κανόνες τῆς δικαιοσύνης. Διότι τότε ἀποδίδοται ἑκάστῳ τὸ ἴδιον, ὅταν δύναται ἕκαστος νὰ ἔχῃ ἴδιον κτῆμα. Καὶ πάλιν, ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι ἄρχισαν νὰ προνοῶσι περὶ τῶν μελλόντων, βλέποντες ὅλοι, ὅτι

ἔχουσι κτήματα, ὑποκείμενα εἰς ἁρπαγὴν, ἐφοβεῖτο ἕκαστος μήπως πάθῃ ἀμοιβαίως, ὅσα πράξῃ καὶ αὐτὸς εἰς τοὺς ἄλλους ἀδικήματα. Φυσικωτέραν νομίζω τὴν τοιαύτην ἀρχὴν τῶν κτημάτων· ἐπειδὴ πῶς ἄλλως ἐδύνατο νὰ λάβῃ ἀρχὴν ἡ ἰδιοκτησία, εἰμὴ διὰ τῶν ἔργων τῆς χειρός; Διὰ νὰ κυριεύσῃ τῷ ὄντι ὁ ἄνθρωπος, ὅσα δὲν ἐδημιούργησε, τί ἄλλο ἔχει νὰ προσθέσῃ παρὰ τὸν ἴδιον κόπον; Ἐκ μόνης τῆς ἐργασίας λαμβάνει δικαίωμα ὁ γεωργὸς ἐπὶ τῶν προϊόντων τῆς γῆς, καὶ ἐπομένως ἐπ᾽ αὐτοῦ τοῦ χωρίου, μέχρι τῆς ἐπικαρπίας τοὐλάχιςον, καὶ οὕτως ἡ συχνὴ κατοχὴ τοῦ ἀγροῦ κατ᾽ ἐνιαυτὸν, μεταβάλλεται εὐκόλως εἰς διηνεκῆ κυριότητα. Ὀνομάζοντες οἱ παλαιοὶ τὴν Δήμητρα Θεσμοφόρον, καὶ τὴν εἰς αὐτὴν ἑορτὴν, Θεσμοφόρια, ἀπεδείκνυον κατὰ τὸν Γρότιον, ὅτι ἡ κληρουχία τῆς γῆς ἐγέννησε νέον εἶδος δικαιώματος, ἤγουν τὸ τῆς ἰδιοκτησίας, ἄλλο παρὰ τὸ διδόμενον ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ νόμου.

Εἰς ταύτην τὴν κατάςασιν εὑρισκόμενα τὰ πράγματα, ἐδύναντο νὰ διαμείνωσιν ἴσα, ἐὰν αἱ ἀρεταὶ τῶν ἀνθρώπων ἦσαν ἰσοβάθμιοι, ὥςε νὰ ἰσοςαθμῆ, παραδείγματος χάριν, ἡ μεταλλουργία τοῦ σιδηροποιοῦ, καὶ τοῦ γεωργοῦ ἡ ἐπικαρπία. Ἀλλ᾽ ἡ ἀναλογία, μηδαμόθεν συνεχομένη, κατελύθη ἐν ταὐτῷ· ὁ ἰσχυρότερος εἰργάζετο περισσότερον, ὁ ἀξιώτερος ὠφελεῖτο ὑπὲρ τοὺς ἄλλους, ὁ ἀγχινούςερος ἐπενόει τρόπους εἰς συντομίαν τῶν κόπων του, ὁ γεωργὸς εἶχεν ἀνάγκην περισσοτέρου σιδήρου, ἢ ὁ σιδηροκόπος περισσοτέρου σίτου, καὶ κοπιῶντες ἐξ ἴσου, ὁ μὲν ἐκέρδαινε πολλὰ, ὁ δὲ μόλις ἐλάμβανε τὴν τροφήν του. Τοιουτοτρόπως ἡ φυσικὴ ἀνισότης ἀνεπαισθήτως προβαίνει μετὰ τῆς κατὰ συνδυασμὸν ἀνισότητος· αἱ δὲ διαφοραὶ τῶν ἀνθρώπων, προκύπτουσαι ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν περιςάσεων, γίνονται προφανέςεραι, καὶ ἐπιφέρουσαι ςαθερώτε-

ρον τὰ ἀποτελέσματά των, λαμβάνουσι δύναμιν, κατὰ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν, εἰς τὴν κατάςασιν ἑνὸς ἑκάςου τῶν ἀνθρώπων.

Ἀφ᾽ οὗ δὲ κατήντησαν τὰ πράγματα εἰς τοῦτον τὸν ὅρον, εἶναι εὔκολον νὰ φαντασθῶμεν τὸ ἐπίλοιπον. Ὅθεν σιωπῶ τὴν κατὰ διαδοχὴν ἐφεύρεσιν τῶν ἄλλων τεχνῶν, τὴν πρόοδον τῶν γλωσσῶν, τὴν δοκιμασίαν καὶ χρῆσιν τῶν ἀρετῶν, τὴν ἀνισότητα τῆς περιουσίας, τὴν χρῆσιν ἢ κατάχρησιν τοῦ πλούτου, καὶ τὰ λοιπὰ, τὰ ὁποῖα ἕκαςος δύναται νὰ ςοχασθῇ εὐκόλως. Ἐξετάζω δὲ ὁπωσοῦν τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐπὶ της νέας ταύτης τῶν πραγμάτων διατάξεως.

Ἰδοὺ λοιπὸν ὅλαι αἱ δυνάμεις τῶν ἀνθρώπων ἀνεπτυγμέναι, ἡ μνήμη καὶ ἡ φαντασία ἐνεργοῦσα, ἡ φιλαυτία διεγηγερμένη, τὸ λογικὸν ἐν ἀκμῇ, καὶ ὁ νοῦς προβεβηκὼς εἰς τοὺς ἐσχάτους ὅρους τῆς αὐτῷ τελειότητος. Ἰδοὺ ὅλαι αἱ φυσικαὶ ἀρεταὶ ἐν ἐνεργείᾳ, καὶ ὁ βαθμὸς καὶ ἡ κατάςασις ἑκάςου τεταγμένα, ὄχι μόνον κατὰ τὴν ποσότητα τῶν κτημάτων, καὶ κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ βλάπτειν ἢ ὠφελεῖν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν νοῦν, τὸ κάλλος, τὴν ἰσχὺν, τὴν δεξιότητα, τὸ πλῆθος τῶν προτερημάτων. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τούτων μόνων τῶν ἀρετῶν δύναταί τις νὰ προτιμηθῇ, εὐθὺς ἠναγκάσθη ἕκαςος ἢ νὰ τὰς ἔχῃ τῷ ὄντι, ἢ νὰ ὑποκρίνεται, φαινόμενος διὰ τὸ συμφέρον του ἀλλοῖος, παρ᾽ ὅ,τι ἦτον ἀληθῶς. Ἀλλὰ τὸ εἶναι καὶ τὸ δοκεῖν κατήντησαν εἰς ἄκραν διαφορὰν, ἐκ τῆς ὁποίας προῆλθεν ἡ ἀγέρωχος ἀλαζονεία, ἡ ἀπατηλὴ πανουργία, καὶ πᾶσα ἡ ἀκόλουθος κακία. Ἄλλως δὲ πάλιν ὁ ἄνθρωπος, ὁ κατ᾽ ἀρχὰς ἐλεύθερος, διὰ πλῆθος νέων χρειῶν γίνεται δοῦλος, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτω, τῆς φύσεως, καὶ μάλιςα τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τοὺς ὁποίους, καὶ ἐν ᾧ δεσπόζει, δουλεύει τρόπον τινὰ ὡς ὑπήκοος· ἐπειδὴ πλούσιος ὢν, ἔχει χρείαν τῆς θεραπείας των· πτωχὸς, τῆς βοηθείας των, καὶ μετρίως ἔχων, δὲν

μένει ποτὲ ἀνενδεὴς τῆς συνδρομῆς των. Διὰ τοῦτο πάντοτε σπουδάζει, νὰ τοὺς καταςήσῃ προθύμους ὑπὲρ ἑαυτοῦ, καὶ ν᾽ ἀποδείξῃ, εἴτε ἀληθῶς εἴτε ψευδῶς, ὅτι συμβάλλει εἰς αὐτοὺς νὰ φέρωνται, καθὼς συμφέρει εἰς ἐκεῖνον· καὶ εἰς ἄλλους μὲν γίνεται πονηρὸς καὶ πανοῦργος, εἰς ἄλλους δὲ ὑπερόπτης καὶ σκληρὸς, καὶ βιάζεται νὰ ἀπατᾷ ὅλους τοὺς ἀναγκαίους εἰς αὐτὸν ἀνθρώπους, ὅταν ἢ δὲν δύναται νὰ φανῇ φοβερὸς, ἢ δὲν νομίζῃ συμφέρον νὰ τοὺς θεραπεύῃ. Τέλος πάντων, ἡ ἀκόρεςος φιλοδοξία, ἡ θερμοτάτη ἑκάςου σπουδὴ εἰς αὔξησιν τῆς περιουσίας του, ὄχι δι᾽ ἀνάγκην ἀληθινὴν ἀλλὰ διὰ νὰ ὑπερέχῃ τοὺς ἄλλους, παρακινεῖ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν ἀποτρόπαιον ἐπιθυμίαν τῆς πρὸς ἀλλήλους βλάβης, καὶ εἰς τὴν ἐνδομυχοῦσαν ζηλοτυπίαν, πάθος τόσῳ μᾶλλον ὀλεθριώτερον, ὅσον πρὸς ἀσφαλεςέραν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ, ἀναλαμβάνει πολλάκις τὸ προσωπεῖον τῆς εὐμενείας. Ἐν ἑνὶ λόγῳ, ἐντεῦθεν μὲν ἅμιλλα καὶ ἀντιζηλία, ἐκεῖθεν δὲ ἀντίςασις συμφερόντων, πανταχόθεν δὲ ἐπιθυμία μυςικὴ τοῦ κερδαίνειν ἐκ τῆς τῶν ἄλλων ζημίας, ταῦτα πάντα εἶναι τὰ πρῶτα γεννήματα τῆς ἰδιοκτησίας, καὶ ἡ ἀχώριςος ἀκολουθία τῆς ἀνισότητος.

Πρὸ τῆς ἐφευρέσεως τῶν νομισμάτων, ὁ πλοῦτος δὲν ἦτον ἄλλο τι, εἰμὴ γῆ καὶ βοσκήματα, τὰ μόνα τῷ ὄντι ἀγαθὰ τῶν ἀνθρώπων. Ὅθεν ἀφ᾽ οὗ ἐπερίσσευσεν ἡ κληρουχία τῆς γῆς, καὶ ἐπλατύνθησαν οἱ ἀγροὶ, καὶ καταλαβόντες πάντα τόπον, συνήφθησαν, ἡ αὔξησις αὐτῶν δὲν ἐγίνετο πλέον κατ᾽ ἄλλον τρόπον, εἰμὴ δι᾽ ἀφαιρέσεως ξένης γῆς. Ὅσοι δὲ δι᾽ ἀσθένειαν ἢ ὀκνηρίαν, δὲν ἐδυνήθησαν νὰ κυριεύσωσι κανένα ἀγρὸν, ἔμειναν πτωχοὶ, ἐν ᾧ δὲν ἐζημιώθησαν τίποτε· καὶ ἐπειδὴ μεταβαλλομένου τοῦ παντὸς, αὐτοὶ μόνον ἔμειναν ἀμετάβλητοι, ἠναγκάσθησαν ὕςερον, νὰ λαμβάνωσιν ἢ νὰ ἁρπάζωσι τὰ πρὸς

ζωὴν ἀναγκαῖα ἐκ τῆς χειρὸς τῶν πλουσίων, καὶ ἐκ τούτου ἔλαβεν ἀρχὴν, κατὰ τὴν διαφορὰν τῆς διαθέσεως τῶν πλουσίων καὶ πτωχῶν, ἡ δεσποτεία καὶ ἡ δουλεία, ἢ ἡ δυναςεία καὶ ἡ ἁρπαγή. Οἱ πλούσιοι δὲ πάλιν, μόλις ἐδοκίμασαν τὰς ἡδονὰς τῆς δεσποτείας, καὶ ἐν ταὐτῷ κατεφρόνησαν ὅλας τὰς λοιπὰς, καὶ μεταχειριζόμενοι τοὺς παλαιοὺς δούλους των εἰς ὑποταγὴν νέων, δὲν ἐςοχάζοντο ἄλλο τίποτε, εἰμὴ πῶς νὰ ὑποδουλώσωσι τοὺς γείτονάς των, μὴ διαφέροντες παντελῶς ἀπὸ τοὺς λύκους· οἱ ὁποῖοι, ἀφ' οὗ φάγωσιν ἅπαξ ἀνθρώπινον κρέας, ἀηδιάζουσιν εἰς πᾶσαν ἄλλην τροφὴν, καὶ πάντοτε ὀρέγονται νὰ τρώγωσιν ἀνθρώπους.

Διὰ ταῦτα οἱ δυνατώτεροι ἢ πτωχότεροι, ἐνόμισαν, ὅτι διὰ τὴν δύναμίν ἢ διὰ τὴν πτωχείαν αὐτῶν, ἔχουσι δικαίωμα εἰς τὴν περιουσίαν τῶν ἄλλων, ἰσοδύναμον, κατ' αὐτοὺς, μὲ τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας, καὶ ἡ ἰσότης κατελύθη, καὶ συνέδη εἰς τὰ πράγματα φρικωδεςάτη ἀταξία. Ὅθεν αἱ ἁρπαγαὶ τῶν πλουσίων, αἱ λῃςεῖαι τῶν πτωχῶν, ἡ ἀχαλίνωτος ὁρμὴ τῶν παθῶν ἑνὸς ἑκάςου, κατέπνιξαν τὴν φυσικὴν συμπάθειαν, καὶ κατεσιώπησαν τὴν φωνὴν τῆς δικαιοσύνης, οὖσαν ἔτι ἀσθενῆ, καὶ κατέςησαν τοὺς ἀνθρώπους πλεονέκτας, φιλοδόξους, καὶ κακούς. Ὁ ἰσχυρότερος, καὶ ὁ προκάτοχος τοῦ ἀγροῦ, ἦλθον εἰς ἀδιακόπους ἔριδας, εἰς συμπλοκὰς καὶ φόνους· (17) καὶ μόλις συςαθεῖσα ἡ πολιτικὴ κοινωνία, κατήντησεν εἰς τὴν τρομερὰν τοῦ πολέμου κατάςασιν· τὸ δὲ ἀνθρώπινον γένος, ἐξηχρειωμένον καὶ ἐξηπορημένον, δὲν ἐδύνατο νὰ ἐπιςρέψῃ εἰς τὰ πρῶτα, οὔτε νὰ ἀποβάλῃ τὰ δυςυχῆ προσκτήματα, καὶ ἀγωνιζόμενον νὰ κατορθώσῃ τι, δὲν ἀπήλαυσεν ἄλλο παρὰ αἰσχύνην, διὰ τὴν κατάχρησιν τῶν ἀξιοτίμων αὐτοῦ δυνάμεων, καὶ ἐξέκλινεν οἴκοθεν εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἀπωλείας.

Attonitus novitate mali, divesque, miserque,
Effugere optat opes, et quae modò voverat, odit.

Εἶναι δυνατὸν λοιπὸν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ἀφ' οὗ κατήντησαν εἰς τοιαύτην κατάστασιν, δὲν ἐσκέφθησαν, τέλος πάντων, περὶ τῆς ἀθλιότητός των; Οἱ πλούσιοι πρὸ πάντων ἔπρεπε νὰ αἰσθανθῶσιν εὐθὺς, πόσην βλάβην ἐπιφέρει ὁ διηνεκὴς πόλεμος· διότι ἐκ τῆς περιουσίας αὐτῶν ἐγίνετο ὅλη ἡ δαπάνη· καὶ ὁ μὲν τῆς ζωῆς κίνδυνος ἦτον κοινὸς, ὁ δὲ τοῦ πλούτου, ἰδιαίτερος. Πρὸς τούτοις, ὅπως ποτὲ καὶ ἂν ἐδικαιολόγουν τὰς ἁρπαγάς των, ἔπρεπε πάντοτε νὰ αἰσθάνωνται ὁπωσοῦν, ὅτι μὲ προσωρινὸν καὶ καταχρηστικὸν δικαίωμα ἦσαν κύριοι τῶν πραγμάτων, καὶ ὅτι κατὰ δυναστείαν πλουτισθέντες, ἐδύναντο καὶ πάλιν ἐκ δυναστείας νὰ πτωχεύσωσι, καὶ νὰ μὴ ἔχωσιν εἰς τοῦτο μηδεμίαν ἀπολογίαν. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἐξ ἰδίας καὶ μόνης φιλοπονίας πλούσιοι, δὲν εὕρισκον ἰσχυροτέρους λόγους, εἰς δικαιοτέραν κυριότητα τῆς περιουσίας των. Εἰς μάτην ἤλπιζον νὰ δικαιωθῶσι, λέγοντες· Ἐγὼ ἔκτισα τοῦτον τὸν τοῖχον· εἰς ἐμὲ ἀνήκει τοῦτο τὸ χωρίον, διὰ τοὺς ἐν αὐτῷ κόπους μου. Καὶ ποῖος σ' ἐξεχώρισε τὸν τόπον; ἐδύνατο ἄλλος νὰ ἐρωτήσῃ· Τίνι λόγῳ ζητεῖς ἀπὸ ἡμᾶς ἀμοιβὰς κόπων, εἰς τοὺς ὁποίους ἡμεῖς δὲν σὲ ἠναγκάσαμεν; Ἀγνοεῖς, ὅτι τόσον πλῆθος ἀδελφῶν σου φθείρονται, ἢ καταθλίβονται στερούμενοι, ὅσα σὺ ἔχεις ὑπὲρ τὸ δέον; Δὲν ἐξεύρεις, ὅτι ἔπρεπε νὰ συγκατανεύσῃ κοινῶς ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος, καὶ οὕτω νὰ λάβῃς ἀπὸ τὴν κοινὴν περιουσίαν, τόσας περιττὰς τροφας;

ὁ πλούσιος, μὴ ἔχων λόγους ἰσχυροὺς εἰς ἀπολογίαν, οὔτε δύναμιν ἱκανὴν εἰς ὑπεράσπισιν αὐτοῦ, πρὸς ἕνα μὲν ἰσχυρότατος ὢν, πρὸς ὅλον δὲ λῃστρικὸν στρατὸν ἀσθενέστατος, μόνος κατὰ πάντων, καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ἑνωθῇ μετὰ τῶν συμπλουτούντων, διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλους ζηλοτυπίαν, καὶ νὰ ἀντισταθῇ πρὸς ἐχθροὺς, συμφώνως ἐπερχομένους, διὰ τὴν κοινὴν ἐλπίδα τῆς λεηλασίας, ὁ πλούσιος λέγω, ἐξ ἀνάγκης βιαζόμενος, ἐστοχάσθη τὸν βαθύτερον στοχασμὸν, ὁποῖον οὐδέποτ' ἐμελέτησε νοῦς ἀνθρώπου· ἤγουν νὰ μεταχειρισθῇ τὰς δυνάμεις τῶν ἐναντίων αὐτῶν, νὰ μεταβάλῃ εἰς ὑπερασπιστὰς τοὺς ἀντικειμένους, νὰ τοὺς δώσῃ ἄλλας γνώμας, νὰ τοὺς καταστήσῃ εἰς ἄλλα συστήματα, καὶ νὰ λάβῃ τόσην ὠφέλειαν ἐξ αὐτῶν, ὅσην εἶχε βλάβην ἐκ τοῦ φυσικοῦ δικαιώματος.

Τοιαῦτα μελετήσας, παρέστησε πρὸς τοὺς γείτονάς του τὴν ἀθλίαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν, διὰ τὴν ὁποίαν ὅλοι μάχονται πρὸς ἀλλήλους, καὶ ὅτι ἀκολούθως τὴν αὐτὴν δυστυχίαν ἐπιφέρει καὶ ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ἔνδεια· διότι δὲν ἔχει ἀσφάλειαν οὔτε ὁ πλούσιος, οὔτε ὁ πτωχός· καὶ ἐφεῦρε λόγους δικαιοφανεῖς, διὰ νὰ τοὺς φέρῃ εἰς τὸν σκοπόν του «Ἂς συμφωνήσωμεν, εἶπε πρὸς αὐτοὺς, διὰ ν' ἀπαλλάξωμεν τοὺς ἀσθενεῖς ἀπὸ τὴν καταδυναστείαν, νὰ συστείλωμεν τοὺς κενοδόξους, νὰ βεβαιώσωμεν τὸ ἀνῆκον εἰς ἕνα ἕκαστον. Ἂς συστήσωμεν κανόνας εἰρήνης καὶ δικαιοσύνης, καθ' οὓς πρέπει νὰ πολιτευώμεθα, κανόνας, ὁποῖοι νὰ μὴ ἐξαιρῶσι κανένα, ἀλλὰ νὰ διευθετῶσι τῆς τύχης τὴν ἀλογίαν, καθυποβάλλοντες εἰς ἀμοιβαῖα χρέη καὶ τὸν δυνατὸν καὶ τὸν ἀδύνατον. Ἐν ἑνὶ λόγῳ, ἀντὶ νὰ στρέφωμεν τὰς ἰδίας δυνάμεις καθ' ἑαυτῶν, ἂς συναθροίσωμεν ἐξ ἁπασῶν μίαν ὑπερτάτην δύναμιν, ἥτις διοικοῦσα τὸ κοινὸν κατὰ νόμους σοφοὺς, νὰ ὑπερμαχῇ καὶ νὰ ὑπερασπίζῃ πάντα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας, νὰ καταδιώκῃ

» τοὺς κοινοὺς ἐχθροὺς, καὶ νὰ μᾶς φυλάττῃ εἰς διηνεκῆ ὁμό-
» νοιαν καὶ συμφωνίαν.

Ἀλλὰ καὶ μὲ ἀσθενεςέρους λόγους ἐδύνατό τις, νὰ ἑλκύσῃ ἀνθρώπους βαρβάρους, καὶ εὐκόλους εἰς παραλογισμόν· ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ἔφθασαν πλέον εἰς τόσα πράγματα, ὥςε νὰ ἔχωσι χρείαν κριτῶν, καὶ κατήντησαν εἰς τόσην πλεονεξίαν καὶ φιλοδοξίαν, ὥςε νὰ μὴ δύνανται εἰς τὸ ἑξῆς νὰ ζήσωσιν ἄνευ δεσπότου. Ὅθεν ὅλοι συνέδραμον εἰς ὑποδοχὴν τῆς δουλείας, ἐλπίζοντες νὰ ςερεώσωσι τὴν ἐλευθερίαν των. Διότι νοῦν μὲν εἶχον ἱκανὸν, διὰ νὰ αἰσθανθῶσι πόσον εἶναι ὠφέλιμον τὸ πολιτικὸν σύςημα, δὲν εἶχον ὅμως καὶ ἱκανὴν πεῖραν πραγμάτων, διὰ νὰ προγνωρίσωσι, πόσον εἶναι ἐπικίνδυνον. Οἱ ἱκανώτεροι νὰ προνοήσωσι τὰς καταχρήσεις, ἦσαν κυρίως, ὅσοι ἤλπιζον νὰ ὠφεληθῶσιν ἐξ αὐτῶν· καὶ οἱ νουνεχεῖς αὐτοὶ εἶδον, ὅτι ἔπρεπε πλέον νὰ ὑποβάλλωσι μέρος τῆς ἐλευθερίας των, διὰ νὰ φυλάξωσι τὸ ἄλλο· καθὼς ὑποφέρει ὁ πληγωμένος, νὰ κοπῇ ἡ χείρ του, διὰ νὰ σώσῃ ἀλώβητον τὸ λοιπὸν σῶμά του.

Τοιαύτη εἶναι, ἢ πρέπει νὰ ἦναι, ἡ ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας καὶ τῶν νόμων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν ἀσθενὴς ὑπέπεσεν ὑπ' ἄλλον ζυγὸν, ὁ δὲ πλούσιος ἔλαβε νέας ἄλλας δυνάμεις (18)· ἡ μὲν φυσικὴ ἐλευθερία ἐφυγαδεύθη ἀνεπιςρεπτὶ, ὁ δὲ νόμος τῆς ἰδιοκτησίας καὶ ἀνισότητος, εἰς αἰῶνας ἐβεβαιώθη· καὶ ἡ μὲν εὔσχημος ἁρπαγὴ μετεβλήθη εἰς δικαίωμα ἀκατάλυτον, τὸ δὲ ἀνθρώπινον γένος ἐξ ἐκείνου τοῦ χρόνου, πρὸς χάριν φιλοδόξων τινῶν, ὑπέκυψεν ὑπὸ τὴν δουλείαν, καὶ περιέπεσεν εἰς τοὺς πόνους καὶ εἰς τὴν ἔνδειαν.

Ἀφ' οὗ δὲ κατεςάθη μία πολιτικὴ κοινωνία, εἶναι φανερὸν ὅτι καὶ τῶν ἄλλων πασῶν ἡ σύςασις ἦτον ἄφευκτος. Διότι διὰ νὰ ἀντιςαθῶσιν οἱ ἄλλοι πρὸς δυνάμεις συνημμένας, ἔπρεπεν ὁμοίως νὰ ἑνωθῶσι καὶ αὐτοί. Πολλαπλασιασθεῖσαι δὲ αἱ

πολιτικαὶ κοινωνίαι, ἢ ταχέως ἐκταθεῖσαι, ἐκάλυψαν εὐθὺς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς, καὶ δὲν ἦτον δυνατὸν πλέον, νὰ εὑρεθῇ εἰς τὸ πᾶν οὐδὲ μία μόνη γωνία, ὅπου νὰ καφύγῃ τις πρὸς ἀπαλλαγὴν τοῦ ζυγοῦ, καὶ νὰ σώσῃ τὴν κεφαλήν του ἀπὸ τὸ ξίφος, κακῶς πολλάκις ἀνατεινόμενον, ἢ αἰωνίως ἀπῃρτημένον ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν ἀνθρώπων. Τοιουτοτρόπως τὸ πολιτικὸν δικαίωμα ἀποκατέστη κοινὸς κανὼν εἰς ὅλους τοὺς πολίτας, ὁ δὲ φυσικὸς νόμος, δικαίωμα τῶν ἀνθρώπων ὀνομασθεὶς, ἔμεινε φυλαττόμενος, μόνον ἐπὶ τῶν σχέσεων τῶν διαφόρων κοινωνιῶν πρὸς ἀλλήλας· ὅπου συγκερασθεὶς μετά τινων ἀῤῥήτων συνθηκῶν, ἀποκατέστη πρᾳότερος, διὰ νὰ συμβιβάζῃ τὸ πρὸς ἀλλήλας συνάλλαγμα, καὶ νὰ ἀναπληροῖ τὴν ἔλλειψιν τῆς φυσικῆς συμπαθείας· ἡ ὁποία ἀπὸ κοινωνίας εἰς κοινωνίαν, στερηθεῖσα ὅλην σχεδὸν τὴν ἀπ᾽ ἀνθρώπου εἰς ἄνθρωπον δύναμιν, δὲν ἐνυπάρχει πλέον εἰς ἄλλο μέρος, πλὴν εἰς μόνας τὰς μεγαλοθύμους καρδίας τῶν κοσμοπολιτῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπερπηδῶντες τὰ φαντασιώδη ὅρια τῶν ἐθνῶν, καὶ μιμούμενοι τὸν δημιουργὸν Θεὸν, ἐγκολποῦνται καὶ ἀγαπῶσιν ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος.

Αἱ δὲ πολιτικαὶ κοινωνίαι, φυλάττουσαι οὕτω πρὸς ἀλλήλας τὸν φυσικὸν νόμον, εὐθὺς ᾐσθάνθησαν τὰ κακὰ, ὅσα ἠνάγκασαν τοὺς ἀνθρώπους, νὰ δεχθῶσι προσωπικῶς τὸν πολιτικὸν, καὶ ὁ φυσικὸς βίος ἀποκατέστη βλαβερότερος πρὸς ἄλληλα τὰ κοινωνικὰ συστήματα, παρ᾽ ὅσον ἦτον πρότερον εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἰδίως, τοὺς συνιστῶντας αὐτά. Ἐκ τούτου προῆλθον οἱ ἐθνικοὶ πόλεμοι, αἱ μάχαι, οἱ φόνοι, αἱ ἀντεκδικήσεις, διὰ τὰς ὁποίας φρίττει ἡ φύσις, καὶ ἐκταράσσεται ὁ νοῦς, καὶ αἱ φοβεραὶ ἐκεῖναι προλήψεις, αἱ ὁποῖαι νομίζουσιν ἔργον ἀρετῆς, τὴν χύσιν τῶν ἀνθρωπίνων αἱμάτων. Οἱ τιμιώτεροι τῶν ἄλλων ὑπέλαβον ὡς χρέος των τὸ νὰ κατασφάζωσι τοὺς ἀνθρώπους,

καὶ τέλος πάντων, οἱ ἄνθρωποι ἐφονεύοντο ἀνὰ χιλιάδας, ἀγνοοῦντες διὰ τί· καὶ εἰς μίαν ἡμέραν πολεμικῆς συμπλοκῆς, ἐγίνοντο τόσοι φόνοι, τόσα φρικτὰ πράγματα ἐπὶ ἁλώσεως μιᾶς μόνης πόλεως, ὅσα δὲν ἐπράχθησαν ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων, καθ' ὅλον τὸ πρόσωπον τῆς γῆς εἰς ὁλοκλήρους αἰῶνας. Τοιαῦτα εἶναι τὰ πρῶτα ἀποτελέσματα τῆς διαιρέσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς διαφόρους κοινωνίας. Ἂς ἐπαναλάβωμεν δὲ τὰ περὶ συςάσεως αὐτῶν.

Ἐξεύρω, ὅτι πολλοὶ ἄλλως πως ἐξήγησαν τὴν ἀρχὴν τῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν, ἤγουν διὰ τῶν κατακτήσεων τοῦ δυνατωτέρου, ἢ διὰ τῆς τῶν ἀδυνάτων ἑνώσεως. Καὶ ὁποίαν ἐκ τούτων τῶν αἰτιῶν προτιμήσῃ τις, δὲν ἀντιβαίνει μὲν εἰς τὸν σκοπόν μου· μ' ὅλον τοῦτο ἡ ἐκτεθεῖσα παρ' ἐμοῦ μὲ φαίνεται φυσικωτέρα διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους· α'. ἐπὶ τῆς πρώτης ὑποθέσεως, ἐπειδὴ τὸ δικαίωμα τῆς κατακτήσεως, δὲν εἶναι παντελῶς δικαίωμα, δὲν ἐδύνατο νὰ γεννήσῃ ἄλλο. Διότι ὁ κατακτητὴς καὶ οἱ κατακτηθέντες, ἔπρεπε νὰ διαμένωσι πάντοτε εἰς πόλεμον, ἐκτὸς ἐὰν τὸ νικηθὲν ἔθνος ἤθελε σέρξει ἄρχοντα τὸν νικητήν του ἑκουσίως, καὶ μὲ ἐλευθερωτάτην ἐκλογήν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἕως τότε πᾶσα ὁποιαδήποτε συνθήκη ἐκ δυναςείας προῆλθε, οἴκοθεν λοιπὸν ἀποδεικνύεται ἄκυρος, καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταςαθῇ ἐκ ταύτης τῆς ὑποθέσεως, οὔτε ἀληθὴς κοινωνία, οὔτε πολιτικὸν σύςημα, οὔτε ἄλλος τις νόμος, πλὴν τοῦ δυναςικοῦ· β'. Αἱ λέξεις αὗται, Δυνατὸς καὶ Ἀδύνατος, ἐπὶ τῆς δευτέρας ὑποθέσεως ἐπαμφοτερίζουσι κατὰ τὴν ἔννοιαν· εἰπειδὴ εἰς ὅλον τὸν χρόνον, τὸν μεταξὺ τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν, αἱ λέξεις αὗται σημαίνουσι κυριωτέρως τὸν Πτωχὸν καὶ τὸν Πλούσιον· διότι πρὸ τῶν νόμων, τῷ ὄντι δὲν ἐδύνατο κἀνεὶς, νὰ ὑποτάξῃ τοὺς ἀνθρώπους κατ' ἄλλον τρόπον, εἰμὴ ἐπερχόμενος κατὰ τῆς περιουσίας των, ἢ δε-

χόμενος αὐτοὺς μετόχους καὶ κοινωνοὺς τῶν ἰδίων αὐτοῦ κτημάτων· γʹ. Ἐπειδὴ οἱ πτωχοὶ δὲν εἶχον ἄλλο τίποτε ἁλώσιμον παρὰ τὴν ἐλευθερίαν, ἤθελεν εἶσθαι ἔργον μεγίςης μωρίας, νὰ ζημιωθῶσιν ἑκουσίως τὸ μόνον αὐτῶν ἀγαθὸν, ἄνευ οὐδενὸς ἀνταλλάγματος. Οἱ δὲ πλούσιοι ἐξ ἐναντίας, ἔχοντες ἁλώσιμα πολλὰ ἀγαθὰ, ἦσαν πολλῷ μᾶλλον ὑποκείμενοι εἰς βλάβην, καὶ ἑπομένως ἔπρεπε, νὰ προφυλάττωνται περισσότερον διὰ τὴν ἀσφάλειάν των. Τέλος πάντων, εὐλογώτερον εἶναι νὰ πιςεύσωμεν, ὅτι μᾶλλον ἐπινοεῖ πράγματα, ὅς τις ἐξ αὐτῶν ὠφελεῖται, παρ᾽ ὅς τις βλάπτεται.

Ἡ πολιτικὴ κυβέρνησις δὲν ἐμορφώθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ςαθερῶςτε καὶ τακτικῶς. Μὴ ἔχοντες οἱ ἄνθρωποι φιλοσοφίαν καὶ πεῖραν πραγμάτων, μόνον τὰ παρόντα ἄτοπα ἔβλεπον· περὶ δὲ τῶν ἄλλων τόσον ἐφρόντιζον, ὅσον ἀνεφύοντο εἰς τὸ μέσον. Τὸ πολιτικὸν σύςημα, καὶ μετὰ πολλὴν σπουδὴν τῶν σοφωτέρων νομοθετῶν, δὲν θέλει φθάσει ποτὲ εἰς τὴν πρέπουσαν τελειότητα· διότι ἐξ ἀρχῆς ἦτον δι᾽ ὅλου σχεδὸν ἔργον τῆς τύχης, κακῶς γενόμενον. Ἀνακαλύπτει μὲν ὁ χρόνος τὰς ἐλλείψεις του, καὶ διδάσκει θεραπείας, οὐδέποτε ὅμως δύναται νὰ διορθώση τὰ ἐλαττώματτα τῆς συςάσεώς του. Αὐτοὶ ἐπεσκεύαζον ἀκαταπαύςως, ἐν ᾧ ἔπρεπε νὰ τὸ κατεδαφίσωσι παντελῶς, καὶ ἀποῤῥίψαντες ὅλην τὴν παλαιὰν ὕλην, καθὼς ὁ Λυκοῦργος εἰς τὴν Σπάρτην, νὰ ἀνεγείρωσι καλὴν οἰκοδομήν. Ἡ πολιτικὴ κοινωνία συνέςη κατ᾽ ἀρχὰς ἔκ τινων γενικῶν συνθηκῶν, τὰς ὁποίας ἀπεδέχθησαν ὅλοι οἱ πολῖται, γενόμενοι κοινῶς ἐγγυηταὶ ὑπὲρ τῆς ἰδιαιτέρας ἀσφαλείας ἑνὸς ἑκάςου τῶν συμπολιτευομένων. Ἐκ πείρας ἔπρεπε νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι ἦτον ἀσθενέςατον τὸ τοιοῦτον σύςημα, καὶ ὅτι οἱ παραβάται τῶν συνθηκῶν, εὐκολώτατα ἀπέφευγον τὴν τιμωρίαν· διότι ἡ ὅλη κοινωνία ἔπρεπε νὰ ἰδῇ καὶ νὰ κρίνῃ τὴν παράβασιν. Πολυ-

τρόπως ἔπρεπε νὰ ἀνατραπῇ ὁ νόμος, νὰ πολλαπλασιασθῶσιν εἰς ἄπειρον αἱ ἀτοπίαι καὶ παρανομίαι, καὶ οὕτω, τέλος πάντων, νὰ ςοχασθῶσιν, ὅτι ἡ ἐπισφαλὴς παρακαταθήκη τῆς κοινῆς δυνάμεως, πρέπει νὰ παραδοθῇ εἰς χεῖρας τινῶν, καὶ ὅτι πρέπει νὰ κατασήσωσιν ἄρχοντας, ἐπιμελουμένους περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν βουλευμάτων τοῦ δήμου. Διότι τὸ νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ ἄρχοντες ἐξελέχθησαν ἄνευ αἰτίας, πρὶν γένῃ χρεία καὶ σκέψις τοιαύτης ἐκλογῆς, καὶ ὅτι ὑπῆρχον οἱ ὑπηρέται τῶν νόμων πρὸ τῆς νομοθεσίας, τοῦτο εἶναι ὑπόθεσις ἀναξία σπουδαίας ἀνασκευῆς.

Τῆς αὐτῆς ἀλογίας εἶναι καὶ τὸ νὰ πιςεύσῃ τις, ὅτι τὰ ἔθνη παρεδόθησαν κατ' ἀρχὰς εἰς χεῖρας αὐτεξουσίου δεσπότου, ἄνευ συνθήκης, ἄνευ ἀμοιβῆς· καὶ ὅτι ἄνθρωποι ἀγέρωχοι καὶ ἀτίθασσοι ἐφαντάσθησαν, ὡς πρώτην προμήθειαν τῆς κοινῆς αὐτῶν ἀσφαλείας, τὸ νὰ καταδουλωθῶσι. Τῷ ὄντι διὰ τί κατέςησαν ἄρχοντας, εἰμὴ πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῶν κατὰ τῆς δυναςείας, πρὸς διατήρησιν τῆς περιουσίας, τῆς ἐλευθερίας, καὶ τῆς ζωῆς, δηλαδὴ τῶν ςοιχείων, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτω, τῆς ὑπάρξεώς των; Ἐπειδὴ τὸ χείριςον πρὸς τοὺς ἀνθρώπους εἶναι τὸ νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τὴν θέλησιν τοῦ ἄλλου, δὲν ἦτον ἄρα ἐναντίον τοῦ ὀρθοῦ λόγου, νὰ γυμνωθῶσι διὰ χειρὸς τοῦ δεσπότου ἀπὸ τὰ μόνα πράγματα, διὰ τὰ ὁποῖα εἶχον χρείαν τῆς βοηθείας του; Τί ἄλλο ἐδύνατο νὰ δώσῃ πρὸς αὐτοὺς, ἰσοςάσιον ἀντάλλαγμα τοιούτου δικαιώματος; Καὶ ἂν ὑποτεθῇ, ὅτι ἐτόλμησε νὰ τὸ ζητήσῃ μὲ πρόσχημα ὑπερασπισοῦ, δὲν ἤθελε λάβει ἐν ταὐτῷ τὴν μυθικὴν ἀπόκρισιν, Τί χειρότερον ἐνδέχεται νὰ πάθωμεν ἀπὸ τὸν ἐχθρόν; Ἀναντίῤῥητος λοιπὸν καὶ θεμελιώδης θέσις ὅλου τοῦ πολιτικοῦ δικαιώματος εἶναι, ὅτι τὰ ἔθνη ἔςερξαν ἄρχοντας, διὰ νὰ ὑπερασπίζωσι τὴν ἐλευθερίαν

αὐτῶν, καὶ ὄχι νὰ τὰ καταδουλώσωσιν. Ἀρχόμεθα, ἔλεγεν ὁ Πλίνιος πρὸς τὸν Τραϊανὸν, ἵνα μὴ δουλεύωμεν.

Οἱ πολιτικοὶ σοφίζονται περὶ τῆς φιλελευθερίας, καθὼς οἱ φιλόσοφοι περὶ τοῦ φυσικοῦ βίου. Ἐκ φαινομένων πραγμάτων κρίνουσι περὶ ἀφανῶν, πάντη ἀνομοίων, καὶ λέγουσιν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος κλίνει φυσικὰ εἰς τὴν δουλείαν· διότι βλέπουσι τοὺς παρόντας ἀνθρώπους, ὑποφέροντας τὸν ζυγὸν μὲ ὑπομονήν· δὲν ςοχάζονται ὅμως, ὅτι ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας τοιοῦτόν τι συμβαίνει, οἷον καὶ ἐπὶ τῆς ἀθωότητος καὶ ἀρετῆς· ὅτι δηλαδὴ ἐν ὅσῳ τὰς ἔχει ὁ ἄνθρωπος, αἰσθάνεται τὴν τιμὴν αὐτῶν, ἀφ᾽ οὗ δὲ τὰς ἀποβάλῃ, ἐν ταὐτῷ συναφαιρεῖται καὶ τὴν εἰς αὐτὰς ὄρεξιν. Ἐγὼ μὲν γνωρίζω τὰς τρυφὰς τῆς πατρίδος σου, ἔλεγεν ὁ Βρασίδας πρός τινα Σατράπην, ὅς τις ἤθελε νὰ συγκρίνῃ τὴν Σπάρτην μὲ τὴν Περσέπολιν· σὺ ὅμως δὲν ἐμπορεῖς νὰ γνωρίζῃς τῆς πατρίδος μου τὰς ἡδονάς.

Καθὼς ὁ μὲν ἀδάμαςος ἵππος ἐκ μόνης προσεγγίσεως τοῦ χαλινοῦ, ἀνεγείρει τὴν χαίτην του, κτυπᾷ τοὺς πόδας εἰς τὴν γῆν, καὶ ταράττεται, ὁ δὲ ἥμερος ὑποφέρει καὶ τὴν μάςιγα καὶ τὸ κέντρον, οὕτω καὶ ὁ βάρβαρος ἄνθρωπος δὲν κλίνει παντελῶς τὸν αὐχένα του ὑπὸ τὸν ζυγὸν, τὸν ὁποῖον ὁ πεπολιτευμένος ἀναδέχεται ἀγογγύςως, ἀλλὰ προτιμᾷ τὴν θορυβωδεςέραν ἐλευθερίαν, παρὰ τὴν ἡσυχοτέραν ὑποδούλωσιν. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ κρίνωμεν ἐκ τῆς ἀχρειότητος τῶν δεδουλωμένων ἐθνῶν, ὁποίαν διάθεσιν ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἐκ φύσεως ὡς πρὸς τὴν δουλείαν, ἀλλ᾽ ἐκ τῶν ἐξαισίων πράξεων, ὅσας ἔπραξαν οἱ ἐλεύθεροι λαοὶ, διὰ νὰ φύγωσι τὴν καταδυναςείαν. Ἐξεύρω μὲν ὅτι οἱ δεδουλωμένοι ἐπαινοῦσι πάντοτε τὴν εἰρήνην καὶ ἡσυχίαν, τὴν ὁποίαν ἀπολαμβάνουσι δουλεύοντες, καὶ ὅτι miserrimam servitutem pacem appellant, ἤγουν, τὴν ἀθλιωτάτην δουλείαν εἰρήνην ὀνομάζουσιν· ἀλλ᾽ ὅταν βλέπω τοὺς

ἐλευθέρους, ὅτι ὡς οὐδὲν νομίζουσι τὰς ἡδονὰς, τὴν ἀνάπαυσιν, τὰ πλούτη, τὴν δύναμιν, καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν, διὰ νὰ φυλάξωσιν ἐκεῖνο τὸ μόνον ἀγαθὸν, τὸ ὁποῖον καταφρονοῦσι τόσον, ὅσοι τὸ ἐζημιώθησαν· ὅταν βλέπω τὰ ἐκ γενετῆς ἐλεύθερα ζῶα, ὅτι ἀποςρεφόμενα τὴν δουλείαν, συντρίβουσι τὴν κεφαλὴν εἰς τὰς κιγκλίδας τῆς φυλακῆς των· ὅταν βλέπω πλήθη ἀγρίων γυμνητευόντων, ὅτι καταφρονοῦσι τὴν Εὐρωπαϊκὴν ἡδυπάθειαν, ὡς οὐδὲν νομίζοντες τὴν πεῖναν, τὸ πῦρ, τὸν σίδηρον καὶ τὸν θάνατον, διὰ μόνην τὴν ἐλευθερίαν, αἰσθάνομαι, ὅτι δὲν ἀνήκει εἰς δούλους, νὰ κρίνωσι περὶ ἐλευθερίας.

Περὶ δὲ τῆς πατρικῆς ἐξουσίας, ἐκ τῆς ὁποίας λέγουσι πολλοὶ, ὅτι προῆλθεν ἡ αὐτεξούσιος δεσποτεία, καὶ πᾶσα κοινωνία πολιτικὴ, χωρὶς νὰ ἀναδράμωμεν εἰς τὰς ἐναντίας ἀποδείξεις τοῦ Λωκίου καὶ Σιδνεῦ, ἀρκεῖ νὰ σημειώσωμεν μόνον, ὅτι παρὰ τὴν εὐμένειαν τῆς πατρικῆς ἐξουσίας, δὲν ὑπάρχει ἄλλο εἰς τὸν κόσμον ἀλλοτριώτερον τῆς ἀγριότητος τοῦ τυράννου. Διότι ἡ ἐξουσία τοῦ πατρὸς μᾶλλον ζητεῖ νὰν ὠφελήσῃ τὸν ἐξουσιαζόμενον, παρὰ τὸν ἐξουσιάζοντα. Ἀρκεῖ νὰ συμειώσωμεν, ὅτι ὁ πατὴρ, κατὰ τὸν φυσικὸν νόμον, εἶναι κύριος τοῦ παιδὸς, ἐν ὅσῳ ἔχει χρείαν τῆς πατρικῆς βοηθείας· ὕςερον ὅμως ἐξισοῦνται πρὸς ἀλλήλους, καὶ ὁ υἱὸς ἀνεξάρτητος ὢν, δὲν χρεωςεῖ πρὸς τὸν πατέρα του δουλείαν καὶ ὑποταγὴν, ἀλλὰ σέβας μόνον. Διότι, ἡ εὐγνωμοσύνη εἶναι μὲν χρέος ἄφευκτον, δὲν πρέπει ὅμως καὶ ὡς ἐκ δικαιώματος νὰ ζητῆται. Ὅθεν ἀντὶ νὰ λέγωμεν, ὅτι ἡ πολιτικὴ κοινωνία ἔλαβεν ἀρχὴν ἀπὸ τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν, ἐξ ἐναντίας πρέπει νὰ ὁμολογῶμεν, ὅτι ἡ πατρικὴ ἐξουσία λαμβάνει τὴν κυρεωτέραν δύναμιν ἀπὸ τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν. Εἷς ἄνθρωπος δὲν ἐδύνατο νὰ γνωρισθῇ ὡς πατὴρ πολλῶν, εἰμὴ ὅταν ἔμειναν πολλοὶ συνηθροισμένοι περὶ αὐτὸν· ἡ πατρικὴ περιουσία, τὴν ὁποίαν κυριεύει τῷ ὄντι

ὁ πατὴρ, συνέχει τὰ παιδία του ὑπὸ τὴν κυριότητά του. Διότι δύναται νὰ δώσῃ εἰς αὐτὰ ἐκ τῆς περιουσίας του, κατ᾽ ἀναλογίαν τῆς εὐνοίας του, ἤγουν καθ᾽ ὅσον εὑρίσκει αὐτοὺς εὐπειθεῖς εἰς τὰ θελήματά του. Ἀλλ᾽ οἱ ὑπήκοοι, ἀντὶ νὰ ἐλπίζωσι τοιαύτην δωρεὰν ἀπὸ τὸν δεσπότην, ὅς τις τοὺς ἐξουσιάζει κτηματικῶς, καὶ αὐτοὺς καὶ τὴν περιουσίαν των, ἢ τοὐλάχιςον διϊσχυρίζεται, ὅτι ἀνήκει εἰς αὐτὸν τοιαύτη ἐξουσία, νομίζουσιν ὡς δωρεὰν, ὅσα ἀφήσῃ εἰς αὐτοὺς ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν περιουσίας. Ὁ δεσπότης λέγεται δίκαιος, ὅταν τοὺς γυμνόνῃ, καὶ εὐμενὴς, ὅταν δὲν τοὺς ἁρπάζῃ καὶ τὴν ζωήν.

Ἂν ἀκολουθήσωμεν ἐξετάζοντες τὰ πράγματα δικαιωματικῶς, θέλομεν εὑρεῖ καὶ τὴν ἐκ προαιρέσεως ἀποκατάςασιν τῆς τυραννίας ὄχι μόνον ψευδῆ, ἀλλὰ καὶ ἀνεπίδεκτον ςερεᾶς βάσεως. Συνθήκη, ἀπὸ τὴν ὁποίαν δὲν ὑποχρεοῦνται ἐξ ἴσου καὶ τὰ δύο μέρη, ἀλλὰ τὸ μὲν ἐπιφορτίζεται ὅλον τὸ βάρος, τὸ δὲ μένει πάντη ἀνυπόχρεων· συνθήκη, ἀποτεινομένη εἰς βλάβην τοῦ ἐγγυωμένου, εἶναι δύσκολον ν᾽ ἀποδειχθῇ, ὅτι ἔχει κῦρος. Τὸ ἀποτρόπαιον τοῦτο σύςημα οὔτε σήμερον δὲν ἀρέσκει εἰς τοὺς καλοὺς κἀγαθοὺς μονάρχας, καὶ μάλιςα εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Γαλλίας, καθὼς πολλάκις μαρτυροῦσι τὰ ἐκδοθέντα θεσπίσματά των, καὶ ἐξαιρέτως τὸ κατωτέρω τεμάχιον περιφήμου τινὸς ἀπομνημονεύματος, ἐκδοθέντος κατὰ τὸ 1667 ἔτος ἐξ ὀνόματος καὶ ἐπιταγῆς Λοδοβίκου τοῦ ιδ΄. »Ἂς μὴ νομίσῃ τις λοιπὸν (λέγει), ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν ὑπόκειται εἰς τοὺς νόμους τῆς ἐπικρατείας του, ἐπειδὴ τὸ δικαίωμα τῶν ἀνθρώπων ἀπαιτεῖ, νὰ ἦναι καὶ αὐτὸς ὑποτεταγμένος. Οἱ κόλακες ἐνίοτε ἐπεχείρησαν νὰ ἀνατρέψωσι τὴν ἀλήθειαν ταύτην, οἱ δὲ χρηςοὶ βασιλεῖς ἠγωνίσθησαν νὰ τὴν βεβαιώσωσιν, ὑπερασπίζοντες αὐτὴν ὡς θεὸν κηδεμόνα τῆς βασιλείας των. »Πόσον εἶναι δικαιότερον νὰ λέγῃ τις μετὰ τοῦ σοφοῦ Πλάτω-

»νος, ὅτι τότε ἀληθῶς εὐδαιμονεῖ ἡ βασιλεία, ὅταν ὁ μὲν »λαὸς ὑποτάσσεται εἰς τὸν βασιλέα, ὁ δὲ βασιλεὺς εἰς τοὺς »νόμους, οἱ δὲ νόμοι δίκαιοι ὄντες, ἀποβλέπουσι πάντοτε τὸ »κοινὸν συμφέρον!" Δὲν ἐξετάζω παντελῶς ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑποβιβάζη τὴν φύσιν του, ἐξομοιούμενος μὲ τὰ κτήνη, τὰ δουλικῶς ὑποτασσόμενα εἰς τὰς ἐνςίκτους ἐπιθυμίας των· ἂν δὲν ὑβρίζη καὶ αὐτὸν τὸν δημιουργόν του, ὅταν ἀποῤῥίπτη ἀφειδῶς τὸ πολυτιμότερον δῶρον του, τὴν ἐλευθερίαν λέγω, τὴν ἀξιολογωτέραν δύναμιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· ὅταν καθυποβάλλη ἑαυτὸν εἰς ἀνάγκην τοῦ νὰ πράττη ὅλας τὰς ἀπηγορευμένας ὑπ' αὐτοῦ κακίας, πρὸς ἀρέσκειαν δεσπότου θηριώδους καὶ ἀνοήτου. Δὲν ἐξετάζω, ἐὰν οὗτος ὁ ἀριςοτέχνης θεὸς δὲν πρέπη μᾶλλον νὰ ἀδημονῆ, ὅταν βλέπη, ὅτι καταςρέφεται ἢ ἀτιμάζεται τὸ κάλλιςον τῶν ποιημάτων του· παρατρέχω, ἂν θέλετε, καὶ τὸ αὐτόπιςον τῶν λόγων τοῦ Βαρβεϋράκου, ὅςτις ἁπλῶς ἀποφαίνεται κατὰ τοῦ Λώκιον, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ πωλήση τὴν ἐλευθερίαν του, ὥςε καὶ νὰ ὑποταχθῆ ὑπ' αὐτεξούσιον δεσπότην, ἀγόμενος καὶ φερόμενος κατὰ τὴν φαντασίαν αὐτοῦ· διότι, λέγει, τοῦτο εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ νὰ πωλήση τὴν ζωήν του, ἐπὶ τῆς ὁποίας οὐδεμίαν ἔχει ἐξουσίαν. Τοῦτο μόνον ἐρωτῶ, τίνι λόγῳ ὅσοι ἀσυςόλως ἔςερξαν, νὰ ἐξευτελίσωσιν ἑαυτοὺς τοσοῦτον, ἐδυνήθησαν νὰ καταςήσωσι καὶ τοὺς ἀπογόνους των εἰς τὴν αὐτὴν καταισχύνην, καὶ νὰ ἐπικυρώσωσιν ὑπὲρ αὐτῶν συνθήκην δουλείας, ζημιοῦντες αὐτοὺς τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐλευθερίας, τὰ ὁποῖα δὲν λαμβάνουσιν οἱ ἀπόγονοι ἐκ δωρεᾶς καὶ χάριτος τῶν προγόνων· ἀγαθά, χωρὶς τῶν ὁποίων καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ εἶναι ἀφόρητος εἰς τοὺς ἀξίους ζωῆς;

Ὁ Πουφενδόρφος λέγει, ὅτι καθὼς δύναται ἕκαςος νὰ μεταδώση τὴν περιουσίαν του εἰς ἄλλον, διὰ συνθηκῶν καὶ ὁμολογιῶν, οὕτω δύναται νὰ δώση χάρισμα καὶ τὴν ἐλευθερίαν

του. Τοῦτο κατὰ τὴν ἐμὴν κρίσιν, εἶναι κάκιςος συλλογισμός. Διότι ἡ μὲν περιουσία μου, ἀφ' οὗ δοθῇ, ἀποξενοῦται ἀπ' ἐμοῦ δι' ὅλου, καὶ ἂν ὁ λαβὼν μεταχειρισθῇ κακῶς αὐτὴν, τοῦτο πρὸς ἐμὲ εἶναι πάντη ἀδιάφορον· ἡ κατάχρησις ὅμως τῆς ἐλευθερίας μου εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἄλλου, δὲν ἔχει πρὸς ἐμὲ τὴν αὐτὴν ἀδιαφορίαν· ἐπειδὴ ὅ,τι κακὸν πράξω, βιαζόμενος ὑπ' ἄλλου ὡς δοῦλος, κρίνομαι ἔνοχος ἐγὼ, γενόμενος ὄργανον τῆς κακίας. Πρὸς τούτοις ἐπειδὴ τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας ἐκυρώθη ἐκ συνθήκης καὶ συςημάτων ἀνθρωπίνων, δύναται ἕκαςος νὰ διατάξῃ τὴν περιουσίαν του, κατὰ τὴν θέλησίν του· δὲν ἔχει ὅμως τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν καὶ εἰς τὰ οὐσιώδη δῶρα τῆς φύσεως, εἰς τὴν ζωὴν καὶ ἐλευθερίαν, τὰ ὁποῖα συγχωρεῖται νὰ λαμβάνῃ πᾶς ἄνθρωπος, καὶ τοὐλάχιςον ἀμφιβάλλεται, ἂν ἔχῃ τις δικαίωμα νὰ τὰ ἀποῤῥίπτῃ. Διὰ τὴν ἑκούσιον ζημίαν τῆς ἐλευθερίας ἐξευτελίζεται ὁ ἄνθρωπος· διὰ τὴν ἑκούσιον ςέρησιν τῆς ζωῆς ἐξουθενοῦται, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτῷ. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἀγαθὸν εἰς τοῦτον τὸν κόσμον, ἰσότιμον τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας, ὑβρίζει τις ἐν ταὐτῷ καὶ τὴν φύσιν καὶ τὸ λογικὸν, ὅταν δι' ὁποιονδήποτε λόγον ςέρξῃ νὰ τὰ ἀποβάλῃ. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ, ὅτι δύναταί τις νὰ ἀποξενώσῃ τὴν ἐλευθερίαν του, καθὼς καὶ τὴν περιουσίαν του, ἡ διαφορὰ εἶναι μεγίςη ὡς πρὸς τὰ παιδία του, τὰ ὁποῖα λαμβάνουσι, τὰ μὲν κτήματα τοῦ πατρὸς, κατὰ κληρονομίαν τοῦ πατρικοῦ δικαιώματος, ὡς υἱοί· τὴν δὲ ἐλευθερίαν, κατὰ χάριν τῆς φύσεως, ὡς ἄνθρωποι· καὶ ἀκολούθως οἱ πατέρες των δὲν ἔχουσι δικαίωμα, νὰ τὴν ἀφαιρέσωσιν ἀπ' αὐτούς. Καθὼς λοιπὸν, διὰ νὰ συςήσωσι τὴν δουλείαν, ἔπρεπε νὰ καταναγκάσωσι τὴν φύσιν, οὕτω διὰ νὰ παρατείνωσι τὸ τυραννικὸν δικαίωμα, ἔπρεπε νὰ τὴν μεταβάλωσιν. Οἱ δὲ νομοδιδάσκαλοι, ὅσοι λέγουσιν ἐμβριθῶς, ὅτι τὸ παιδίον τοῦ δούλου γεννᾶται δοῦλος, δι' ἄλ-

λων λέξεων ἀποφαίνονται, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν γεννᾶται ἄνθρωπος.

Εἶναι λοιπὸν βέβαιον, παρ' ἐμοὶ κριτῇ, ὅτι αἱ πολιτικαὶ κυβερνήσεις δὲν ἔλαβον ἀρχὴν ἀπὸ τὴν αὐτεξούσιον δύναμιν, ἥτις ἐςὶ φθορὰ καὶ ἔσχατος ὅρος τῶν πολιτευμάτων, καταφέρουσα τὴν κοινωνίαν ὑπὸ τὸν νόμον τοῦ ἰσχυροτέρου, τὸν ὁποῖον οἱ ἄνθρωποι θέλοντες νὰ καταλύσωσι, κατέςησαν τὰς πολιτικὰς κυβερνήσεις. Εἶναι βέβαιον πρὸς τούτοις, ὅτι καὶ ἂν ὑποθέσωμεν τὸ αὐτεξούσιον κράτος, ἀρχὴν τῶν πολιτικῶν κυβερνήσεων, ἐπειδὴ ἐκ φύσεως τὸ τοιοῦτον κράτος εἶναι ἀθέμιτον, δὲν ἐδύνατο νὰ ςερεώσῃ οὔτε τὰ δικαιώματα τῆς κοινωνίας, οὔτε τὴν ἐκ πολιτικοῦ συςήματος ἀνισότητα.

Χωρὶς νὰ ἔμβω σήμερον εἰς θεωρίαν τῆς θεμελιώδους συνθήκης, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐσυςήθη πᾶσα πολιτικὴ κυβέρνησις, πρᾶγμα μέχρι τοῦδε ἀνεξέταςον, ἐκλαμβάνω κατὰ τὴν κοινὴν δόξαν, ὅτι τὸ πολιτικὸν σύςημα ἔγεινε τῷ ὄντι μὲ συνθήκην τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐκλεχθέντων ἀρχόντων· συνθήκην, διὰ τῆς ὁποίας καὶ τὰ δύο μέρη ὑποχρεοῦνται, νὰ φυλάττωσι τοὺς τεθέντας νόμους, τοὺς συςατικοὺς τῆς κοινωνίας των. Ἐπειδὴ ὁ λαὸς ἥνωσεν ὅλας τὰς θελήσεις του εἰς μίαν μόνην, ὅλα τὰ ἄρθρα, ὅπου φαίνεται αὕτη ἡ θέλησις, γίνονται νόμοι θεμελιώδεις, ὑποχρεοῦντες ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας ἄνευ ἐξαιρέσεως· εἷς δὲ τῶν νόμων τούτων κανονίζει τὴν ἐκλογὴν καὶ δύναμιν τῶν ἀρχόντων, τῶν τεταγμένων εἰς ἐπιςασίαν καὶ ἐκτέλεσιν τῶν ἄλλων. Αὕτη ἡ δύναμις τῶν ἀρχόντων ἐκτείνεται εἰς ὅσα συμβάλλουσι πρὸς ςερέωσιν τοῦ συςήματος· δὲν δύναται ὅμως καὶ νὰ τὸ μεταβάλῃ. Ἀπέδωκαν τιμὰς εἰς αὐτούς, διὰ τὰς ὁποίας καὶ οἱ νόμοι, καὶ οἱ ὑπηρέται τῶν νόμων γίνονται σεβασμιώτεροι. Ἐξεχώρισαν προσωπικὰ προνόμια διὰ τοὺς νομοκράτορας, πρὸς ἀμοιβὴν τοῦ κόπου, τὸν ὁποῖον κατα-

βάλλουσι διὰ τὴν καλὴν ἐκτέλεσιν τῶν νομίμων, ὑπεχρέωσαν αὐτοὺς, νὰ μεταχειρίζωνται τὴν πεπιςευμένην εἰς αὐτοὺς δύναμιν, κατὰ τὸν σκοπὸν τῆς κοινωνίας, νὰ φυλάττωσιν εἰς πάντα ἄνθρωπον τὸ ἀνῆκον εἰς αὐτὸν, καὶ νὰ προτιμῶσιν εἰς πᾶσαν περίςασιν, τὸ κοινὸν πρὸ τοῦ ἰδίου συμφέροντος.

Ἐπειδὴ τότε οἱ ἄνθρωποι, μὴ ἔχοντες πεῖραν πραγμάτων, ἢ ἀγνοοῦντες τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, δὲν ἐδύναντο νὰ προϊδῶσι τὰς ἀφεύκτους καταχρήσεις τοῦ τοιούτου συςήματος, ἔπρεπε νὰ τὸ νομίσωσι κάλλιςον, καὶ μάλιςα διότι ὅσοι ἀνεδέχθησαν τὴν φροντίδα τῆς συντηρήσεώς του, τὸ εὕρισκον εἰς ἑαυτοὺς ἰδιαιτέρως συμφερώτερον. Ἡ βάσις τῆς ἀρχῆς, καὶ τὰ δικαιώματα τῶν ἀρχόντων, ἦσαν οἱ νόμοι· καὶ καταλυθέντων αὐτῶν, συγκατελύετο εὐθὺς καὶ ἡ νόμιμος δύναμις τοῦ ἀρχικοῦ ἀξιώματος· ὁ δὲ λαὸς δὲν εἶχε χρέος εἰς τὸ ἑξῆς, νὰ ὑποτάσσεται εἰς αὐτούς. Καὶ ἐπειδὴ ὁ νόμος, καὶ ὄχι ὁ νομοκράτωρ, συνιςᾷ τὸ οὐσιῶδες τῆς πολιτείας, ἤθελεν ἀναλάβει ἕκαςος τὸ δικαίωμα τῆς φυσικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας.

Εἰς ἀπόδειξιν τούτου, καὶ ἄλλους λόγους εὑρίσκομεν, ἂν σκεφθῶμεν ὀλίγον μετὰ προσοχῆς· καὶ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ συνθήκη, τοιαύτη οὖσα, μαρτυρεῖ, ὅτι δὲν ἐδύνατο νὰ ἦναι ἀπαράβατος. Διότι, μὴ οὔσης ἄλλης ἀνωτέρας δυνάμεως, ἐγγυωμένης καὶ κρατυνούσης τὰ ὁμολογηθέντα, καὶ ἀναγκαζούσης τοὺς συμφωνήσαντας, νὰ φυλάττωσι τὰς ἀμοιβαίας συμφωνίας, τὰ ὁμολογοῦντα μέρη ἔπρεπε νὰ κρίνωσι κατ' ἰδίαν κρίσιν τὰς διαφοράς των, καὶ νὰ ἔχη δικαίωμα ἑκάτερον, νὰ καταλύη τὴν συνθήκην, ὅταν ἤθελεν ἐξελεγχθῆ τὸ ἕτερον, ὅτι παραβαίνει τὰ χρέη του, ἢ ὅταν ἡ συνθήκη ἤθελε κριθῆ, ὅτι δὲν ὠφελεῖ πλέον. Εἰς τοῦτο ἴσως θεμελιοῦται τὸ δικαίωμα τῆς παραιτήσεως. Θεωροῦντες λοιπὸν τὸ πολιτικὸν σύςημα, ὡς ἔργον ἁπλῶς ἀνθρωπίνης γνώμης, καθὼς καὶ τῷ ὄντι τὸ

θεωροῦμεν, εὑρίσκομεν ὅτι, ἐὰν ὁ ἄρχων, ἐν ᾧ εἶχεν ἀνὰ χεῖρας ὅλην τὴν δύναμιν, καὶ ἀπελάμβανεν ὅλον τὸ ὄφελος τῆς συνθήκης, ἐδύνατο μ' ὅλον τοῦτο ἐκ δικαιώματος, νὰ παραιτηθῇ ἀπὸ τὸ ἀρχικὸν ἀξίωμα, ὁ λαὸς, ὅς τις ὁσάκις σφάλωσιν οἱ ἄρχοντες, αὐτὸς αἰσθάνεται τὴν βλάβην, ἔπρεπε νὰ ἔχῃ δικαίωμα ἰσχυροτέρῳ τῷ λόγῳ, νὰ παραιτηθῇ ἀπὸ τὴν ὑποταγήν. Ἀλλ' αἱ φρικταὶ διχόνοιαι, αἱ ἄπειροι ἀταξίαι, ὅσας ἤθελεν ἐπιφέρει ἀναγκαίως τὸ ἐπικίνδυνον τοῦτο δικαίωμα, ἀποδεικνύουσι πρὸ πάντων, ὅτι τὰ πολιτικὰ συςήματα τῶν ἀνθρώπων, δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχωσι βάσιν μόνον τὸ λογικὸν, ἀλλὰ νὰ εὕρωσι καὶ ςερεώτερον ὑποςήριγμα, ὅτι δηλαδὴ ἦτον ἀναγκαιότατον διὰ τὴν κοινὴν ἡσυχίαν, νὰ μεσολαβήσῃ καὶ ἡ θεία βούλησις, διὰ νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἄρχοντα ἱερόν τινα χαρακτῆρα καὶ ἀκαταβίαςον, καὶ οὕτω νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοὺς ὑπηκόους τὸ ὀλέθριον δικαίωμα τῆς ἐλευθέρας περὶ τούτου γνώμης. Ἂν ὑποτεθῇ, ὅτι τοῦτο μόνον τὸ καλὸν ἔχομεν ἀπὸ τὴν θρησκείαν, πάλιν ἦτον ἱκανὸν νὰ μᾶς παρακινήσῃ νὰ τὴν ἀγαπῶμεν, καὶ νὰ τὴν ἀποδεχώμεθα· διότι καὶ μὲ ὅλας αὐτῆς τὰς καταχρήσεις, δύναται νὰ ἐμποδίσῃ περισσοτέρας αἱματοχυσίας, παρ' ὅσας προξενεῖ ὁ ἐνθουσιασμός. Ἀλλ' ἂς ἀκολουθήσωμεν τὴν σειρὰν τῆς προκειμένης ὑποθέσεως.

Τὰ διάφορα εἴδη τῆς πολιτικῆς κυβερνήσεως, προῆλθον ἐκ τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον διαφορᾶς, τὴν ὁποίαν εἶχον οἱ ἄνθρωποι πρὸς ἀλλήλους, ὅταν ἐσκέπτοντο περὶ πολιτικοῦ συςήματος. Εὑρίσκετο μεταξὺ αὐτῶν ἔξοχός τις ἄνθρωπος κατὰ τὴν δύναμιν, κατὰ τὴν ἀρετὴν, κατὰ τὸν πλοῦτον ἢ κατὰ τὸ ἀξιόπιςον; αὐτὸν μόνον ἔκλεξαν ἄρχοντα, καὶ ἡ πολιτεία ἔγεινε Μοναρχική. Ἐὰν ἦσαν πολλοὶ, σχεδὸν ἰσοςάσιοι πρὸς ἀλλήλους, ὡς δὲ πρὸς τοὺς ἄλλους πάντας ὑπέρτεροι, αὐτοὺς ἔκλεξαν ὁμοῦ, καὶ συνεκροτήθη Ἀριςοκρατία. Ὅπου δὲ οἱ

ἄνθρωποι ἦσαν ἀνάλογοι πρὸς ἀλλήλους κατὰ τὸν πλοῦτον, κατὰ τὴν ἀρετὴν, καὶ ὀλιγώτερον μεμακρυσμένοι ἀπὸ τὸν φυσικὸν βίον, ἀνέλαβον κοινῶς τὴν ὑπερτάτην δύναμιν τοῦ πολιτεύματος, καὶ κατέστησαν Δημοκρατίαν. Ὁ χρόνος ἀπέδειξε, ποῖον ἐκ τούτων τῶν πολιτευμάτων ἦτον εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὠφελιμώτερον. Οἱ μὲν διέμειναν ὑποκείμενοι εἰς τοὺς νόμους· οἱ δὲ ὑπετάχθησαν εὐθὺς ὑπὸ δεσπότας. Οἱ μὲν πολῖται ἠθέλησαν, νὰ φυλάξωσι τὴν ἐλευθερίαν των· οἱ δὲ ὑπήκοοι ἐσοχάσθησαν, νὰ τὴν ἀφαιρέσωσι καὶ ἀπὸ τοὺς γείτονάς των, μὴ ὑποφέροντες νὰ βλέπωσιν ἄλλους, ἔχοντας ἐκεῖνο τὸ ἀγαθὸν, ἀπὸ τὸ ὁποῖον αὐτοὶ ἐστερήθησαν. Ἐν ἑνὶ λόγῳ, εἰς τοῦτο μὲν τὸ μέρος συνῆλθον τὰ κτήματα καὶ τὰ πλούτη, εἰς ἐκεῖνο δὲ ἡ εὐδαιμονία καὶ ἡ ἀρετή.

Ἐπὶ τῶν διαφόρων τούτων διοικήσεων, οἱ ἄρχοντες πρῶτον ἐγίνοντο κατ᾽ ἐκλογήν. Ὅταν δὲ ὁ πλοῦτος δὲν ἐνίκα, ἡ προτίμησις ἐδίδετο εἰς τὴν ἀρετὴν, (ἐκ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει φυσικὴν ὑπεροχὴν ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους), καὶ εἰς τὴν πρεσβυτέραν ἡλικίαν, ὡς πεπειραμένην τῶν πραγμάτων, καὶ ἀπαθεστέραν εἰς τὰς βουλάς. Οἱ πρεσβύτεροι τῶν Ἑβραίων, οἱ γέροντες τῆς Σπάρτης, ὁ Σενάτος τῆς Ρώμης, καὶ αὐτὴ ἡ ἐτυμολογία τῆς ἡμετέρας λέξεως seigneur, ἀποδεικνύουσι πόσον ἦτον ἄλλοτε σεβαστὴ ἡ πρεσβυτικὴ ἡλικία. Ἀλλ᾽ ὅσον αἱ ψῆφοι ἐδίδοντο εἰς τοὺς πρεσβυτέρους, τόσον ἡ ψηφηφορία ἐγίνετο συχνοτέρα, καὶ τὸ δύσκολον τοῦ πράγματος αἰσθητότερον. Παρεισήχθησαν λοιπὸν αἱ συνωμοσίαι, ἐγεννήθησαν οἱ στασιασμοὶ, παρωξύνθησαν αἱ φατρίαι, ἐξήφθησαν οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι, τέλος πάντων, ἐχύθη τὸ αἷμα τῶν πολιτῶν, ὡς διὰ κοινὴν εὐτυχίαν, καὶ ἐκινδύνευσαν οἱ ἄνθρωποι νὰ περιπέσωσιν εἰς τὴν ἀναρχίαν τὴν παλαιάν. Ἡ φιλοδοξία τῶν μεγαλητέρων εὗρεν ἐπιτηδείας τὰς τοιαύτας περιστάσεις, διὰ νὰ καταστήσῃ

τὴν πατρικὴν ἀξίαν ἀναφαίρετον ἀπὸ τοὺς υἱούς· ὁ δὲ λαὸς συνειθισμένος πλέον νὰ δουλεύῃ, νὰ ἡσυχάζῃ καὶ νὰ ἀναπαύεται, καὶ μὴ δυνάμενος πλέον νὰ ἀποτινάξῃ τὸν ζυγὸν, συγκατένευσεν εἰς αὔξησιν τῆς δουλείας, διὰ νὰ ςερεώσῃ τὴν ἡσυχίαν του, καὶ οὕτως οἱ ἄρχοντες, γενόμενοι διαδοχικοὶ, ἔμαθον νὰ βλέπωσι τὴν ἀρχὴν ὡς προγονικὸν ἀγαθὸν, νὰ νομίζωνται καθ' ἑαυτοὺς ὡς κύριοι τοῦ ἔθνους, τοῦ ὁποίου κατ' ἀρχὰς ἦσαν ὑπηρέται καὶ θεράποντες, νὰ ὀνομάζωσι τοὺς συμπολίτας των δούλους, νὰ τοὺς συναριθμῶσιν ὡς κτήνη μετὰ τῆς περιουσίας αὐτῶν, οὗτοι δὲ νὰ ὀνομάζωνται Ἰσόθεοι, καὶ Βασιλεῖς τῶν βασιλευόντων.

Ἂν ἐξακολουθήσωμεν τὴν πρόοδον τῆς ἀνισότητος ἐπὶ τῶν μεταβολῶν τούτων, θέλομεν εὑρεῖ, ὅτι ὁ πρῶτος ὅρος αὐτῆς εἶναι ἡ νομοθεσία καὶ ἰδιοκτησία· δεύτερος δὲ, ἡ σύςασις τῆς ἀρχικῆς δυνάμεως· τρίτος δὲ καὶ τελευταῖος, ἡ μεταβολὴ τῆς νομίμου ἐξουσίας εἰς κράτος τυραννικόν· ὥςε ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης ἐποχῆς, ἐπεκυρώθη ἡ διαφορὰ τοῦ πτωχοῦ καὶ πλουσίου, ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας, ἡ τοῦ ἀδυνάτου καὶ δυνατοῦ, ἐπὶ δὲ τῆς τρίτης, ἡ τοῦ δεσπότου καὶ δούλου, ἥτις ἐςιν ὁ τελευταῖος τῆς ἀνισότητος βαθμὸς, καὶ ὁ ἔσχατος ὅρος, εἰς τὸν ὁποῖον καταντῶσι τέλος πάντων ὅλοι οἱ ἄλλοι, ἕως οὗ διὰ νέας μεταβολὰς καταλυθῇ παντελῶς τὸ πολιτικὸν σύςημα, ἢ προσεγγίσῃ εἰς τὸ πρῶτον νόμιμον σχῆμα.

Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι εἰς τοῦτο τὸ τέλος προβαίνουσι τὰ πράγματα ἐξ ἀνάγκης, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν μᾶλλον, ὁποῖον σχῆμα λαμβάνει τὸ πολιτικὸν σύςημα, ὅταν συνίςαται, καὶ ὁποῖα ἄτοπα ἐπιφέρει μεθ' ἑαυτοῦ, παρὰ τὰς αἰτίας τῆς συςάσεώς του. Διότι αἱ κακίαι, διὰ τὰς ὁποίας γίνονται ἀναγκαῖα τὰ κοινωνικὰ συςήματα, αἱ αὐταὶ ἐκεῖναι ἐπιφέρουσιν ἀναγκαίως τὰς καταχρήσεις αὐτῶν· καὶ διότι (ἐξαιρουμένης

τῆς Σπάρτης μόνης, ὅπου ὁ νόμος ἐφρόντιζε κυρίως περὶ τῆς τῶν παίδων ἀγωγῆς· ὅπου ὁ Λυκοῦργος ἔδωκεν ἤθη εἰς τοὺς πολίτας, διὰ τὰ ὁποῖα δὲν ἦτον ἀνάγκη σχεδὸν νὰ προσθέσῃ καὶ νόμους· νόμους, οἵτινες ἐν γένει, ἀσθενέςεροι ὄντες τῶν παθῶν, συςέλλουσι μόνον τοὺς ἀνθρώπους, χωρὶς νὰ τοὺς μεταβάλλωσιν) εἶναι εὔκολον νὰ ἀποδείξωμεν, ὅτι πᾶσα πολιτικὴ κυβέρνησις, ἥτις χωρὶς νὰ διαφθαρῇ ἢ νὰ μεταβληθῇ, ἤθελε βαδίζει πάντοτε κατὰ τὸν σκοπὸν τῆς συςάσεώς της, δὲν ἦτον ἀναγκαῖον νὰ συςαθῇ· καὶ ὅτι ὅπου δὲν παραβαίνει τις τοὺς νόμους, καὶ δὲν μεταχειρίζεται κακῶς τὸ ἀρχικὸν ἀξίωμα, ἐκεῖ δὲν εἶναι χρεία οὔτε νόμων, οὔτε ἀρχόντων.

Αἱ πολιτικαὶ διακρίσεις καὶ τὰ προνόμια ἐπιφέρουσιν ἀναγκαίως καὶ τὰς διακρίσεις τῶν πολιτῶν πρὸς ἀλλήλους· Ὅταν αὐξάνῃ ἡ ἀνισότης τῶν ἀρχόντων καὶ τοῦ λαοῦ, εὐθὺς ἐκτείνεται εἰς ὅλους τοὺς ἰδιώτας, καὶ σχηματίζεται μυριοτρόπως κατὰ τὰ πάθη, κατὰ τὰς ἀρετὰς, καὶ κατὰ τὰς περιςάσεις. Ὁ ἄρχων δὲν δύναται νὰ σφετερισθῇ δύναμιν παράνομον, χωρὶς νὰ καταςήσῃ περὶ αὐτὸν δορυφόρους, καὶ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς μέρος ταύτης τῆς δυνάμεως. Πρὸς τούτοις οἱ πολῖται τότε ςέργουσι τὴν τυραννίαν, ὅταν ἐκ τυφλῆς τινος φιλοτιμίας παρασυρόμενοι, βλέπωσι μᾶλλον τοὺς ὑποδεεςέρους, παρὰ τοὺς ἀνωτέρους, καὶ προτιμῶσι τὴν ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐξουσίαν, παρὰ τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν, ςέργοντες τὸν ζυγὸν, διὰ νὰ ἔχωσι καὶ αὐτοὶ ὑποχειρίους ἄλλους. Εἶναι δυσκολώτατον νὰ ὑποδουλωθῇ, ὅς τις δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ κυριεύῃ· καὶ ὁ πανουργότερος πολιτικὸς δὲν δύναται κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ὑποδουλώσῃ τοὺς φιλελευθέρους. Ἀλλ' ἡ ἀνισότης εὐκόλως ἐκτείνεται εἰς ἀνθρώπους κενοδόξους καὶ ἀνδραποδώδεις ἀναδεχομένους πάντοτε μὲ προθυμίαν τοὺς τυχηροὺς κινδύνους, καὶ ἀδιάφορον σχεδὸν νομίζοντας, ἢ νὰ δεσπόζωσιν ἢ νὰ δουλεύωσι, καθ' ἣν εὑρίσκουσιν ἐκ τῆς τύχης

συνδρομὴν ἢ καταδρομήν. Ὅθεν ἔπρεπε νὰ ἔλθη καιρὸς, ὁπότε ὁ λαὸς νὰ καταντήσῃ εἰς τοιαύτην τύφλωσιν, ὥςε οἱ ἄρχοντες νὰ λέγωσι πρὸς τὸν μικρότερον τῶν ἀνθρώπων, γενοῦ μέγας, σὺ καὶ ὅλη σου ἡ γενεὰ, καὶ ἐν ταυτῷ ἐκεῖνος μὲν νὰ φαίνεται μέγας εἰς ὅλον τὸν κόσμον, καὶ νὰ τὸ πιςεύῃ καὶ αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν, οἱ δὲ ἀπόγονοί του νὰ μεγαλύνωνται ἔτι μᾶλλον, καθ' ὅσον ἀπομακρύνονται ἀπ' αὐτοῦ· νὰ αὐξάνῃ καὶ νὰ περισσεύῃ τὸ ἀποτέλεσμα, ὅσῳ μᾶλλον ἀφίςαται καὶ ἀμφιβάλλεται ἡ αἰτία· νὰ γίνεται λαμπροτέρα ἡ οἰκογένεια, ὅσῳ πλειοτέρους ὀκνηροὺς προπάτορας δύναται ν' ἀπαριθμήσῃ.

Δὲν εἶναι τόπος ἐνταῦθα τοιαύτης λεπτολογίας, εἰδὲ εὐκόλως ἤθελα ἐξηγήσει, τίνι τρόπῳ, καὶ αὐτῆς τῆς πολιτικῆς διοικήσεως μὴ ἀναφερομένης παντελῶς, ἀναγκαίως συμβαίνει ἡ κατὰ τὸ ἀξίωμα καὶ κατὰ τὴν δύναμιν ἀνισότης τῶν ἀνθρώπων (19). Ἀφ' οὗ συνέλθωσιν εἰς μίαν κοινωνίαν οἱ ἄνθρωποι, εὐθὺς ἀναγκάζονται νὰ συγκρίνωσιν ἀλλήλους, καὶ νὰ παρατηρῶσι τὰς διαφορὰς, κατὰ τὰς ὁποίας διακρίνονται συμβιοῦντες καὶ συμπράττοντες. Αἱ διαφοραὶ αὗται εἶναι μὲν πολυειδεῖς, ἐπειδὴ ὅμως ἐν γένει ὁ πλοῦτος, ἡ εὐγένεια ἢ ὁ βαθμὸς τῆς ἀξίας, ἡ δύναμις, καὶ ἡ προσωπικὴ ἀρετὴ, εἶναι τὰ κυρίως διακριτικὰ προτερήματα τῶν συγκοινωνούντων ἀνθρώπων, ἤθελα ἀποδείξει, ὅτι ἐκ τῆς συμφωνίας ἢ διαφωνίας τῶν διαφόρων τούτων δυνάμεων φαίνεται ἐναργέςερον ἡ καλὴ ἢ κακὴ σύςασις μιᾶς τινος πολιτείας, καὶ ὅτι ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων εἰδῶν τῆς ἀνισότητος, τὰ μὲν προσωπικὰ προτερήματα εἶναι ἀρχὴ πάντων τῶν λοιπῶν, ὁ δὲ πλοῦτος εἶναι τὸ τελευταῖον, ὅπου ἀνάγονται ὅλα τὰ ἄλλα· διότι αὐτὸς εἶναι τὸ ἄμεσον ὄργανον εἰς τὸ καλῶς ζῆν, καὶ εὐμετάδοτον εἰς τοὺς ἄλλους, καὶ εὐκόλως ἀγοράζουσιν οἱ ἄνθρωποι δι' αὐτοῦ ὅλα τὰ λοιπά. Ἐκ ταύτης τῆς παρατηρήσεως δύναταί τις νὰ κρίνῃ ὡς ἔγγιςα, πό-

σον ἀπέχει ἕκαςον ἔθνος ἀπὸ τὴν πρώτην σύςασιν τῆς κοινωνίας του, καὶ πόσον ἐπλησίασεν εἰς τοὺς ἐσχάτους ὅρους τῆς διαφθορᾶς. Ἤθελα ἀποδείξει, ὅτι ἡ ἐπιθυμία τῆς ἀξίας καὶ προτιμήσεως, ἥτις κατατρώγει τὴν καρδίαν πάντων ἡμῶν, μεγάλως ἐξασκεῖ τὰς ἀρετὰς καὶ δυνάμεις τῶν ἀνθρώπων διὰ τῆς συγκρίσεως, καὶ εἰς ἄκρον ἐρεθίζουσα καὶ πολλαπλασιάζουσα τὰ πάθη, φέρει τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἅμιλλαν, εἰς ἀντιζηλίαν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, εἰς ἔχθραν, καὶ προξενεῖ καθ' ἡμέραν ἀποτυχίας, καὶ καταςροφὰς παντὸς εἴδους, διεγείρουσα τόσους ἀνταγωνιςὰς εἰς τὸ αὐτὸ ςάδιον. Ἤθελα ἀποδείξει, ὅτι διὰ τὴν φλεγμονὴν τῆς φιλοτιμίας, διὰ τὴν μανιώδη ἐπιθυμίαν τῆς προτιμήσεως, διὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἄνθρωποι εἶναι πάντοτε ἐξεςηκότες τὰς φρένας καὶ τὸν νοῦν, κατωρθώθησαν ὅσα κάλλιςα, καὶ ὅσα χείριςα· ὅτι ἐξ αὐτῆς ἐγεννήθησαν αἱ ἀρεταὶ καὶ κακίαι τῶν ἀνθρώπων, αἱ ἐπιςῆμαι καὶ οἱ παραλογισμοὶ, οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ φιλόσοφοι, ὅπερ ἐςὶ πλῆθος κακῶν, ἐπὶ ὀλιγίςων καλῶν πραγμάτων· καὶ ὅτι τέλος πάντων, ἂν βλέπωμεν ὀλίγους τινὰς δυνατοὺς καὶ πλουσίους εἰς περιωπὴν δόξης καὶ εὐδαιμονίας, ἐν ᾧ τὸ πλῆθος ἕρπει εἰς τὸ σκότος τῆς δυςυχίας καὶ ἀθλιότητος, τοῦτο συμβαίνει, διότι οἱ πλούσιοι τόσῳ μᾶλλον τιμῶσι τὰ πλούτη, ὅσῳ πάσχουσιν οἱ πτωχοὶ περισσοτέραν ἔνδειαν καὶ ἀπορίαν· καὶ διότι, χωρὶς νὰ μεταβληθῇ παντελῶς τῶν πλουσίων ἡ κατάςασις, εὐθὺς ἡ εὐτυχία φεύγει ἀπ' αὐτοὺς, ὅταν ἀφαιρεθῇ τοῦ λαοῦ ἡ δυςυχία.

Ἀλλ' ἐκ τούτων εὑρίσκομεν ὕλην μεγάλου συγγράμματος, ὅπου ἐδυνάμεθα νὰ ζυγοςατήσωμεν τὰ καλὰ καὶ τὰ κακὰ πάσης πολιτείας ὡς πρὸς τὰ δικαιώματα τοῦ φυσικοῦ βίου, καὶ νὰ δείξωμεν τὰς διαφόρους φάσεις, μὲ τὰς ὁποίας ἡ ἀνισότης ἐφάνη μέχρι τῆς σήμερον, καὶ ἐνδέχεται νὰ φανῇ εἰς τοὺς μέλλοντας αἰῶνας, ὡς ἐκ τοῦ εἴδους τῆς πολιτικῆς κυβερνήσεως,

καὶ τῶν ἐσομένων ἐξ ἀνάγκης διὰ τοῦ χρόνου μεταβολῶν. Εἰς ἐκεῖνο τὸ σύγγραμμα ἤθελεν ἰδεῖ τις τὸν λαὸν, ἐσωτερικῶς καταθλιβόμενον καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς προφυλάξεως τῶν ἀπειλουμένων ἔξωθεν κακῶν· καὶ τὴν δυναςείαν αὐξάνουσαν ἀδιακόπως, χωρὶς νὰ ἐξεύρωσιν οἱ δυναςευόμενοι εἰς ποῖον τέλος μέλλει νὰ καταντήσῃ, ἢ ποῖος τρόπος δίκαιος θέλει μείνει διὰ νὰ τὸν μεταχειρισθῶσι κατ᾽ αὐτῆς· ἤθελεν ἰδεῖ τὰ δικαιώματα τῶν πολιτῶν καὶ τὴν ἐθνικὴν ἐλευθερίαν, κατ᾽ ὀλίγον καταςρεφόμενα, τὰς κραυγὰς τῶν ἀσθενῶν ὑποτιθεμένας ὡς ψιθυρίσματα ςασιώδη· τὴν πολιτικὴν δολιότητα, διορίζουσαν ὀλίγους τινὰς μισθωτοὺς τοῦ λαοῦ εἰς τὸν ἔντιμον ἀγῶνα τῆς ὑπερασπίσεως τῶν κοινῶν πραγμάτων, καὶ ἐκ τούτου τὴν μὲν φορολογίαν ἀναγκαίως ταττομένην, τὸν δὲ γεωργὸν ἀποκάμνοντα καὶ ἀποφεύγοντα τοὺς ἀγρούς του, ὄχι μόνον εἰς πολεμικοὺς, ἀλλὰ καὶ εἰρηνικοὺς καιροὺς, καὶ ἀποῤῥίπτοντα τὸ ἄροτρον, διὰ νὰ λάβῃ τὸ ξίφος. Ἤθελεν ἰδεῖ τὴν λεγομένην κρίσιν τῆς τιμῆς (point d'honneur) παραδόξως καὶ ἀθλίως ἀποκαθιςαμένην· καὶ τοὺς ὑπερασπιςὰς τῆς πατρίδος, μετ᾽ ὀλίγον ἢ πολὺν χρόνον ἐχθροὺς αὐτῆς γινομένους, πάντοτε ξιφήρεις κατὰ τῶν πολιτῶν, καὶ λέγοντας πρὸς τὸν τύραννον τῆς πατρίδος των,

Pectore si fratris gladium juguloque parentis
Condere me jubeas, gravidaeque in viscera partu
Conjugis, invita peragam tamen omnia dextrâ.

«Ἤγουν, Ἂν μὲ προςάξῃς νὰ βάλω τὸ ξίφος εἰς τὸ ςῆθος τοῦ «ἀδελφοῦ μου, εἰς τὸν λαιμὸν τῶν γονέων μου, καὶ εἰς τὰ «σπλάγχνα τῆς κυοφορούσης γυναικός μου, θέλω τὰ πράξει «ὅλα, ἂν καὶ μὲ χεῖρα ἀκούσιον»

Ἐκ τῆς μεγίςης ἀνισότητος τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὴν περιουσίαν, ἐκ της ποικιλίας τῶν παθῶν καὶ ἀρετῶν, ἐκ τῶν τεχνῶν τῶν ἀνωφελῶν, ἐκ τῶν τεχνῶν τῶν ὀλεθρίων, ἐκ τῶν

ματαίων ἐπισήμων, ἤθελεν ἰδεῖ προκυπτούσας ἀπείρους προλήψεις, ἐναντίας τοῦ ὀρθοῦ λόγου, τῆς εὐδαιμονίας καὶ ἀρετῆς. Η῎θελεν ἰδεῖ τοὺς ἄρχοντας, ὑποθερμαίνοντας καὶ συνιςῶντας, ὅσα προξενοῦσιν ἀσθένειαν εἰς ἀνθρώπους ἡνωμένους καὶ ἰσχυρούς· ὅσα κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον, συντρέχουσιν εἰς ὁμόνοιαν τῆς κοινωνίας, κατὰ δὲ τὸ ἀληθὲς, ἐνσπείρουσι διχονοίας ζιζάνια· ὅσα φέρουσιν εἰς ἀλληλομαχίαν τὰ δικαιώματα καὶ συμφέροντα τῶν ἀνθρώπων, ὑπαγορεύουσι δυσπιςίαν καὶ μῖσος πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἰσχυροποιοῦσι τὴν κατὰ πάντων ἐξουσίαν καὶ δύναμιν.

῎Ηθελεν ἰδεῖ τὴν τυραννίαν ἐν μέσῳ τούτων τῶν ἀτοπημάτων καὶ μεταβολῶν, ἐξεγείρουσαν βαθμηδὸν τὴν βδελυρὰν κεφαλήν της, καὶ κατατρώγουσαν ὅ,τι καλὸν καὶ ὑγιὲς εὑρίσκει πανταχοῦ τῆς κοινωνίας, καταπατοῦσαν ὑπὸ τοὺς πόδας της τοὺς νόμους καὶ τὸν λαὸν, καὶ ἀποκαθιςαμένην ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς πολιτείας. ῎Ηθελεν ἰδεῖ τὰ πράγματα τὰ πρὸ τῆς τελευταίας ταύτης μεταβολῆς, ταραχώδη καὶ τρισάθλια, τὸ δὲ τέρας, τέλος πάντων, καταβροχθίζον τὸ πᾶν· καὶ τοὺς μὲν λαοὺς, μὴ ἔχοντας πλέον μήτε ἄρχοντας, μήτε νόμους, ἀλλὰ μόνον τυράννους ἀνηλεεῖς· τὴν δὲ χρηςοήθειαν καὶ ἀρετὴν, διεφθαρμένην παντάπασιν, καὶ μήτε διὰ λόγων ἀναφερομένην. Διότι ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ τυραννία, ibi ex honesto nulla est spes, ἐκεῖ ἐκ τιμίου τρόπου οὐδεμία ἐςὶν ἐλπὶς, δὲν ὑποφέρει ἄλλον ἄρχοντα· ὅπου ὁμιλεῖ δεσπότης, ἡ ἐπιείκεια καὶ τὸ καθῆκον σιωπᾷ, καὶ ἡ τυφλὴ ὑποταγὴ εἶναι ἡ μόνη ἀρετὴ τῶν δεδουλωμένων ἀνθρώπων.

Τοῦτο εἶναι ὁ ἔσχατος τῆς ἀνισότητος ὅρος, καὶ τὸ τελευταῖον σημεῖον, τὸ κατακλεῖον τοῦ κύκλου τὴν περιφέρειαν, συναπτόμενον μὲ τὸ πρῶτον σημεῖον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξωρμήθημεν. Τότε ὅλοι γίνονται πάλιν ἴσοι, ὡς ὄντες μηδέν· καὶ οἱ

μὲν ὑπήκοοι δὲν ἔχουσιν ἄλλον νόμον παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ τυράννου, ὁ δὲ τύραννος δὲν ἔχει ἄλλον κανόνα παρὰ τὰ πάθη του. Τότε αἱ μὲν ἰδέαι τοῦ καλοῦ, καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς δικαιοσύνης ἐκ νέου ἀφανίζονται καὶ ἐκλείπουσι· τὰ πάντα δὲ ὑπάγονται ὑπὸ μόνον τὸν νόμον τοῦ ἰσχυροτέρου, καὶ μεταβαίνουσιν εἰς φυσικήν τινα κατάστασιν, διαφέρουσαν τῆς πρώτης, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐλάβαμεν ἀρχὴν, καθότι ἡ μὲν ἦτον ἔργον φύσεως καθαρωτάτης καὶ ἀμιάντου, ἡ δὲ τελευταία, τῆς ἐσχάτης κακοηθείας ἀποτρόπαιον γέννημα. Ἄλλως δὲ, ἡ πρώτη κατάστασις τῶν ἀνθρώπων ὡς πρὸς τὴν τελευταίαν ταύτην, ἔχει μικροτάτην διαφορὰν, καὶ ἡ συνθήκη τοῦ πολιτεύματος εἶναι καταλελυμένη ἀπὸ τὴν τυραννίαν· ὥστε μέχρι τούτου μόνον ἐπικρατεῖ καὶ δεσπόζει ὁ τύραννος, ἕως οὗ εἶναι ἰσχυρότερος πάντων· ὅταν ὅμως δυνηθῶσι νὰ τὸν ἀποβάλωσιν οἱ τυραννούμενοι, δὲν ἔχει λόγον νὰ μεμφθῇ καὶ νὰ ἐλέγξῃ τὴν βίαν. Ἡ ἐπανάστασις, ἥτις πνίγει ἢ ἐκθρονίζει τὸν τύραννον, εἶναι πρᾶξις δικαία, καθὼς καὶ αἱ πρὸ μιᾶς ἡμέρας θεσπιζόμεναι ὑπ᾽ αὐτοῦ κατὰ τῆς ζωῆς καὶ περιουσίας τῶν ὑπηκόων του. Ἐκ μόνης ἰσχύος ἐκρατύνετο, ἐκ μόνης ἰσχύος ἀνατρέπεται καὶ καταπίπτει. Ὅλα τρέχουσιν οὕτω κατὰ φυσικὴν τάξιν, καὶ δι᾽ ὅσα συμβαίνουσιν ἐκ τῶν συχνῶν τούτων μεταβολῶν δὲν πρέπει νὰ μεμφθῇ κἀνεὶς ὡς ἄδικον τὸν ἄλλον, ἀλλὰ μόνον ἑαυτὸν, ὡς ἀνόητον ἢ κακοδαίμονα.

Ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης, εὑρίσκων οὕτω καὶ βαδίζων τὴν ἐπιλελησμένην καὶ ἠφανισμένην ὁδὸν, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος κατήντησεν ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ εἰς τὸν πολιτικὸν βίον, καὶ συνάπτων μὲ τὰ εἰρημένα, ὅσα διὰ μέσου συμπίπτοντα σιωπῶ, ἢ διότι καιρὸν δὲν ἔχω, ἢ διότι δὲν δύναται νὰ τὰ ἀναπλάσῃ ἡ φαντασία μου, θέλει καταπλαγῆ διὰ τὴν ἄπειρον διάστασιν τοῦ πολιτικοῦ ἀπὸ τὸν φυσικὸν βίον. Διὰ ταύτης τῆς βραδείας

τῶν πραγμάτων διαδοχῆς θέλει διαλύσει πολλὰ ἠθικὰ καὶ πολιτικὰ προβλήματα, ἀδιάλυτα εἰς τοὺς φιλοσόφους. Θέλει ἐννοήσει, ὅτι ἐπειδὴ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀπὸ ἡλικίας εἰς ἡλικίαν διαφέρει ἑαυτοῦ, διὰ τοῦτο δὲν εὕρισκεν ἄνθρωπον ὁ Διογένης, ἐπειδὴ ἐζήτει ἄνθρωπον τοῦ παρελθόντος καιροῦ. Ὁ Κάτων, θέλει εἰπεῖ ὁ ἀναγνώστης, συγκατεγράφη μετὰ τῆς Ῥώμης καὶ ἐλευθερίας, ἀκατάλληλος ὢν εἰς ἐκεῖνον τὸν αἰῶνα καὶ δι' ὅλου ἀνάρμοστος· καὶ ὁ μέγιστος ἐκεῖνος ἀνὴρ ἐξέπληξε μόνον ὡς ἐξαίσιος τὸν κόσμον, τὸν ὁποῖον ἐδύνατο νὰ κυβερνήσῃ πρὸ πεντακοσίων ἐτῶν. Ἐν ἑνὶ λόγῳ θέλει ἐξηγήσει, πῶς ἡ ψυχὴ καὶ τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων μεταβάλλουσι φύσιν, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτω, καὶ ἐξαλλοιοῦνται παντελῶς· πῶς προϊόντος τοῦ χρόνου, λαμβάνομεν χρείας καὶ ὀρέξεις ἄλλων πραγμάτων· καὶ διὰ τί ὁ ἀρχαῖος ἄνθρωπος ἐξουδενώθη βαθμηδὸν, ὥστε ὁ σοφὸς ὀφθαλμὸς δὲν βλέπει πλέον ἄλλους εἰς τὴν κοινωνίαν, παρὰ ἀνθρώπους πεποιημένους, καὶ πάθη ἐπείσακτα, ἐκ τούτων τῶν νέων σχέσεων ἀναφυέντα, καὶ μηδεμίαν ἔχοντα βάσιν φυσικήν. Ὅσα περὶ τούτου σκεπτόμενοι συμπεραίνομεν, διὰ παρατηρήσεως ἐπιβεβαιοῦνται. Ὁ ἄγριος ἄνθρωπος καὶ ὁ πεπολιτευμένος τόσον διαφέρουσι κατὰ τὴν καρδίαν καὶ κατὰ τὰς ὀρέξεις, ὥστε ὅσα ἐκεῖνος νομίζει ὑπερτάτην εὐδαιμονίαν του, ταῦτα φέρουσι τὸν ἄλλον εἰς ἀγανάκτησιν καὶ ἀδημονίαν. Ο' μὲν ἄγριος πνέει ἄνεσιν καὶ ἐλευθερίαν, δὲν θέλει ἄλλο παρὰ νὰ ζῇ, καὶ νὰ διάγῃ τὸν βίον ῥᾳθύμως καὶ ἀμελῶς, ὥστε καὶ αὐτὴ τοῦ Στωϊκοῦ ἡ ἀταραξία δὲν ἔχει σύγκρισιν ὡς πρὸς τὴν ἄκραν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν λοιπῶν πραγμάτων ἀδιαφορίαν· ὁ δὲ πολίτης ἐξ ἐναντίας πάντοτε καματηρὸς, ἱδρῶτι περιῤῥεόμενος, ἀκαταπαύστως ἐνεργεῖ, καὶ ταλαιπωρούμενος, ζητεῖ ἐπιπονώτερα ἔργα. Μέχρι θανάτου κοπιᾷ, σπεύδει μάλιστα νὰ ἀποθάνῃ, διὰ νὰ ζήσῃ, ἢ παραβλέπει τὴν ζωὴν, διὰ νὰ εὕρῃ

τὴν ἀθανασίαν. Θεραπεύει τοὺς μεγάλους, ἐν ᾧ τοὺς ἀποςρέφεται, καὶ τοὺς πλουσίους, ἐν ᾧ τοὺς καταφρονεῖ· καὶ ἀποῤῥίπτει ἀφειδῶς τὰ πάντα, διὰ νὰ τιμηθῇ, γενόμενος ὑπηρέτης αὐτῶν. Καυχᾶται ἀλαζονικῶς διὰ τὴν χαμέρπειάν του, καὶ διὰ τὴν ὑπ᾽ αὐτῶν ὑπεράσπισιν, καὶ ὑπερηφανευόμενος διὰ τὴν δουλείαν του, καταφρονεῖ τοὺς μὴ ἔχοντας τὴν δουλικὴν τιμήν του. Ὁποῖον θέαμα ἤθελεν εἶσθαι πρὸς τὸν Καραΐβην ὁ βίος τοῦ αὐλικοῦ Εὐρωπαίου, ὁ ἐπίμοχθος καὶ ἐπίφθονος! πόσους σκληροτάτους θανάτους ἤθελε προτιμήσει ὁ νωθρὸς οὗτος ἄγριος παρὰ ταύτην τὴν φρικτὴν ζωὴν, τῆς ὁποίας τὴν πικρίαν οὐδ᾽ αὐτὴ ἡ ἐκ τῆς εὐεργεσίας ἡδονὴ δὲν δύναται πολλάκις νὰ γλυκάνῃ! Ἔπρεπε νὰ ἐξεύρῃ τί σημαίνει ἡ λέξις δύναμις καὶ τιμὴ, διὰ νὰ ἰδῇ εἰς τί ἀποβλέπουσιν αἱ τόσαι φροντίδες. Ἔπρεπε νὰ μάθῃ, ὅτι εὑρίσκονται ἄνθρωποι, περὶ πολλοῦ ποιούμενοι τὴν παρὰ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων τιμὴν, ἄνθρωποι πιςεύοντες, ὅτι εἶναι εὐτυχεῖς, ὅτι εἶναι ἀξιόλογοι, μᾶλλον ἐκ τῆς μαρτυρίας τῶν ἄλλων, καὶ ὄχι ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν συνειδήσεως. Τοιαύτη εἶναι τῷ ὄντι ἡ ἀληθὴς αἰτία τούτων τῶν διαφορῶν. Ὁ μὲν ἄγριος ζῇ ἐν ἑαυτῷ, ὁ δὲ κοινωνικὸς ἔξω ἑαυτοῦ, ἀποβλέπων εἰς τὴν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων, καὶ πιςεύων, ὅτι εἶναι τοιοῦτος, ὁποῖον οἱ ἄλλοι τὸν ὑπολαμβάνουσι. Δὲν ἀνήκει εἰς τὸ ὑποκείμενον τοῦ λόγου μου νὰ ἀποδείξω, πῶς ἐκ τῆς τοιαύτης διαθέσεως, καὶ μετὰ τοσαύτας ἠθικὰς ὁμιλίας, γεννᾶται τόση ἀδιαφορία εἰς τὸ καλὸν καὶ κακόν· πῶς ὅλα καταντῶσιν εἰς τὴν ὑπόκρισιν, καὶ ὅλα γίνονται ἐπίπλαςα καὶ παιγνιώδη, τιμὴ, φιλία, ἀρετὴ, καὶ αὐταὶ πολλάκις αἱ κακίαι, μὲ τὰς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι, τέλος πάντων, τεχνεύονται κλέος ὑπὲρ ἑαυτῶν· πῶς, ἐρωτῶντες πάντοτε τοὺς ἄλλους περὶ ἡμῶν, καὶ μὴ τολμῶντες νὰ ςρέψωμεν τὴν τοιαύτην ἐρώτησιν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, μετὰ τοσαύτην φιλοσοφίαν, ἀςοσύνην, καὶ κοσμιότη-

τα, μετὰ τοσαῦτα ἀξιώματα ὑψηλοτάτης ἐννοίας, δὲν ἔχομεν ἄλλο, παρὰ ψευδὲς καὶ ἀπατηλὸν σχῆμα τιμῆς ἄνευ ἀρετῆς, λόγου ἄνευ φρονήσεως, καὶ ἡδονῆς ἄνευ εὐδαιμονίας. Ἀπέδειξα ὅμως, ὅτι δὲν εἶναι οὗτος ὁ ἀρχαῖος βίος τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὅτι ἡ πολιτικὴ κοινωνία, καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς προερχομένη ἀνισότης, μεταβάλλουσιν οὕτω καὶ ἐξαλλοιοῦσι τὰς φυσικὰς ἡμῶν διαθέσεις, καὶ τοῦτο μὲ ἀρκεῖ.

Ἐσπούδασα νὰ ἐκθέσω τὴν ἀρχὴν καὶ πρόοδον τῆς ανισότητος τῶν ἀνθρώπων, τὴν σύςασιν καὶ τὰς καταχρήσεις τῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν, καθ' ἃ δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ περὶ τούτων ὡς ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, διὰ μόνου τοῦ λογικοῦ φωτὸς, ὅπερ ἐςὶ χωρὶς νὰ ἀναφέρω τὰ ἱερὰ δόγματα, τὰ ὁποῖα παρεισάγουσι τὸν ἡγεμόνα ἐκ θείου δικαιώματος τεταγμένον. Συνάγεται δ' ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι ἡ ἀνισότης, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει σχεδὸν εἰς τὸν φυσικὸν βίον, ἐνισχύεται καὶ αὐξάνει διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἡμετέρων δυνάμεων, διὰ τῆς προκοπῆς τοῦ ἀνθρωπίνου νοὸς, καὶ τέλος πάντων, γίνεται μόνιμος καὶ νόμιμος ἐκ τῆς συςάσεως τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῶν νόμων. Συνάγεται πρὸς τούτοις, ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀνισότης, ὡς ἐκ μόνου τοῦ θετικοῦ δικαιώματος ςηριζομένη, εἶναι ἐναντία τοῦ φυσικοῦ, ὁσάκις δὲν συντρέχει κατ' ἀναλογίαν τῆς φυσικῆς ἀνισότητος. Ἐκ τούτου ἀποδεικνύεται ἱκανῶς τί πρέπει νὰ φρονῶμεν περὶ ἐκείνης τῆς ἀνισότητος, ἥτις ἐπικρατεῖ εἰς ὅλα τὰ πεπολιτευμένα ἔθνη. Διότι ὅπως ποτὲ καὶ ἂν ἐξηγηθῇ ὁ φυσικὸς νόμος, εἶναι προφανῶς ἐναντίον εἰς αὐτὸν, τὸ νὰ δεσπόζῃ τὸ παιδίον κατὰ τοῦ γέροντος, νὰ διοικῇ ὁ ἀνόητος τὸν σοφὸν, καὶ ὀλίγοι τινὲς ἄνθρωποι νὰ διαῤῥήγνυνται ἐκ τοῦ κόρου καὶ τῆς πλησμονῆς, ἐν ᾧ πεινᾷ ὁ λαὸς, ςερούμενος τῶν ἀναγκαίων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ.

Ἐν τῇ ἀφιερωτικῇ ἐπιςολῇ. Σελ. ια΄.

(Σημείωσις 1.) Ο῾ Ἡρόδοτος ἱςορεῖ, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ψευδοσμέρδιος, συνελθόντες οἱ ἑπτὰ πρῶτοι τῶν Περσῶν, ἐβουλεύοντο περὶ τοῦ εἴδους τῆς πολιτείας, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ συςήσωσιν εἰς τὴν Περσίαν· καὶ ὅτι ὁ Ὀτάνης, εἷς τούτων τῶν ἑπτὰ, ἀπεδέχετο μᾶλλον τὴν Δημοκρατίαν. Παράδοξον εἶναι τῷ ὄντι νὰ προβληθῇ τοιαύτη γνώμη ἀπὸ σόματος Σατράπου· ἐπειδὴ ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐδύνατο νὰ βασιλεύσῃ αὐτὸς, ἡ Δημοκρατία ὡς πρὸς τοὺς μεγάλους εἶναι φοβερωτέρα τοῦ θανάτου, ἀναγκάζουσα αὐτοὺς νὰ τιμῶσι τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλ' ἡ γνώμη τοῦ Ὀτάνους, ὡς φαίνεται, δὲν ἐνεκρίθη, καὶ βλέπων ὁ Σατράπης, ὅτι τὰ πράγματα καταντῶσι πάλιν εἰς Μοναρχίαν, μὴ θέλων δὲ μήτε νὰ ἄρχῃ, μήτε νὰ ἄρχεται, παρεχώρησεν ἑκουσίως εἰς ἄλλους τὸ σκῆπτρον, ζητήσας εἰς ἀμοιβὴν νὰ μείνῃ ἐλεύθερος καὶ ἀνεξάρτητος αὐτὸς καὶ οἱ ἀπόγονοίτου, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Εἶχε δέ τινα ὅρον ἡ ἐξαίρεσις αὕτη τοῦ Ὀτάνους, τὸν ὁποῖον καὶ ἂν δὲν ἔγραφεν ὁ Ἡρόδοτος *), ἔπρεπε νὰ τὸν ὑποθέσωμεν ἀναγκαίως· ἀλ-

---

*) Καὶ νῦν αὕτη ἡ οἰκίη διατελέει μούνη ἐλευθέρη ἐοῦσα Περσέων, καὶ ἄρχεται τοσαῦτα, ὅσα αὐτὴ ἐθέλει, νόμους οὐκ ὑπερβαίνουσα τοὺς Περσέων. Ἡροδ. Θαλ. σελ. 101.

λως δὲ ὁ Ὀτάνης, ἐλεύθερος ὢν παντὸς νόμου, καὶ ὅλως ἀνεξέταςος, ἤθελεν εἶσθαι παντοδύναμος εἰς τὴν Περσίαν, καὶ αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἰσχυρότερος· ἀλλὰ τοιοῦτος ἄνθρωπος, ἀρκούμενος ἐπὶ τοιαύτης περιςάσεως εἰς τὸ προνόμιον τοῦτο, ἦτον πάντη ἀπίθανον νὰ τὸ μεταχειρισθῇ κακῶς. Καὶ τῷ ὄντι δὲν βλέπομεν ἐκ τούτου παραμικρὰν ταραχὴν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν Περσῶν, οὔτε ἐπὶ τοῦ σοφοῦ Ὀτάνους, οὔτε ἐπὶ τῶν ἀπογόνων του.

Ἐν τῷ προοιμίῳ. Σελ. κε΄.

(Σημείωσις 2.) Ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καταφεύγω μετὰ θάῤῥους εἰς μίαν τῶν μαρτυριῶν ἐκείνων, τὰς ὁποίας οἱ φιλόσοφοι ἀποδέχονται, ὡς λόγους γενναίου καὶ ὑψηλοῦ νοὸς, λόγους ὑπ' αὐτῶν μόνον εὑρισκομένους καὶ νοουμένους.

»Ἐν ᾧ εἶναι συμφερώτατον νὰ γνωρίζωμεν ἑαυτοὺς, ἐγὼ »δὲν ἐξεύρω, ἂν δὲν γνωρίζωμεν πᾶν ἄλλο τι καλήτερα, παρ' »ἡμᾶς αὐτούς. Ἐν ᾧ ἔχομεν ἐκ φύσεως ὄργανα, εἰς μόνην »τὴν συντήρησιν ἡμῶν ὡρισμένα, τὰ μεταχειριζόμεθα εἰς ἀλ»λότρια πράγματα. Πάντοτε προσέχομεν εἰς τὰ ἔξω, καὶ ζῶ»μεν ἐκτὸς ἑαυτῶν, καὶ ἐνασχολούμενοι καθ' ὑπερβολὴν εἰς τὸ »νὰ πολλαπλασιάζωμεν τὰς ἐνεργείας τῶν αἰσθήσεών μας, καὶ »νὰ ἐκτεινώμεθα ἐξωτερικῶς, σπανίως γενόμεθα προσεκτικοὶ εἰς »ἐκείνην τὴν ἐσωτερικὴν αἴσθησιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν μανθάνοντες »ἀκριβῶς ὁπόσον εἶναι τὸ μέγεθος ἡμῶν, διακρίνομεν ἑαυτοὺς »ἀπὸ παντὸς ἄλλου ὄντος. Εἰς ταύτην ὅμως τὴν αἴσθησιν πρέ»πει νὰ προσέχωμεν, ἐὰν θέλωμεν νὰ γνωρίσωμεν ἑαυτούς. »Δι' αὐτῆς μόνης δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν τί ἐςὶν ἄνθρωπος. Ἀλ»λὰ πῶς νὰ δώσωμεν εἰς ταύτην τὴν αἴσθησιν τὴν πρέπουσαν »κίνησιν, καὶ νὰ τὴν ἐκτείνωμεν ὅσον τὸ δυνατόν; Πῶς νὰ

»ἀπαλλάξωμεν τὴν ψυχήν μας, ὅπου ὑπάρχει αὕτη ἡ αἴσθησις,
»ἀπὸ τὴν ἀπάτην, τὴν ὁποίαν πάσχει διὰ τὴν ἀχλὺν τοῦ νοὸς
»ἡμῶν; Ἡ αἴσθησις αὕτη διὰ τὴν ἀργίαν καὶ ἀπραξίαν της,
»ἔμεινεν ἀγύμναςος μεταξὺ τοσούτων σωματικῶν αἰσθημάτων·
»ἐξηράνθη ὑπὸ τοῦ πυρὸς τῶν ἡμετέρων παθῶν. Ἡ καρδία,
»ὁ νοῦς, αἱ ἄλλαι αἰσθήσεις, ὅλα συνώμοσαν ἐναντίον της.«
Ἱςορ. Φυσικ. Τόμ. 4. σελ. 151. περὶ τῆς ἀνθρωπ. φύσεως.

Ἐν τῷ λόγῳ. Σελ. 7.

(Σημείωσις 3.) Ἐκ τῶν μεταβολῶν, τὰς ὁποίας ἡ πολυχρόνιος χρῆσις τοῦ περιπατεῖν ἐπὶ δύο ποδῶν, ἐγέννησεν εἰς τὴν σωματικὴν σύςασιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε φαινομένης ὁμοιότητος τῶν ἀνθρωπίνων βραχιόνων μὲ τοὺς ἐμπροσθίους πόδας τῶν τετραπόδων, καὶ ἐκ τοῦ τρόπου, καθ᾽ ὃν περιπατοῦσι ταῦτα τὰ ζῶα, συνέβη ἀμφιβολία, ἂν ἦναι φυσικὸν νὰ περιπατῶμεν δίποδες οἱ ἄνθρωποι. Ὅλα τὰ παιδία περιπατοῦσι τετραποδηδὸν, καὶ ἔχουσι χρείαν παραδείγματος καὶ διδάγματος, διὰ νὰ ςαθῶσιν ὄρθια· ὑπάρχουσι μάλιςα ἔθνη ἀγρίων, οἷον οἱ Ὀττεντόται, οἱ ὁποῖοι ἀμελοῦντες τὰ παιδία των, συγχωροῦσι τὸν τετραποδισμὸν πολὺν χρόνον, καὶ ὕςερον δυσκολεύονται μεγάλως, νὰ τὰ ςήσωσιν εἰς τοὺς πόδας των. Τὸ αὐτὸ πάσχουσι καὶ οἱ Καραΐβαι τῶν Ἀντιλλῶν. Ἐκ τῶν πολλῶν τετραπόδων ἀνθρώπων ἀναφέρω τὸ παιδίον, τὸ εὑρεθὲν περὶ τὸ 1344 ἔτος πλησίον τῆς Ἐσσίας (Hesse). Τοῦτο ἐτράφη ἀπὸ λύκους, καὶ ἔλεγεν ὕςερον εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Πρίγκιπος Ἐῤῥίκου, ὅτι ἂν ἔμενεν εἰς τὴν ἐξουσίαν του, ἐπροτίμα νὰ ἐπιςρέψῃ εἰς τοὺς λύκους μᾶλλον, παρὰ νὰ συζῇ μὲ τοὺς ἀνθρώπους· Ἦτον τόσον συνειθισμένον νὰ περιπατῇ ὡς λύκος, ὥςε περιέδεταν εἰς τὸ σῶμά του ξύλα, διὰ νὰ τὸ ἀναγ-

κάσωσι νὰ ςαθῇ ὀρθὸν καὶ μὲ ἰσοςαθμίαν ἐπὶ τῶν δύο ποδῶν του. Τοιοῦτον ἦτον καὶ τὸ παιδίον, τὸ εὑρεθὲν κατὰ τὸ 1694. εἰς τὰ δάση τῆς Λιθουανίας, συναναςρεφόμενον μὲ τὰς ἄρκτους. Δὲν ἐφαίνετο παντελῶς, ὡς λέγει ὁ Κονδιλλιὰκ, ὅτι εἶχε λογικόν. Περιεπάτει διὰ τῶν ποδῶν καὶ χειρῶν, καὶ δὲν εἶχε δι' ὅλου προφορικὸν λόγον, ἀλλ' ἐξέφερε φωνὰς πάντη ἀλλοτρίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ μικρὸς ἄγριος τῆς Ἀνοβέρας (Hanovre), ὁ μετακομισθεὶς πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Ἀγγλίας, μὲ μεγίςην δυσκολίαν ἐδύνατο νὰ περιπατήσῃ ἐπὶ δύο ποδῶν. Εὑρέθησαν πρὸς τούτοις δύο ἄγριοι εἰς τὰ Πυρηναῖα, οἱ ὁποῖοι ἔτρεχον τὰ ὄρη ὡς τετράποδα. Τὸ τετραποδίζειν, λέγουσι τινὲς, καταργεῖ τὴν χρῆσιν τῶν χειρῶν, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι λαμβάνομεν τόσην ὠφέλειαν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἱκανὸν νὰ ἀνατρέψῃ τοῦ τετραποδισμοῦ τὴν δόξαν· ἐπειδὴ ἐκτὸς τοῦ ὅτι οἱ πίθηκοι μαρτυροῦσιν, ὅτι κάλλιςα δυνάμεθα νὰ κινῶμεν τὰς χεῖρας κατὰ δύο τρόπους, ἡ τοιαύτη ἔνςασις ἀποδεικνύει μόνον, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ μεταχειρισθῇ τὰ μέλη του καὶ κατ' ἄλλον τρόπον, εὐχρηςέτερον τοῦ φυσικοῦ, ὄχι ὅμως καὶ ὅτι ἡ φύσις διώρισε τὸν ἄνθρωπον νὰ περιπατῇ ἄλλως πως, παρ' ὃ αὐτὴ διδάσκει.

Ἔχομεν ὅμως, νομίζω, πολλὰ ἰσχυροτέρους λόγους, εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶον δίπουν. Διότι πρῶτον μὲν, καὶ ἂν ἀποδειχθῇ, ὅτι ἐδύνατο κατ' ἀρχὰς ὁ ἄνθρωπος, νὰ ἔχῃ ἄλλον σχηματισμὸν, παρὰ τὸν σημερινὸν, τοῦτο δὲν εἶναι ἱκανὸν, ὥςε νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τῷ ὄντι ὁ σχηματισμός του ἦτον ποτὲ ἀλλοῖος· ἐπειδὴ ἀφ' οὗ ἀποδειχθῶσι δυναταὶ αἱ τοιαῦται μεταβολαὶ, πρέπει πρὸς τούτοις νὰ ἀποδειχθῇ πιθανὸν τοὐλάχιςον καὶ τὸ ὅτι ἔγειναν. Ἔπειτα, ἐὰν οἱ βραχίονες τοῦ ἀνθρώπου δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι κατὰ τὴν χρείαν ἀντὶ ποδῶν, τοῦτο εἶναι μία μόνη παρατήρησις ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ

τετραποδισμοῦ, ἐν ᾧ ἔχομεν πλῆθος ἄλλων παρατηρήσεων ἐναντίων. Πρῶτον μὲν ὅτι ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι προσκεκολλημένη εἰς τὸ σῶμά του, ἀντὶ νὰ διευθύνῃ τοὺς ὀφθαλμούς του ὁριζοντίως, καθὼς ὅλων τῶν ἄλλων ζώων καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν περιπατῇ ὀρθὸς, τοὺς σρέφει κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν γῆν, ὅταν περιπατῇ διὰ τεσσάρων· ἡ δὲ τοιαύτη θέσις τῶν ὀφθαλμῶν, δὲν εἶναι πολλὰ ὠφέλιμος εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ ζώου. Δεύτερον δὲ, ὅτι δὲν ἔχει οὐρὰν, μέλος περιττὸν μὲν εἰς τὸν ὀρθοπεριπατητικὸν ἄνθρωπον, ἀναγκαῖον δὲ εἰς τὰ τετράποδα ζῶα· διὸ καὶ ὅλα τὴν ἔχουσι. Τρίτον δὲ, ὅτι οἱ μασοὶ τῆς γυναικὸς, δίποδος οὔσης, καὶ φερούσης τὸ παιδίον εἰς τὰς ἀγκάλας της, ἔχουσι θέσιν ἁρμοδιωτάτην· τετραποδιζούσης δὲ, ὁ τόπος αὐτῶν εἶναι ἀνοικειότατος, καὶ διὰ τοῦτο ἡ φύσις, ἐπὶ πάντων τῶν τετραπόδων, τοὺς ἔταξεν ἄλλως πως. Τέταρτον, ὅτι τὰ ὀπίσθια τοῦ ἀνθρώπου, ἔχουσιν ὕψος ὑπερβολικὸν ὡς πρὸς τὰ ἐμπρόσθια, καὶ ἂν περιπατήσῃ τετραποδηδὸν, ἀνάγκη πᾶσα νὰ γονυπετήσῃ· ὅθεν καὶ τὸ ὅλον ζῶον λαμβάνει ἁρμονίαν ἔξω πάσης ἀναλογίας, καὶ τὸ βάδισμα γίνεται δύσκολον. Ἔπειτα ἂν πατήσῃ ἐπὶ γῆς τὸ θέναρ, ὅπερ ἐςὶν ὁλόκληρον τὴν βάσιν τοῦ ποδὸς, καθὼς πατεῖ καὶ τῆς χειρὸς τὴν παλάμην, ἤθελεν ἔχει εἰς τὸν ὀπίσθιον πόδα μίαν ἄρθρωσιν ὀλιγώτερον παρὰ τὰ ἄλλα ζῶα, ἐκείνην δηλαδὴ, καθ' ἣν ἑνοῦται τὸ ἄρθρον τῆς ὁπλῆς μὲ τὴν κνήμην (qui joint le canon au tibia)· ἂν δὲ πατήσῃ, μὲ τὰ ἄκρα τῶν δακτύλων, καθὼς καὶ τῷ ὄντι ἀναγκάζεται νὰ πατῇ, ὅταν τετραποδίζῃ, ὁ ταρσὸς, ἐκτὸς τοῦ ὅτι σύγκειται ἐκ πολλῶν ὀςέων, εἶναι καὶ μεγαλήτερος, ἢ ὥςε νὰ ἐπέχῃ τόπον ὁπλῆς (de canon)· πρὸς δὲ τούτοις ὁ ταρσὸς εἶναι συνηρμοσμένος ἐγγύτατα μὲ τὸ μετατάρσιον, ὥςε δὲν δύναται νὰ δώσῃ εἰς τὴν κνήμην τοῦ ἀνθρώπου τόσην εὐκαμψίαν, ὅσην ἔχουσιν αἱ τῶν τετραπό-

δων. Τετραποδίζουσι μὲν τὰ παιδία, ἀλλ' εἰς τοιαύτην ἡλικίαν, καθ' ἣν αἱ φυσικαὶ δυνάμεις εἶναι εἰσέτι ἀσθενεῖς, καὶ τὰ μέλη ἀπαγίωτα. Ἐὰν ἐκ τούτου συμπεράνωμεν φυσικὸν τὸν τετραποδισμὸν, εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ νὰ φρονῶμεν, ὅτι οἱ κύνες δὲν εἶναι ζῶα περιπατητικὰ, ἀλλὰ ἑρπετὰ, διότι εἰς πολλὰς ἡμέρας, ἀφ' οὗ γεννηθῶσιν, ἕρπουσιν. Ὅτι δὲ συνέβη νὰ φανῶσι ποτὲ ἄνθρωποι τετράποδες, τοῦτο δὲν ἀρκεῖ εἰς ἀπόδειξιν, τοῦ ὅτι παρὰ φύσιν ὀρθοπεριπατεῖ ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος· ἐν ᾧ μάλιστα ὑπάρχουσιν ἔθνη, τὰ ὁποῖα, ὡς πάντη ἀκοινώνητα μετὰ τῶν λοιπῶν, δὲν ἐδύναντο νὰ μιμηθῶσι τίποτε, καὶ ὅμως ὀρθοπεριπατοῦσι. Ὅταν ἀφεθῇ παιδίον εἰς τὸ δάσος, πρὶν ἔλθῃ εἰς ἡλικίαν τοῦ περιπατεῖν, καὶ τραφῇ ὑπό τινος ζώου, θέλει μιμηθῇ τὴν τροφόν του, γυμναζόμενον νὰ περιπατῇ καθὼς αὐτὴ, καὶ θέλει λάβει ἐκ συνηθείας τοιαύτην εὐκολίαν εἰς τοῦτο, οἵαν δὲν ἔχει ἐκ φύσεως. Καὶ καθὼς οἱ ἄχειρες, γυμναζόμενοι, ἐπιτηδεύονται διὰ τῶν ποδῶν, ὅσα ἡμεῖς διὰ τῶν χειρῶν, οὕτω καὶ τὸ παιδίον ἐκεῖνο, θέλει καταςήσει τὰς χεῖράς του εἰς χρῆσιν ποδῶν.

Σελ. 8. (Σημ. 4.) Ἂν τύχῃ τις ἀπὸ τοὺς ἀναγνώςας μου τόσον ἀμαθὴς φυσικὸς, ὥςε νὰ μὲ προβάλῃ δυσκολίας εἰς ταύτην τὴν ὑπόθεσιν τὴν περὶ φυσικῆς καρποφορίας τῆς γῆς, πρὸς τὸν τοιοῦτον ἀποκρίνομαι διὰ τῶν κατωτέρω.

» Ἐπειδὴ τὰ φυτὰ λαμβάνουσι περισσοτέραν τροφὴν ἐκ » τοῦ ἀέρος καὶ τῶν ὑδάτων, παρ' ὅσην ἐκ τῆς γῆς, συμβαίνει » λοιπὸν ὅτι σηπόμενα, προσφέρουσιν εἰς τὴν γῆν περισσοτέραν » ὕλην, παρ' ὅσην ἔλαβον ἐξ αὐτῆς. Πρὸς τούτοις τὸ δάσος » τῶν δένδρων προξενεῖ βροχὴν, ὅπου εὑρίσκεται· διότι περι» συνάγει τὰς ἀναθυμιάσεις. Ὅθεν ἐὰν τὸ δάσος διαμείνῃ πο» λὺν χρόνον ἀνέπαφον, τὸ ὑπ' αὐτὸ ςρῶμα τῆς γῆς, τὸ χρήσι» μον εἰς τὰς βλαςήσεις καὶ φυτοτρόφον, θέλει παχυνθῇ μεγά-

»λως. Τὰ δὲ ζῶα προσφέρουσιν εἰς τὴν γῆν ὀλιγώτερον, παρ' »ὅ,τι ἔλαβεν ἐξ αὐτῆς· καὶ οἱ ἄνθρωποι ὁμοίως φθείρουσι πάμ»πολλα δένδρα καὶ φυτὰ διὰ τὸ πῦρ, καὶ δι' ἄλλας χρήσεις. »Ὅθεν τὸ φυτοφόρον ςρῶμα τῆς γῆς τοῦ ὑπ' ἀνθρώπων κατοι»κουμένου τόπου, ἀκαταπαύςως λεπτυνόμενον, πρέπει νὰ ἔλθῃ »τέλος πάντων εἰς τὴν κατάςασιν τῆς Πετραίας Ἀραβίας, καὶ »πολλῶν ἄλλων Ἀνατολικῶν γαιῶν, τῶν ἀρχαιοτάτων τῷ ὄντι »κατοικημάτων τοῦ ἀνθρώπου, ἔνθα δὲν εὑρίσκει τις ἄλλο, εἰμὴ »ἅλας καὶ ἄμμον· διότι τὸ μὲν ςερεὸν ἅλας, τὸ ἐκ τῶν ζώων »καὶ φυτῶν, ἀποταμιεύεται ἐκεῖ, τὰ δὲ ἄλλα μόρια ἐξατμίζον»ται.« Βυφῶν, Ἱςορ. Φυσ.

Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν φυτῶν καὶ δένδρων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐκαλύπτοντο ὅλα σχεδὸν τὰ ἐσχάτως εὑρεθέντα ἔρημα νησία, ἔτι δὲ καὶ ἐξ ὧν ἡ ἱςορία λέγει περὶ τῶν ἀπείρων δρυμώνων, τοὺς ὁποίους ἔκαψαν οἱ ἄνθρωποι διὰ πάσης τῆς γῆς, πληθυνόμενοι καὶ πολιτευόμενοι. Σημειωτέον πρὸς τούτοις καὶ τὰ τρία ταῦτα. Πρῶτον μὲν, ὅτι ἂν ὑπάρχωσι φυτὰ, δυνάμενα νὰ ἀναπληρῶσι τὴν φυτοτρόφον ὕλην τῆς γῆς, ὅσην φθείρουσι τὰ ζῶα κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Βυφῶνος, αὐτὰ εἶναι πρὸ πάντων τὰ δένδρα, τῶν ὁποίων αἱ κορυφαὶ καὶ τὰ φύλλα συνάγουσι καὶ ἐφέλκουσι περισσότερα ὕδατα καὶ ἀναθυμιάσεις, παρὰ τὰ λοιπὰ φυτά. Δεύτερον δὲ, ὅτι ἡ φθορὰ τῆς χώρας, ὅπερ ἐςὶν ἡ ςέρησις τῆς φυτοφόρου ὕλης, πρέπει νὰ γίνεται ταχυτέρα, ὅσῳ μᾶλλον καλλιεργεῖται ἡ γῆ· καὶ ὅτι οἱ ἄνθρωποι, φιλοπονώτεροι γινόμενοι, δαπανῶσι περισσοτέρους καρποὺς ἀφ' ἑκάςου εἴδους. Τρίτον δὲ καὶ ἰσχυρότερον, ὅτι ἐκ τοῦ καρποῦ τῶν δένδρων λαμβάνουσιν ἀφθονωτέραν τροφὴν οἱ ἄνθρωποι, παρ' ὅσην ἐκ τῶν ἄλλων φυτῶν· περὶ τούτου ἐκ πείρας ἰδίας εἰμαι πεπεισμένος, συγκρίνας τὰ προϊόντα δύο γαιῶν, ἴσων κατὰ τὴν ἔκτασιν καὶ κατὰ τὴν ποιότητα, τῆς μὲν καρποφορούσης κάςανα, τῆς δὲ σίτου.

Σελ. 8. (Σημ. 5.) Δύο εἶναι αἱ γενικώτεραι διαφοραὶ τῶν σαρκοφάγων τετραπόδων. Ἡ μὲν λαμβάνεται ἐκ τοῦ σχήματος τῶν ὀδόντων, ἡ δὲ ἐκ τῆς διοργανώσεως τῶν ἐντοσθίων. Ὅλα τὰ φυτοφάγα ζῶα, οἷον ὁ Ἵππος, ὁ Βοῦς, τὸ Πρόβατον, ὁ Λαγωὸς, ἔχουσι πλατεῖς τοὺς ὀδόντας· τὰ δὲ σαρκοβόρα, οἷον ὁ Αἴλουρος, ὁ Κύων, ὁ Λύκος, ἡ Ἀλώπηξ ἔχουσιν αὐτοὺς ὀξεῖς. Καὶ πάλιν τὰ σαρκοφάγα, διαφέρουσι κατά τινα τῶν ἐντοσθίων· οἷον τὸ λεγόμενον κῶλον ἐλλείπει ἀπὸ τὰ σαρκοφάγα. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος ἔχει ὀδόντας καὶ σπλάγχνα τοιαῦτα, οἷα καὶ τὰ καρποφάγα, πρέπει νὰ συγκαταταχθῇ φυσικῶς μετὰ τῶν καρποφάγων. Τοῦτο βεβαιοῦται ὄχι μόνον ἐξ ἀνατομικῶν παρατηρήσεων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀρχαίων ἀπομνημονευμάτων. Ὁ Δικαίαρχος, κατὰ τὸν Α΄γ. Ἱερώνυμον, ἐν τοῖς περὶ Ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων βιβλίοις λέγει, ὅτι »Ἐπὶ τῆς βασιλείας του Κρό»νου, καθ' ὃν καιρὸν ἡ γῆ ἦτον εἰσέτι καρποφόρος διὰ φυσικὴν »γονιμότητα, οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων ἔτρωγε κρέας, ἀλλὰ πάντες »ἐτρέφοντο ἀπὸ καρποὺς καὶ ὄσπρια, ἀγεωργήτως συλλεγόμενα. »(liv. 2. adv. Jovinian).“ Δῆλον δὲ ἐκ τούτου, ὅτι ἑκουσίως παρασιωπῶ τὴν ἐκ τῆς καρποφαγίας εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὠφέλειαν· διότι ἡ μόνη μάχης αἰτία τῶν σαρκοβόρων ζώων πρὸς ἄλληλα, εἶναι ἡ βορά· τὰ δὲ καρποφάγα συζῶσιν ἐν εἰρήνῃ ἀδιακόπως· ὥςε ἂν ὁ ἄνθρωπος ἦναι ἐκ τῶν καρποφάγων, ἤθελεν ἔχει πολλὰ μεγαλητέραν εὐκολίαν νὰ διάγῃ τὸν φυσικὸν βίον, καὶ πολλὰ μικροτέραν ἀνάγκην νὰ μεταβῇ εἰς τὸν πολιτικόν.

Σελ. 9. (Σημ. 6.) Ὅσαι γνώσεις ἀπαιτοῦσι μελέτην καὶ θεωρίαν, ὅσαι προσγίνονται ἐξ ἀλληλουχίας ἰδεῶν, καὶ κατὰ διαδοχὴν τελειοποιοῦνται, εἶναι τρόπον τινὰ ἔξω τῆς δυνάμεως τοῦ ἀγρίου ἀνθρώπου· ὅς τις διάγει ἀκοινώνητος πρὸς τοὺς ἄλλους, ὅπερ ἐςὶν οὔτε τὸ ὄργανον τῆς κοινωνίας ἔχει,

οὔτε χρείαν εἰς τοῦτο κατεπείγουσαν. Ἡ μόνη γνῶσις καὶ ἀξιότης αὐτοῦ εἶναι τὸ πηδᾷν, τὸ τρέχειν, τὸ μάχεσθαι, τὸ λιθοβολεῖν, τὸ ἀναβαίνειν τὰ δένδρα. Ἐὰν δὲ αὗται μόνον ἦναι αἱ πράξεις του, πράττει ὅμως αὐτὰς ἀσυγκρίτως καλήτερα, παρ' ὅσον ἡμεῖς οἱ μὴ ἔχοντες τούτων τὴν αὐτὴν ἀνάγκην· καὶ ἐπειδὴ τὰ τοιαῦτα εἶναι ἀποτελέσματα μόνης τῆς σωματικῆς γυμνάσεως, καὶ δὲν μεταδίδονται ἀπ' ἄλλου εἰς ἄλλον, οὔτε τελειοποιοῦνται διὰ μεταδόσεως, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἦτον ἄξιος περὶ τὰ τοιαῦτα, ὅσον καὶ οἱ ἔσχατοι αὐτοῦ ἀπόγονοι.

Αἱ διηγήσεις τῶν περιηγητῶν εἶναι πλήρεις παραδειγμάτων περὶ τῆς δυνάμεως καὶ εὐρωςίας τῶν βαρβάρων καὶ ἀγρίων ἐθνῶν. Ἐπαινοῦσιν ὁμοίως καὶ τὴν ἀξιότητα καὶ ἐλαφρότητα τῶν τοιούτων ἀνθρώπων· καὶ ἐπειδὴ ἀρκεῖ νὰ ἔχῃ τις ὀφθαλμοὺς, διὰ νὰ παρατηρήσῃ τὰ τοιαῦτα πράγματα, δὲν εἶναι ἀπαίσιον νὰ πιςεύσωμεν, ὅσα περὶ τούτων διηγοῦνται μάρτυρες αὐτόπται. Λαμβάνω εἰς τοῦτο τὰ τυχόντα παραδείγματα ἀπὸ τὰ προχειρότερα βιβλία.

» Οἱ Ὀττεντόται, λέγει ὁ Κολδῆνος, εἶναι εἰς τὴν ἀλιευτικὴν δοκιμώτεροι τῶν Εὐρωπαίων, τῶν κατοικούντων τὸ » Ἀκρωτήριον τῆς Χρηςῆς Ἐλπίδος. Ἡ ἁπλῆ ἐπιτηδειότης των » ἐξισοῦται μὲ τὰ τεχνικὰ ἔργα, τὰ δίκτυα, τὸ ἄγκιςρον, τὸ » ἀλιευτικὸν καμάκιον, καὶ εἰς τοὺς θαλασσίους κόλπους, καὶ » εἰς τοὺς ποταμούς. Εἶναι ἱκανοὶ νὰ συλλαμβάνωσι τὰ ὀψάρια » διὰ τῆς χειρός. Εἶναι ἄριςοι κολυμβηταὶ, καὶ τὸ κολύμβημάτων ἔχει τι ἐξαίσιον καὶ ἰδιαίτερον. Κολυμβῶσιν, ἔχοντες » τὸ σῶμα ὄρθιον, καὶ τὰς χεῖρας ἐκτεταμένας ἔξω τῆς θα- » λάσσης, ὡς βαδίζοντες τρόπον τινὰ ἐπὶ γῆς. Ἐπὶ τοῦ μεγί- » ςου σάλου τῶν θαλασσίων, ὅταν τὰ κύματα ἐπαίρωνται εἰς » ὕψος ὀρέων, αὐτοὶ χορεύουσι τρόπον τινὰ ἐπὶ τῶν κυμάτων, » ἀναβαίνοντες καὶ καταβαίνοντες ὡς τμήματα φελλοῦ.

»Οἱ Ὀττεντόται, λέγει πρὸς τούτοις ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς, »εἶναι θαυμασιώτατοι κυνηγοὶ, καὶ ἡ ἐλαφρότης των εἰς τὸν »δρόμον εἶναι ἀπερινόητος.« Θαυμάζει, διότι δὲν μεταχειρίζονται εἰς κακὸν τὴν ἐλαφρότητά των συχνότερα· ὅπερ συμβαίνει ἐνίοτε, κατὰ τοὺς κατωτέρω λόγους αὐτοῦ τοῦ Κολβήνου. »Ναύτης τις Ὁλλανδὸς, καταβὰς ἀπὸ τὸ πλοῖον εἰς τὸ Ἀκρωτήριον τῆς Χρηστῆς Ἐλπίδος, ἐπεφόρτισε, λέγει, Ὀττεντότην »τινὰ βάρος ἕως εἴκοσι λιτρῶν ταβάκου, προστάξας αὐτὸν νὰ »συνακολουθήσῃ εἰς τὴν πόλιν. Ἀφ᾽ οὗ ἀπεμακρύνθησαν ὁπωσ»οῦν καὶ οἱ δύο ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, ὁ Ὀττεντό»της ἠρώτησε τὸν Ὁλλανδὸν ἂν ἦναι ἱκανὸς νὰ τρέχῃ· νὰ »τρέχω; μάλιστα, ἀπεκρίθη ὁ ναύτης· ἂς τρέξωμεν λοιπὸν, »εἶπεν ὁ Ἀφρικανὸς, καὶ φεύγων μὲ τὸν ταβάκον, εὐθὺς ἔγει»νεν ἄφαντος. Ὁ ναύτης, ἀπορῶν διὰ τὸν ἐξαίσιον δρόμον τοῦ »Ὀττεντότου, δὲν ἐσοχάσθη κἂν νὰ τὸν καταδιώξῃ, καὶ δὲν »εἶδε πλέον οὔτε τὸν ταβάκον του, οὔτε τὸν ταβακοφόρον.

»Ἔχουσι τὴν ὅρασιν ὀξυτάτην, καὶ τὴν χεῖρα σταθερωτά»την, ὥστε κατὰ τοῦτο οἱ Εὐρωπαῖοι δὲν συγκρίνονται μὲ αὐ»τοὺς παντελῶς. Εἰς ἑκατὸν βήματα μακρὰν, εἶναι ἱκανοὶ νὰ »στήσωσιν ἥμισυ σολδίον, καὶ ῥίπτοντες πέτραν, νὰ ἐπιτύχωσι »τοῦ σκοποῦ· τὸ δὲ θαυμασιώτερον εἶναι, ὅτι ἀντὶ νὰ προσ»ηλώσωσι τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν σκοπὸν, καθὼς ἡμεῖς, αὐτοὶ »κινοῦνται καὶ στρέφονται ἀκαταπαύστως· ὡς ἐξ ἀοράτου χει»ρὸς ἐπιῤῥίπτεται ἡ πέτρα των.

Ὅσα ἀναφέρομεν ἡμεῖς περὶ τῶν Ὀττεντότων τοῦ Ἀκρωτηρίου τῆς Χρηστῆς Ἐλπίδος, τὰ αὐτὰ λέγει περὶ τῶν κατοικούντων τὰς Ἀντίλλας νήσους ὁ Π. Τέρτριος. Ἐπαινεῖ πρὸ πάντων τὴν ἀκρίβειαν, καθ᾽ ἣν θηρεύουσι διὰ τῶν βελῶν, τὰ μὲν πτηνὰ ἐν ᾧ πετῶσι, τὰ δὲ ὀψάρια, ἐν ᾧ πλέουσι· τὰ ὁποῖα ἔπειτα συλλαμβάνουσι κολυμβῶντες. Ὄχι ὀλιγώτερον εἶναι

περίφημοι καὶ οἱ ἄγριοι τῆς ἀρκτώας Ἀμερικῆς, διὰ τὴν δύναμιν καὶ δεξιότητά των. Ἰδοὺ παράδειγμα περὶ τούτων, ἐκ τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν καὶ περὶ τῶν κατοικούντων τὴν μεσημβρινὴν Ἀμερικήν.

Κατὰ τὸ 1746 ἔτος, Ἀμερικανός τις, ἐκ τῆς πόλεως τοῦ Καλοῦ Ἀέρος λεγομένης (Buenos-Aires), καταδικασθεὶς νὰ δουλεύῃ εἰς τὰ Γάδειρα (Cadix), ἐπρόβαλεν εἰς τὴν ἐκεῖ πολιτικὴν διοίκησιν, νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν ἐλευθερίαν του διὰ τοῦ κινδύνου τῆς ζωῆς του ἐπί τινος δημοσίας ἑορτῆς· ὑπεσχέθη νὰ ἀγωνισθῇ μόνος κατὰ τοῦ ἀγριωτέρου ταύρου, καὶ ἔχων ἀντὶ παντὸς ὅπλου μίαν μόνην χορδὴν, νὰ ἐκφοβήσῃ καὶ νὰ δέσῃ τὸν ταῦρον ἀφ' ὁποιουδήποτε μέρους θελήσωσι, νὰ ἐπιςρώσῃ ἐπ' αὐτὸν ἐπίσαγμα, νὰ τὸν χαλινώσῃ, νὰ τὸν ἀναβῇ, καὶ οὕτω νὰ ἀντιπαραταχθῇ πρὸς ἄλλους δύο ταύρους, τοὺς μανικωτέρους, καὶ νὰ τοὺς θανατώσῃ εὐθὺς, ὅταν τὸν προςάξωσιν οἱ θεαταὶ, ἄνευ τινὸς ἄλλης βοηθείας. Ἀξιωθεὶς τοῦ ζητήματος ὁ Ἀμερικανὸς, εὐδοκίμησεν εἰς ὅλα κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν του. Ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον ἐπεχείρησεν εἰς τὸν ἀγῶνα, καὶ ὅλη τῆς ταυρομαχίας ταύτης ἡ λεπτομέρεια περιέχεται εἰς τὸν πρῶτον τόμον τῆς Φυσ. Ἱςορίας τοῦ Γαυτερίου, σελ. 262.

Σελ. 11. (Σημ. 7.) Ὁ χρόνος τῆς ζωῆς τῶν ἵππων, λέγει ὁ Βυφῶν, καθὼς καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ζώων, ἀναλογεῖ μὲ τὸν χρόνον τῆς σωματικῆς αὐτῶν αὐξήσεως. Ὁ ἄνθρωπος, ὅς τις μέχρι δεκατεσσάρων ἐτῶν αὐξάνει, δύναται νὰ ζήσῃ ἑξάκις ἢ ἑπτάκις τόσον χρόνον, ὅπερ ἐςὶν ἐννενήκοντα ἢ ἑκατὸν ἔτη. Αἱ ἐπέκεινα τῶν ὅρων τούτων ἡλικίαι εἶναι τόσον σπάνιαι, ὥςε δὲν πρέπει οὔτε κατ' ἐξαίρεσιν νὰ τὰς θεωρήσωμεν, καὶ νὰ συμπεράνωμεν ἐξ αὐτῶν συμπεράσματα μακροζωΐας. Καὶ ἐπειδὴ οἱ παχεῖς ἵπποι αὐξάνουσι ταχύτερα, παρὰ τοὺς

λεπτοὺς, διὰ τοῦτο καὶ ζῶσιν ὀλιγώτερον χρόνον, γηράσκοντες εὐθὺς ἀπὸ δεκατεσσάρων ἐτῶν.

Σελ. 12. (Σημ. 8.) Τὰ σαρκοφάγα ζῶα, πρὸς τὰ καρποφάγα παραβαλλόμενα, ἔχουσι, παρ᾽ ἐμοὶ κριτῇ, καὶ ἄλλην διαφορὰν, γενικωτέραν τῆς κατὰ τὴν 5. σημ. ἐκτεθείσης, ἐκτεινομένην μέχρι τῶν πτηνῶν. Συμβαίνει δὲ ἡ διαφορὰ αὕτη ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τέκνων, τὰ ὁποῖα ἐφ᾽ ἑκάστης γέννας, ἐπὶ μὲν τῶν φυτοφάγων ζώων, δὲν ὑπερβαίνουσι τὰ δύο, ἐπὶ δὲ τῶν σαρκοφάγων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γεννῶνται περισσότερα. Καὶ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ δὲ τῶν μαστῶν φαίνεται ὁ περὶ τούτου σκοπὸς τῆς φύσεως· διότι τῶν μὲν φυτοφάγων τὰ θήλεα, οἷον ἡ Βοῦς, ἡ Αἴξ, ἡ Ἔλαφος, ἡ Ὄϊς, κ. τ. λ. ἔχουσι μόνον δύο μαστοὺς, τὰ δὲ τῶν σαρκοφάγων, οἷον ἡ Κύων, ἡ Γαλῆ, ἡ Λύκαινα, ἡ Τίγρις, κ. τ. λ. ἔχουσιν ἕξ, ἢ ὀκτώ. Καὶ ἡ μὲν Ἀλεκτορίς, ὁ Χὴν, ἡ Νῆσσα, ὄρνεα κρεωφάγα, καθὼς ὁ Ἀετὸς, ὁ Ἱέραξ, ὁ Αἰγωλιὸς, ὑποθάλπουσι καὶ ἐκλεπίζουσι πολλὰ ἐν ταὐτῷ ᾠά· ἡ δὲ Περιστερὰ, ἡ Τρυγὼν, καὶ ὅλα τὰ καρποφάγα πτηνὰ, ἐπωάζουσι δύο μόνον. Ὁ λόγος τῆς διαφορᾶς ταύτης εἶναι, ὅτι τὰ μὲν φυτοφάγα καὶ καρποφάγα διατρίβουσιν εἰς βοσκὴν ὅλην σχεδὸν τὴν ἡμέραν, καὶ ἀναγκαζόμενα νὰ δαπανῶσι πολὺν χρόνον εἰς ἰδίαν τροφὴν, δὲν ἐξαρκοῦσι νὰ τρέφωσι πολλὰ τέκνα· τὰ δὲ σαρκοφάγα, ἐπειδὴ εἰς μίαν στιγμὴν δύνανται εὐκόλως νὰ κορεσθῶσιν, ἔχουσι καιρὸν νὰ ἐπιστρέφωσι συχνὰ εἰς τὰ τέκνα των, καὶ πάλιν νὰ θηρεύωσιν ἄλλην τροφὴν, καὶ νὰ ἀναπληρῶσι τὴν πολλὴν ποσότητα τοῦ ἐκμυζωμένου γάλακτος. Εἶναι πολλὰ ἐν τούτοις ἄξια ἰδιαιτέρας ἐξετάσεως καὶ θεωρίας, ἀλλὰ δὲν ἔχουσιν ἐνταῦθα τόπον τὰ τοιαῦτα, καὶ ἀρκεῖ μόνον, ὅτι ἀπέδειξα τὸ γενικώτερον σύστημα τῆς φύσεως· σύστημα, ἐκ τοῦ ὁποίου λαμβάνομεν νέας ἀφορμὰς, διὰ νὰ δια-

κρίνωμεν ἀπὸ τὰ σαρκοφάγα τὸν ἄνθρωπον, καὶ νὰ τάξωμεν αὐτὸν μετὰ τῶν καρποφάγων.

Σελ. 18. (Σημ. 9.) Ἔνδοξός τις συγγραφεὺς, παραβάλλων πρὸς ἄλληλα τὰ καλὰ καὶ κακὰ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, εὗρεν, ὅτι τὰ κακὰ εἶναι ἀσυγκρίτῳ λόγῳ περισσότερα, καὶ ὅτι ἐν γένει ἡ ζωὴ, εἶναι ἱκανῆς ἀθλιότητος δῶρον εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἐγὼ δὲν θαυμάζω παντελῶς διὰ τὸ συμπέρασμά του. Αὐτὸς ἔλαβε τὰς προτάσεις τῶν συλλογισμῶν του ἀπὸ τὴν πολιτικὴν τοῦ ἀνθρώπου κατάστασιν· ἂν ἐξέταζεν ὅμως τὸν φυσικὸν ἄνθρωπον, ἤθελε συμπεράνει ἄλλα, ὅτι δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος πάσχει ἀφ' ἑαυτοῦ, καὶ διὰ τὰ πάθη του δὲν ἐνέχεται ἡ φύσις. Δὲν ἐδοκιμάσαμεν ὀλίγους κόπους διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τόσην ἀθλιότητα. Ἐξηκριβώσαμεν τόσας ἐπιστήμας, ἐπενοήσαμεν τόσας τέχνας, μετεχειρίσθημεν τόσας δυνάμεις, κατεχώσαμεν ἀβύσσους, ἐξωμαλύναμεν ὄρη, συνετρίψαμεν κρημνοὺς, κατεστήσαμεν ποταμοὺς πλωΐμους, ἐκαλλιεργήσαμεν τόσην γῆν, ἀνεσκάψαμεν λάκκους, ἐξηράναμεν τέλματα, ἀνεγείραμεν ἐπὶ γῆς οἰκοδομὰς ὑπερμεγέθεις, ἐπληρώσαμεν τὴν θάλασσαν πλοίων καὶ πλωτήρων. Ἀλλ' ἀφ' οὗ συναθροίσῃ τις εἰς ἓν τούτους ὅλους τοὺς κόπους, ἂς ἐξετάσῃ ὁπωσοῦν τὴν ἀληθινὴν ἐξ αὐτῶν ὠφέλειαν ὡς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἀναμφιβόλως θέλει καταπλαγῇ, μὴ εὑρίσκων μηδεμίαν ἀναλογίαν· θέλει κλαύσει τοῦ ἀνθρώπου τὴν τύφλωσιν, ὅστις διὰ νὰ θεραπεύσῃ τὴν ματαίαν αὐτοῦ φιλοδοξίαν, καί τινα ἄλογον μεγαλοφροσύνην περὶ ἑαυτοῦ, τρέχει ἀσθμαίνων εἰς τὴν δυνατὴν ἀθλιότητα, ἀπὸ τὴν ὁποίαν, ὡς ἐκ τῆς ἀγαθοεργοῦ φύσεως, εἶναι ἀπηλλαγμένος.

Οἱ ἄνθρωποι εἶναι κακοί· δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸ ἀποδείξωμεν διὰ λόγων, ἔχοντες τὴν καθημερινὴν πεῖραν ἀναντίῤῥητον μάρτυρα· καὶ ὅμως ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει καλὸς,

καθὼς τὸ ἀπέδειξα, νομίζω. Πόθεν λοιπὸν διεφθάρη τόσον, εἰμὴ ἐξ ὧν μετεβλήθη ἡ κατάστασίς του; ἐξ ὧν ὁ νοῦς του ἔμαθε καὶ ἐπέδωκεν; Ἂς θαυμάζουν, ὅσον θέλουσι, τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν· πάντοτε θέλει εἶσθαι ἀποδεδειγμένον, ὅτι αὐτὴ ἐπιφέρει ἀναγκαίως τὸ πρὸς ἀλλήλους μῖσος, καθ' ὅσον ἀντιπίπτουσι καὶ διαμάχονται τὰ συμφέροντα ἑνὸς ἑκάστου, καὶ ὑπαγορεύει τοὺς ἀνθρώπους νὰ θεραπεύωσι τοὺς ἄλλους καθ' ὑπόκρισιν, καὶ νὰ πράττωσιν εἰς αὐτοὺς, ὅσα κακὰ δύνανται νὰ φαντασθῶσι. Τί πρέπει νὰ φρονῶμεν περὶ τοιούτου συναλλάγματος, ὅπου ὁ ἰδιαίτερος ἑκάστου νοῦς, ὑπαγορεύει πράγματα ἐκ διαμέτρου ἀντικείμενα, εἰς ὅσα ὁ δημόσιος καὶ κοινὸς διδάσκει τὴν ὅλην κοινωνίαν; ὅπου ὠφελεῖται ἕκαστος ἀπὸ την δυστυχίαν τῶν λοιπῶν; Δὲν ὑπάρχει ἴσως εὔπορος ἄνθρωπος, ὅστις δὲν ἔχει κληρονόμους πλεονέκτας, καὶ πολλάκις ἰδίου σπέρματος υἱοὺς, εὐχομένους μυστικῶς κατὰ τῆς ζωῆς του. Δὲν πλέει ναῦς εἰς τὴν θάλασσαν, τῆς ὁποίας ἡ ναυαγία, δὲν νομίζεται ἀγαθὴ ἀγγελία ὡς πρὸς ἕνα τινὰ ἔμπορον. Δὲν εὑρίσκεται οἶκος, ὅστις ἂν καὴ μετὰ τῶν ἐμπεριεχομένων γραμμάτων, δὲν θέλει εὐφράνει χρεώστου τινὸς τὴν αἰσχροκερδῆ καρδίαν· οὐδὲ λαὸς ὁλόκληρος, ὅστις δὲν λαμβάνει μεγάλην χαρὰν διὰ τὰς δυστυχίας τῶν γειτόνων του. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ κοινωνικοὶ ἄνθρωποι· νομίζει ἕκαστος εὐδαιμονίαν του τὴν κακοδαιμονίαν τῶν ἄλλων, καὶ τὸ χειρότερον εἶναι, ὅτι ἐκ τῶν δημοσίων συμφορῶν λαμβάνουσιν ἐλπίδα εὐτυχίας πολλοὶ κατ' ἰδίαν ἄνθρωποι, καὶ οἱ μὲν ἐπιθυμοῦσι κοινὰς ἀφορίας, οἱ δὲ δημόσιον θάνατον, οἱ δὲ πόλεμον, οἱ δὲ πεῖναν. Ἐγὼ εἶδον ἀνθρώπους τερατώδους ψυχῆς, οἵτινες ἐθρηνολόγουν διὰ τὴν λυπηρὰν ἐλπίδα τῆς πολλῆς καρποφορίας ἐκείνου τοῦ ἔτους· καὶ ἡ μεγίστη τοῦ Λονδίνου πυρκαϊὰ, ἥτις κατέκαυσε τόσων δυστυχῶν τὴν οὐσίαν καὶ περιουσίαν, ἐνομίσθη εὐδαιμονίας αἴ-

τιον εἰς δέκα χιλιάδας καὶ πλειοτέρους ἀνθρώπους. Ὁ Μονταῖγνος ἐλέγχει μὲν τὸν Ἀθηναῖον Δημάδην, διότι ἐτιμώρησεν ἐκεῖνον τὸν τεχνίτην, ὅςτις ἐπώλει νεκροφορεῖα μὲ πολλὴν τιμὴν, καὶ ἐκέρδαινεν ἐκ τοῦ θανάτου τῶν πολιτῶν πολλὰ χρήματα, ἐπειδὴ ὅμως, ὑπεραπολογούμενος ὑπὲρ τοῦ τεχνίτου ἐκείνου, λέγει ὅτι ὁ Δημάδης ἔπρεπε νὰ τιμωρήσῃ διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν ὅλον τὸν κόσμον, ἀποδεικνύει τὴν ὀρθότητα τῶν λόγων μου. Μὴ βλέπῃ τις τὰς κενὰς καὶ ματαίας ἐπιδείξεις τῆς εὐμενείας τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἄς ἐξετάσῃ τὰ βάθη τῆς καρδίας των, καὶ ἄς ςοχασθῇ τί ἄρα πρέπει νὰ συμβαίνῃ ἐπὶ τοιαύτης καταςάσεως τῶν πραγμάτων, ὁπότε οἱ ἄνθρωποι ἀναγκάζονται νὰ καταςρέφωνται ὑπ' ἀλλήλων μετὰ φιλικῆς χάριτος, καὶ γίνονται κατὰ χρέος ἐχθροὶ, καὶ διὰ τὸ συμφέρον πανοῦργοι. Ἂν δέ τις εἰς ταῦτα μὲ ἀποκριθῇ, ὅτι ἡ κοινωνία τῶν ἀνθρώπων εἶναι τοιαύτη, ὥςε ἕκαςος νὰ κερδαίνῃ, θεραπεύων τοὺς ἄλλους, ἡ ἀπόκρισις αὕτη ἦτον καλλίςη, ἂν δὲν ἐκέρδαινεν ἔτι μᾶλλον, γινόμενος βλαπτικὸς καὶ ὀλέθριος. Δὲν ὑπάρχει νόμιμον κέρδος, τὸ ὁποῖον δὲν λογίζεται μικρὸν, ὡς πρὸς ἄλλο παράνομον καὶ ἀθέμιτον. Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀδικία, εἶναι πάντοτε ἐπικερδεςέρα τῆς φιλικῆς θεραπείας καὶ χάριτος. Ἄλλο δὲν ςοχάζονται πλέον οἱ ἄνθρωποι, παρὰ πῶς νὰ φύγωσι τὴν τιμωρίαν· καὶ εἰς τοῦτο καταγίνονται ὅλαι αἱ δυνάμεις τῶν ἰσχυρῶν, καὶ αἱ πανουργίαι τῶν ἀδυνάτων.

Ὁ ἄγριος, ἀφ' οὗ φάγῃ, ζῇ ἐν εἰρήνῃ πρὸς πᾶσαν τὴν φύσιν, καὶ φιλικῶς πρὸς πάντα ἄνθρωπον. Ἂν συμβῇ ποτὲ νὰ φιλονεικήσῃ περὶ τῆς τροφῆς του, δὲν ἔρχεται εἰς μάχην πρὶν ἐξετάσῃ, ποῖον εἶναι δυσκολώτερον, νὰ νικήσῃ τὸν ἀντιφερόμενον, ἢ νὰ εὕρῃ ἄλλοθεν τὴν ἀναγκαίαν τροφήν του; καὶ ἐπειδὴ εἰς τὴν φιλονεικίαν δὲν συντρέχει ἡ ὑπερηφάνεια, μετὰ μικρὰν πυγμαχίαν, μετ' ὀλίγα γρονθοκοπήματα, ἡ μάχη παύει,

ὁ νικητὴς τρώγει, ὁ νικηθεὶς ζητεῖ τροφὴν ἀλλαχοῦ, καὶ τὸ πᾶν εἰρηνεύει. Ἐπὶ δὲ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, συμβαίνουσιν ἄλλα πράγματα. Ἐκεῖ πρώτη προμήθεια εἶναι ἡ τῶν ἀναγκαίων, ἔπειτα ἡ τῶν περιττῶν. Μετὰ ταῦτα ζητοῦνται αἱ πρὸς ἡδονὴν ἀπολαύσεις, ὕςερον ἄπειρα πλούτη· ὕςερον ὑπήκοοι, ἔπειτα δοῦλοι. Ἐκεῖ δὲν συμβαίνει ἄνεσις οὐδὲ μίαν ςιγμὴν, καὶ τὸ παραδοξότερον εἶναι, ὅτι ὅσον αἱ ἀνάγκαι, παρὰ φύσιν οὖσαι, ἐπιφέρουσι μετριωτέραν βίαν, τόσῳ μᾶλλον τὰ πάθη, καὶ τὸ χειρότερον, ἡ πρὸς θεραπείαν αὐτῶν δύναμις, αὐξάνουσι καὶ κραταιοῦνται, ὥςε μετὰ πολλὰς εὐτυχίας ὁ καλός μου ἥρως, ἀφ᾽ οὗ καταβροχθήσῃ πολλοὺς θησαυροὺς, καὶ ἐρημώσῃ πλῆθος ἀνθρώπων, θέλει καταςρέψει τὸ πᾶν, ἕως νὰ καταςαθῇ μόνος αὐτὸς κύριος τοῦ κόσμου. Τοιαύτη εἶναι ἐν συντόμῳ ἡ ἠθικὴ κατάςασις τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἢ τοὐλάχιςον ἡ ἐγκάρδιος καὶ ἐνδόμυχος ἐπιθυμία παντὸς πεπολιτευμένου ἀνθρώπου.

Συγκρίνατε ἀπαθῶς τοὺς βίους τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ ἀγρίου ἀνθρώπου, καὶ εὕρετε, ἂν ἦναι δυνατὸν, πόσας νέας διόδους ἤνοιξεν ὁ πολιτικὸς εἰς λύπην καὶ θάνατον, μὴ συναριθμοῦντες ἐν τούτοις μήτε τὴν κακίαν του, μήτε τὰς ἀνάγκας, καὶ τὰς δυςυχίας του. Ἂν ἐξετάσετε τοὺς ἀγῶνας τοῦ νοὸς, ἐκ τῶν ὁποίων διαφθειρόμεθα, τὰ βίαια πάθη, διὰ τὰ ὁποῖα ἀποκάμνομεν καὶ ἀμηχανοῦμεν, τὴν ὑπερβολικὴν ταλαιπωρίαν τῶν πτωχῶν, καὶ τὴν ἔτι μᾶλλον ἀθλιωτέραν χαύνωσιν τῶν πλουσίων, ἀποθνησκόντων, τῶν μὲν διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἀπολαύσεως, τῶν δὲ διὰ τὴν ἀπορίαν τῶν ἀναγκαίων· ἂν ἐνθυμηθῆτε τὰς ἀλλοκότους μίξεις τῶν βρωμάτων, τὰ ὀλέθρια καρυκεύματα, τὰς διεφθαρμένας τροφὰς, τὰ νενοθευμένα φάρμακα, τὰς πανουργίας τῶν φαρμακοπώλων, τὰς ἀπάτας τῶν ἰατρῶν, τὴν λύμην τῶν ἀγγείων, εἰς τὰ ὁποῖα κατασκευάζονται, ἂν παρατηρήσετε τὰς ἐπιδημικὰς νόσους, ὅσας ἐπιφέρει ὁ ἀὴρ,

διαφθειρόμενος ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν συγκατοικούντων ἀνθρώπων, ὅσας προξενεῖ τὸ ἀβροδίαιτον καὶ τρυφηλὸν τῆς ζωῆς· τὰς μεταβάσεις ἡμῶν ἀπὸ τῶν οἰκημάτων εἰς ὑπαίθρους τόπους, καὶ ἀνάπαλιν· τὴν ἀπερίσκεπτον μεταβολὴν τῶν ἐνδυμάτων, καὶ ὅλα τὰ πράγματα, ὅσα διὰ τὴν ἄκραν ἡδυπάθειαν, ἀναγκαῖα γενόμενα εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἀμελούμενα ἢ ἐλλείποντα φθείρουσι τὴν ὑγείαν ἢ τὴν ζωήν· ἂν συναριθμήσετε τὰς πυρκαϊὰς καὶ τοὺς σεισμοὺς τῆς γῆς, ἐκ τῶν ὁποίων ἀφανίζονται, ἢ ἀνατρέπονται πόλεις ὁλόκληροι, καὶ διαφθείρουσι τοὺς ἀνθρώπους ἀνὰ χιλιάδας· ἐν ἑνὶ λόγῳ, ἂν συμπεριλάβετε τοὺς ἐκ τούτων τῶν αἰτίων ὁμοῦ πάντων συχνοὺς κινδύνους, θέλετε αἰσθανθῆ πόσον ἡ φύσις τιμωρεῖ τοὺς παραβάτας τῶν προςαγμάτων της.

Σιωπῶ ἐνταῦθα, ὅσα εἶπον ἄλλοτε περὶ τοῦ πολέμου· ἤθελα ὅμως νὰ δημοσιευθῶσι ποτὲ λεπτομερῶς, ὅσα φρικώδη κακουργήματα πράττουσιν εἰς τὰ ςρατόπεδα οἱ ἐργολάβοι τῆς τροφοδοσίας καὶ νοσοκομίας· ἐπειδὴ αὐτὰ μόνον ἐάν τις εἰδήμων θελήσῃ, ἢ τολμήσῃ νὰ δημοσιεύσῃ, θέλει ἀποδείξει, ὅτι οἱ τρόποι τῶν τοιούτων ἐργολάβων, τρόποι ὄχι πολλὰ ἀπόῤῥητοι, ἐπιςηρίζουσι τὰ θαυμαςότερα τῶν ςρατευμάτων εἰς θεμέλια καὶ τοῦ μηδενὸς μηδαμινώτερα, καὶ φθείρουσι περισσοτέρους ςρατιώτας, παρ' ὅσους θερίζει ὁ ἐχθρικὸς σίδηρος. Ὄχι ὀλιγώτερον ἀπερίληπτος εἶναι καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνθρώπων, ὅσους κατ' ἔτος καταπίνει ἡ θάλασσα διὰ τῆς πείνας, διὰ τοῦ λιμοψώρου (Scorbut), διὰ τῶν πειρατῶν, διὰ τοῦ πυρὸς, διὰ τῆς ναυαγίας. Ἔργα πρὸς τούτοις τῆς ἰδιοκτησίας καὶ πολιτικῆς κοινωνίας εἶναι αἱ δολοφονίαι, τὰ φαρμακεύματα, αἱ ληςεῖαι, καὶ αὐταὶ αἱ τιμωρίαι τῶν ἁμαρτημάτων τούτων, αἱ ὁποῖαι εἶναι μὲν ἀναγκαῖαι, διὰ νὰ συςέλλωσι μεγαλήτερα κακὰ, διπλασιάζουσιν ὅμως τὴν φθορὰν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους,

ἐπειδὴ διὰ τὸν φόνον ἑνὸς, ἐπιφέρουσι θάνατον εἰς δύο ἢ περισσοτέρους ἀνθρώπους. Πόσα αἰσχρὰ μέσα δὲν ἐπενόησαν, διὰ νὰ ἐμποδίζωσι τὴν γέννησιν τῶν ἀνθρώπων, καὶ νὰ πλανῶσι τὴν φύσιν! Ἐκίνησαν ὀρέξεις ἀλόγους, ἀσελγεῖς, αἱ ὁποῖαι καθυβρίζουσι τὸ χαριέςερον δημιούργημά της, ὀρέξεις πάντη ἀγνώςους εἰς τὰ ἄλογα ζῶα, καὶ εἰς τὸν ἄγριον ἄνθρωπον, λαβούσας ἀρχὴν ἀπὸ τὴν διεφθαρμένην φαντασίαν τῶν πεπολιτευμένων ἐθνῶν. Ἐμηχανεύθησαν φθορὰς ἐμβρύων, καὶ κρύφια ἐκτρώματα, καρποὺς ἀξίους τῆς ἀκρασίας καὶ κακοήθους φιλοτιμίας. Ἐτόλμησαν εἰς ἐκθέσεις καὶ φόνους παιδίων, πράξεις ἐλεεινὰς πατρὸς πενομένου καὶ ἀπορούντος, ἢ μητρὸς ὑποκρυπτομένης διὰ βάρβαρον ἐντροπήν. Ἐπενόησαν κολοβώσεις ἀνθρώπων, καὶ διαφθείρουσι τὸ ἀνδρικὸν μέρος τῆς οὐσίας των, καταςρέφοντες καὶ τούτους τοὺς δυςυχεῖς, καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν ἐνδεχομένους ἀπογόνους, δι' ἀπόλαυσιν ματαίων τινῶν μελῳδιῶν, ἢ τὸ χειρότερον, πρὸς χάριν τῆς κτηνώδους ζηλοτυπίας, ἡ ὁποία διὰ τῶν κολοβώσεων τούτων ἐξυβρίζει τὴν φύσιν διττῶς, τὸ μὲν διότι μεταβάλλει τοὺς ἄνδρας εἰς οὐδέτερον γένος, τὸ δὲ διότι ἀποκαθιςᾷ αὐτοὺς φύλακας κατὰ τῶν φυσικῶν θελημάτων. Ἀλλὰ τὰ κακὰ ταῦτα πόσον θέλουσι φανῇ μικρὰ, ἐὰν ἀποδείξω, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον γένος εὑρίσκεται ἐπηρεαζόμενον καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς γαμικῆς ὁμιλίας, ἀπὸ τὴν ὁποίαν λαμβάνει τὴν ἀρχήν· ἐπ' αὐτῆς τῆς ἱερωτέρας κοινωνίας, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν τολμᾷ τις πλέον νὰ ἔλθῃ, ἐὰν εἰς τοὺς λόγους τῆς φύσεως, δὲν εὕρῃ σύμφωνον τὴν γνώμην τῆς τύχης; ὁπότε ἡ πολιτικὴ ἀταξία συγχέει τὰς κακίας καὶ ἀρετὰς, καὶ ὁ μὲν ἐγκρατευόμενος κατακρίνεται, ὁ δὲ μὴ θέλων νὰ γεννήσῃ ἄλλον ἄνθρωπον, λέγεται φιλάνθρωπος; Ἀλλ' ἂς μὴ σχίσωμεν τὸ κάλυμμα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον κρύπτονται τόσα φρικώδη, ἀρκούμενοι ὅτι ἐδείξαμεν τὸ νόσημα, τοῦ ὁποίου ἡ θεραπεία χρεωςεῖται ὑπ' ἄλλων.

Ἂς προσεθῶσι δὲ ἐν τούτοις, καὶ τὸ πλῆθος τῶν νοσερῶν τεχνῶν, αἱ ὁποῖαι συντέμνουσι τὸν χρόνον τῆς ζωῆς, ἢ διαφθείρουσι τὴν εὐκρασίαν, οἷον ἡ μεταλλεία, καὶ αἱ πολυειδεῖς τῶν μετάλλων καὶ ὀρυκτῶν προκατασκευασίαι, καὶ μάλιστα τοῦ μολύβδου, τοῦ χαλκοῦ, τοῦ ὑδραργύρου, τοῦ κοβάλτου, τοῦ ἀρσενικοῦ, τῆς σανδαράχης· τὰ κινδυνώδη ἐκεῖνα ἐπιτηδεύματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποθνήσκουσι καθ' ἡμέραν τόσοι ἐργάται, οἰκοδόμοι, ξυλοκόποι, κτίσαι, λιθοτόμοι· ὅλα ταῦτα, λέγω, ἂς συναφθῶσι, καὶ θέλει ἀποδειχθῇ, ὅτι ἐκ τῆς συστάσεως καὶ τελειότητος τῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν, προῆλθεν ἡ ἐλάττωσις τοῦ πλήθους τῶν ἀνθρώπων, τὴν ὁποίαν παρετήρησαν πολλοὶ φιλόσοφοι.

Ἡ πολυτέλεια, τὴν ὁποίαν εἶναι ἀδύνατον νὰ προκαταλάβωσιν, ὅσοι ζητοῦσιν ἀκορέςως τὰς ἡδονὰς καὶ τιμὰς, τελειοποιεῖ τὸ κακὸν, τὸ ὁποῖον ἔλαβεν ἀρχὴν ἐκ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, καὶ προφασιζομένη, ὅτι θέλει νὰ δώσῃ πόρον ζωῆς εἰς τοὺς πτωχοὺς, τοὺς ὁποίους δὲν ἔπρεπεν ἐξ ἀρχῆς νὰ καταςήσῃ εἰς τοιαύτην ἀθλιότητα, πτωχίζει καὶ τοὺς λοιποὺς, καὶ τέλος πάντων ἐξολοθρεύει τὰς πόλεις.

Ἡ πολυτέλεια εἶναι ἰατρικὸν, πολλὰ χειρότερον τοῦ πάθους, τὸ ὁποῖον ἐπαγγέλλεται νὰ ἰατρεύσῃ· ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, εἶναι πάντων τῶν κακῶν τὸ χείριςον εἰς ὁποιανδήποτε πόλιν εἰσχωρήσῃ, εἴτε μεγάλην εἴτε μικράν· ἐπειδὴ, διὰ νὰ τρέφῃ τόσους ὑπηρέτας καὶ τόσους ἄλλους ἀνθρώπους, ὅσους αὐτὴ περιέςησεν εἰς ἀμήχανον ἀθλιότητα, διαφθείρει τὴν περιουσίαν τοῦ πολίτου καὶ γεωργοῦ, μὴ διαφέρουσα παντελῶς ἀπὸ τοὺς αὐχμηροὺς ἀνέμους τῆς μεσημβρίας, οἱ ὁποῖοι φέροντες ἄπειρον σμῆνος παμφάγων ζωϋφίων, ἀφανίζουσιν ἐξ ὁλοκλήρου τὸν χόρτον καὶ τὴν χλόην, τῶν ὠφελίμων ζώων τὴν τροφὴν, καὶ πνέουσι πεῖναν καὶ θάνατον.

Ἐκ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, καὶ τῆς ἐντεῦθεν πολυτελείας γεννῶνται αἱ ἐλευθέριοι τέχναι καὶ μηχανικαὶ, τὸ ἐμπόριον, αἱ ἐπιςῆμαι, καὶ ὅλαι ἐκεῖναι αἱ ματαιότητες, αἱ ὁποῖαι φέρουσιν εἰς ἀκμὴν τὴν τεχνοποιΐαν, καὶ πλουτίζουσι καὶ φθείρουσι τὰς πόλεις. Τῆς φθορᾶς ταύτης ὁ λόγος εἶναι ἁπλούςατος. Εὔκολον εἶναι νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι ἡ γεωργικὴ ἐξ ἰδίας φύσεως εἶναι ἡ ἀκερδεςέρα τῶν τεχνῶν. Ἐπειδὴ ὁ καρπός της εἶναι ἀναγκαιότατος εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους, ἡ τιμὴ αὐτοῦ πρέπει νὰ ἦναι ἀνάλογος μὲ τὰς δυνάμεις τῶν πτωχοτάτων. Ἐκ τούτου συνάγεται γενικὸν συμπέρασμα, ὅτι αἱ τέχναι εἶναι ἐπικερδεῖς κατὰ λόγον ἀντίςροφον τῆς ἐξ αὐτῶν ὠφελείας, καὶ ὅτι αἱ ἀναγκαιότεραι ἕπεται νὰ μένωσιν ἀνεπιμέλητοι μᾶλλον τῶν ἄλλων. Ἐκ τούτου γίνεται δῆλον, ὁποίαν ὠφέλειαν λαμβάνουσιν ἀληθῶς οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τὰς τέχνας, καὶ ὁποῖον εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τελειότητός των.

Τοιαῦτα εἶναι τὰ αἰσθητὰ αἴτια ὅλων τῶν δυςυχιῶν, εἰς τὰς ὁποίας κατακρημνίζει, τέλος πάντων, ὁ πλοῦτος τὰ θαυμασότερα ἔθνη. Ὅσον αἱ τέχναι ἐκτείνονται καὶ ἀκμάζουσι, τόσον ὁ γεωργὸς ἀμελεῖται, καὶ βεβαρημένος ἀπὸ τοὺς φόρους, τοὺς ὁποίους ἀναγκαίως ἐπιβάλλει ἡ πολυτέλεια, καταδεδικασμένος νὰ ταλαιπωρῆται, καὶ νὰ πεινᾷ δι' ὅλης τῆς ζωῆς του, φεύγει τοὺς ἀγροὺς, διὰ νὰ ἔλθη εἰς τὰς πόλεις, καὶ νὰ εὕρη ἄρτον ἐκεῖ, ὅπου αὐτὸς ἔπρεπε νὰ τὸν ςέλλη. Ὅσον οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ ἀνοήτου λαοῦ ἐκθαμβοῦνται, βλέποντες τὰς μητροπόλεις, τόσῳ μᾶλλον πρέπει νὰ ἀναςενάζωμεν ἡμεῖς, βλέποντες τοὺς ἀγροὺς ἐρήμους, τὴν χώραν ἀγεώργητον, καὶ πλῆθος ἄπειρον πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι διὰ τὴν ἔνδειαν περιφέρονται εἰς τὰς πλατείας, καὶ ψωμοζητοῦντες ἢ κλέπτοντες, μέλλουν νὰ τελειώσωσι τὴν δυςυχίαν των ἐπὶ τροχοῦ, ἢ ἐπὶ κοπρίας.

Οὕτως αἱ πόλεις πλουτιζόμεναι, ἀσθενοῦσι καὶ ἐρημοῦν-

ται, καὶ αἱ ἰσχυρότεραι μοναρχίαι, ἀφ' οὗ μετὰ πολλοὺς κόπους πλουτισθῶσι καὶ ἐρημωθῶσι, ἐξανδραποδίζονται, ὑποτασσόμεναι εἰς τὰ πτωχὰ ἔθνη, ὅσα νικῶνται ἀπὸ τὴν ολεθρίαν ὄρεξιν τῆς ἁρπαγῆς· αὐτὰ δὲ πάλιν διαδέχονται τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἀσθένειαν, καὶ πάσχουσι, τέλος, τὸν αὐτὸν ἀνδραποδισμὸν, καταςρεφόμενα ὑπ' ἄλλων.

Ἄς λάβῃ τις τὸν κόπον νὰ μ' ἐξηγήσῃ, πόθεν ἐγεννήθησαν ἐκεῖνα τὰ νέφη τῶν βαρβάρων, ὅσα κατέκλυσαν τὴν Εὐρώπην, τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικήν; Ἆρα διὰ τὰς τέχνας των, διὰ τὴν σοφίαν τῆς νομοθεσίας των, διὰ τὴν ἀξιόλογον κυβέρνησιν τῆς πολιτείας των ἐπληθύνθησαν τόσον; Ἐρωτῶ τοὺς σοφοὺς ἡμῶν· διὰ τί ἐκεῖνοι οἱ ἄγριοι καὶ κτηνώδεις ἄνθρωποι, ἀμαθεῖς ὄντες, ἀχαλίνωτοι, ἀνάγωγοι, ἀντὶ νὰ πληθυνθῶσι τόσον, δὲν ἐπνίγοντο ὑπ' ἀλλήλων εἰς πᾶσαν ςιγμὴν, φιλονεικοῦντες διὰ τὴν τροφὴν αὐτῶν; Ἄς μ' ἐξηγήσωσι, πῶς οἱ τρισάθλιοι ἐκεῖνοι ἐτόλμησαν νὰ ἐνατενίσωσιν εἰς τὸ πρόσωπον ἡμῶν τῶν ἀξιολόγων ἀνθρώπων, τῶν ἀρίςων πολεμικῶν, τῶν ὑπὸ σοφοὺς νόμους πολιτευομένων; Διὰ τί, τέλος πάντων, ἀφ' οὗ ἔφθασεν εἰς τελειότητα ἡ πολιτικὴ κοινωνία τῶν ἀρκτικῶν τόπων, καὶ ἔλαβον τόσους κόπους, διὰ νὰ διδάξωσι τοὺς ἀνθρώπους τὰ χρέη των, καὶ τὴν τέχνην τοῦ καλῶς ζῆν, καὶ εἰρηνικῶς συμπολιτεύεσθαι, Διὰ τί, λέγω, μετὰ τὰ καλὰ ταῦτα, δὲν γεννῶνται πλέον ἐκεῖ τόσα πλήθη ἀνθρώπων, ὡς ἄλλοτε; Πολλὰ φοβοῦμαι μήπως, τέλος πάντων, μ' ἀποκριθῇ τις εἰς αὐτὰ, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐπενόησαν καὶ ἀπεδέχθησαν τὰ μεγάλα ταῦτα πράγματα, τὰς τέχνας, τὰς ἐπιςήμας, καὶ τοὺς νόμους, ὡς λοιμὸν σωτήριον, διὰ νὰ προκαταλάβωσι τὸν ὑπέρμετρον πληθυσμὸν τοῦ ἀθρωπίνου γένους, μήπως ὁ τόπος τοῦ κόσμου, ὁ ὡρισμένος εἰς ἡμᾶς, ἀποδειχθῇ, τέλος πάντων, ὀλιγώτατος ὡς πρὸς τοὺς κατοίκους του.

Τί λοιπόν; πρέπει νὰ διαλύσωμεν τὰς πολιτικὰς κοινωνίας, νὰ ἐξαλείψωμεν τὸ ἐμὸν καὶ σὸν, καὶ νὰ ἐπιςρέψωμεν εἰς τοὺς δρυμῶνας, διὰ νὰ συζήσωμεν μὲ τὰς ἄρκτους; λόγος οἰκειότατος εἰς τοὺς ἀνταγωνιςάς μου, τὸν ὁποῖον ἐπίσης θέλω καὶ νὰ προλάβω, καὶ νὰ δώσω καιρὸν νὰ μὲ τὸν προβάλωσι, διὰ νὰ τοὺς κατισχύνω προβάλλοντάς τον. Ὦ ἄνθρωποι, οἵτινες δὲν ἀκούετε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, οἱ ὁποῖοι δὲν ὁμολογεῖτε ἄλλον προορισμὸν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων, παρὰ τὸ ζῆν ἐν εἰρήνῃ τὴν βραχυτάτην ταύτην ζωήν· οἱ ὁποῖοι δύνασθε νὰ ἀφήσετε ἐν μέσῳ τῶν πόλεων τὰ ὀλέθρια κτήματά σας, τὸν ἀνήσυχον νοῦν, τὴν διεφθαρμένην καρδίαν, καὶ τὰς ἀχαλινώτους ὀρέξεις σας, ἀναλάβετε, διότι κεῖται παρ' ὑμῖν, τὴν ἀρχαίαν καὶ πρώτην ὑμῶν ἀθωότητα· φύγετε εἰς τὰ δάση, διὰ νὰ μὴ βλέπετε, μήτε νὰ ἐνθυμῆσθε τὰς ἁμαρτίας τῶν συγχρόνων· καὶ μὴ φοβεῖσθε, ὅτι θέλετε ἐξευτελίσει τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἀποποιούμενοι τὰς γνώσεις του, διὰ νὰ ἀποβάλετε καὶ τὰς κακίας του. Ὅσοι δὲ πάλιν, καθὼς ἐγὼ, νικηθέντες ἀπὸ πάθη ἐςερήθησαν διὰ παντὸς τὴν ἀρχαίαν ἁπλότητα, καὶ δὲν δύνανται πλέον νὰ τρώγωσι χόρτον καὶ βαλάνους, οὔτε νὰ ζήσωσιν ἄνευ νόμων καὶ ἡγεμόνων· ὅσοι ἠξιώθησαν νὰ λάβωσι διὰ τοῦ προπάτορος αὐτῶν ὑπερφυσικὰ διδάγματα· ὅσοι θέλουσιν ἰδεῖ, ὅτι ἡ γνώμη μου, ἡ καθ' ἑαυτὴν ἀδιάφορος, καὶ ἀνεξήγητος εἰς πᾶν ἄλλο σύςημα, ἀποβλέπει πρὸ πάντων εἰς τὸ νὰ διδάξῃ χρηςοήθειαν τοὺς ἀνθρώπους, τὴν ὁποίαν ἐςερήθησαν πρὸ χρόνων πολλῶν· ὅσοι ἐν ἑνὶ λόγῳ, εἶναι πεπεισμένοι, ὅτι ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ προσκαλεῖ ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τὴν σοφίαν καὶ μακαριότητα τῶν οὐρανίων πνευμάτων· ἂς ἐπιμεληθῶσι διὰ τῶν ἀρετῶν, τὰς ὁποίας μανθάνοντες, χρεωςοῦσι καὶ νὰ τὰς πράττωσι, ἂς ἐπιμεληθῶσι λέγω, νὰ φανῶσιν ἄξιοι τῆς αἰωνίου τιμῆς, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ προσμένωσιν ἐκ τούτων· καὶ τιμῶντες εὐλα-

δῶς τοὺς ἱεροὺς δεσμοὺς τῆς κοινωνίας, εἰς τὴν ὁποίαν περιλαμβάνονται, ἂς ἀγαπῶσι τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὑπηρετοῦντες αὐτοὺς κατὰ δύναμιν· ἂς ὑποτάσσωνται ἀκριβῶς εἰς τοὺς νόμους, καὶ εἰς τοὺς διατάκτορας ἢ ὑπουργοὺς αὐτῶν· ἂς τιμῶσι πρὸ πάντων τοὺς ἀγαθοὺς καὶ σοφοὺς βασιλεῖς, ὅσοι προλαμβάνουσι καὶ ἀποβάλλουσιν ἢ ὁπωσοῦν θεραπεύουσι τὸ πλῆθος τῶν καταχρήσεων καὶ δεινῶν, τῶν ἀπηρτημένων ἀείποτε ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν ἀνθρώπων· ἂς ἐμψυχώσωσι τὸν ζῆλον τῶν ἀξίων τούτων ἡγεμόνων, ἀποδεικνύοντες πρὸς αὐτοὺς ἀφόβως καὶ ἀκολακεύτως τὸ μέγεθος τοῦ ἀξιώματός των, καὶ τὸ βάρος τοῦ χρέους των, καὶ ἂς μὴ καταφρονήσωσι παντελῶς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, μὴ δυναμένην νὰ ϛηριχθῇ ἄλλως πως, εἰμὴ διὰ τῆς βοηθείας τόσων σεβαςῶν ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους ἐπιθυμοῦμεν, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖςον δὲν τοὺς εὑρίσκομεν· κοινωνίαν, ἐκ τῆς ὁποίας, μετὰ τοσαύτην ἐπιμέλειαν τῶν διοικητῶν, πάντοτε γεννῶνται ἀληθῆ κακὰ περισσότερα, παρὰ καλὰ δοκοῦντα.

Σελ. 19. (Σημ. 10.). Ἐκ τῶν ἀνθρώπων, ὅσους ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, διὰ τῶν ἱςορικῶν ἢ περιηγητῶν ἐγνωρίσαμεν, οἱ μὲν εἶναι μέλανες, οἱ δὲ λευκοὶ, οἱ δὲ κόκκινοι· καὶ οἱ μὲν εἶναι κομῆται, οἱ δὲ φριξότριχες· οἱ μὲν δι' ὅλου σχεδὸν τοῦ σώματος εἶναι μαλλωτοὶ, οἱ δὲ δὲν ἔχουσιν οὔτε γένεια. Ἦσαν δὲ ποτε, καὶ ἴσως ὑπάρχουσι μέχρι τοῦδε, ἔθνη ἀνθρώπων γιγαντιαίου μεγέθους· καὶ πλὴν τῶν μυθικῶν πυγμαίων, τῶν ὁποίων ἡ μικρότης ἱςορήθη ἴσως καθ' ὑπερβολὴν, εἶναι γνωςὸν, ὅτι οἱ Λάπωνες, καὶ πρὸ πάντων οἱ Γροελλανδοὶ, εἶναι ὑπὲρ τὸ ἥμισυ μικρότεροι, ὡς πρὸς τὸ μεσαῖον μέγεθος τῶν ἀνθρώπων· λέγεται μάλιςα, ὅτι ὑπάρχουσιν ὁλόκληρα ἔθνη ἀνθρώπων, οἵτινες ἔχουσιν οὐρὰν, καθὼς τὰ τετράποδα· καὶ χωρὶς νὰ δώσωμεν πίςιν τυφλὴν εἰς τὰς διηγήσεις τοῦ Ἡροδότου καὶ

Κτησίου, ἐμποροῦμεν τοὐλάχιστον νὰ λάβωμεν ἐξ αὐτῶν τὴν πιθανὴν ταύτην δόξαν, ὅτι ἐὰν κατ᾽ ἐκείνους τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ὁπότε τὰ ἔθνη εἶχον περισσοτέραν διαφορὰν πρὸς ἄλληλα κατὰ τὸν τρόπον τῆς ζωῆς, παρ᾽ ὅσην ἔχουσι σήμερον, ἐξέταζέ τις ἀκριβέστερον τοὺς ἀνθρώπους, ἤθελε παρατηρήσει προφανεστέρας ποικιλίας κατά τε τὸ σχῆμα καὶ τὴν ἕξιν τοῦ σώματος. Δι᾽ ὅλα ταῦτα, περὶ τῶν ὁποίων εἶναι εὔκολον νὰ φέρωμεν ἀναντιῤῥήτους ἀποδείξεις, δὲν πρέπει νὰ θαυμάζωσιν ἄλλοι, εἰμὴ οἱ συνειθισμένοι νὰ βλέπωσι μόνον τὰ περὶ αὐτοὺς πράγματα, καὶ ἀγνοοῦντες τὰ μέγιστα ἀποτελέσματα τῆς διαφορᾶς τῶν κλιμάτων, τοῦ ἀέρος, τῶν βρωμάτων, τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς, τῶν ἕξεων ἐν γένει, καὶ πρὸ πάντων τῆς ἐξαισίου δυνάμεως τῶν αὐτῶν αἰτίων, ὅταν ἀδιακόπως ἐνεργῶσιν εἰς γενεὰς γενεῶν. Σήμερον, ὅτε τὸ ἐμπόριον, αἱ ἀποδημίαι καὶ ἐκστρατεῖαι φέρουσι τὰ ἔθνη εἰς περισσοτέραν κοινωνίαν, καὶ οἱ τρόποι τοῦ βίου ἐξομοιοῦνται ἀκαταπαύστως διὰ τῆς συχνῆς συναναστροφῆς, βλέπομεν ὅτι ἐθνικαί τινες διαφοραὶ ἐσμικρύνθησαν. Οἱ σημερινοὶ Γάλλοι, παραδείγματος χάριν, δὲν ἔχουσι πλέον ἐκεῖνα τὰ λευκὰ καὶ ξανθὰ σώματα, τὰ ὑπὸ τῶν Λατίνων ἱστορικῶν περιγραφόμενα, μ᾽ ὅλον ὅτι ὁ χρόνος καὶ ἡ μίξις τῶν Φράγκων καὶ Νορμανδῶν, οἵτινες καὶ αὐτοὶ ἦσαν λευκοὶ καὶ ξανθοί, ἔπρεπε νὰ ἀναπληρώσωσιν, ὅσον ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ κλίματος διέφθειρεν ἡ μετὰ τῶν Ῥωμαίων κοινωνία, καὶ νὰ καταστήσωσι τῶν Γάλλων τὰ σώματα εἰς τὴν πρώτην σύστασιν καὶ χροιάν. Διὰ ταύτας τὰς ποικιλίας καὶ διαφθοράς, ὅσας δύναται νὰ λάβῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος, καὶ τῷ ὄντι ἔλαβε, ἀμφιβάλλω ἐὰν τὰ ἀνθρωποειδῆ ζῶα, ὅσα οἱ περιηγηταὶ ἐξέλαβον ὡς ἄλογα κτήνη, εἴτε μὴ ἐξετάσαντες αὐτὰ καθὼς πρέπει, εἴτε ἀπατηθέντες ἔκ τινων ἐξωτερικῶν διαφορῶν, εἴτε βλέποντες αὐτὰ ἐστερημένα μόνου τοῦ προφορικοῦ λόγου, ἀμφιβάλλω λέγω, ἐὰν

δὲν ἦναι τῷ ὄντι ἄγριοι ἄνθρωποι, τῶν ὁποίων ἡ γενεὰ, ἐξ ἀρχῆς εἰς τὰ δάση διεσπαρμένη, καὶ μὴ λαβοῦσα εὐκαιρίαν νὰ τελειοποιηθῆ ὁπωσοῦν, διαμένει εἰς τὴν φυσικὴν κατάςασιν. Ἔςω παράδειγμα τοῦ λόγου τὰ ἑξῆς.

» Εὑρίσκονται (λέγει ὁ μεταφραςὴς τῆς ἱςορίας τῶν πε-
» ριηγήσεων) εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Κόγγου πλῆθος τῶν μεγά-
» λων ἐκείνων ζώων, τῶν ὀνομαζομένων εἰς τὰς Ἀνατολικὰς
» Ἰνδίας Ὀραγγουτάγγων. Τὰ ζῶα ταῦτα ἐπέχουσι τρόπον τι-
» νὰ τὸ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πιθήκων, τῶν λεγομέ-
» νων Βαβουΐνων. Ὁ Βάττηλος διηγεῖται, ὅτι εἰς τὰ δάση τῆς
» Μαϊόμβης, μέρος τῆς βασιλείας τοῦ Λοάγγου, ὑπάρχουσι δύο
» εἴδη τερατωδῶν ζώων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ μὲν λέγονται Πόγ-
» γοι, τὰ μεγαλήτερα, τὰ δὲ, Ἐνίοκοι· οἱ Πόγγοι ἔχουσιν
» ἀκριβῆ ὁμοιότητα μὲ τὸν ἄνθρωπον, πλὴν ὅτι εἶναι πολλὰ πα-
» χύτεροι καὶ ὑψηλότεροι. Ἔχουσι πρόσωπον ἀνθρώπου, καὶ
» βαθυτάτους ὀφθαλμούς. Αἱ χεῖρες, οἱ πώγωνες καὶ τὰ αὐτία
» των δὲν ἔχουσι τρίχα, ἐξαιρουμένων τῶν ὀφρύων, ὅπου αἱ
» τρίχες εἶναι μακρόταται. Τὸ δὲ λοιπὸν σῶμά των εἶναι μὲν
» μαλλωτὸν, ὄχι ὅμως καὶ δασύτριχον· ἔχει δὲ χρῶμα μελα-
» νοειδές· ἐν ἑνὶ λόγῳ ἐκ τούτου μόνον διακρίνονται ἀπὸ τοὺς
» ἀνθρώπους, ὅτι ἡ κνήμη των δὲν ἔχει γαςροκνήμιον (mollet).
» Περιπατοῦσιν ὄρθιοι, κρατοῦντες διὰ τῆς χειρὸς τὰς τρίχας
» τοῦ λαιμοῦ των. Καταφεύγουσιν εἰς τὰ δάση, κοιμῶνται
» ὑπὸ τὰ δένδρα, καὶ κατασκευάζοντες καλύβην τινὰ, φυλάτ-
» τονται ἀπὸ τὴν βροχήν. Ἡ τροφή των εἶναι καρποὶ καὶ ἀγριο-
» κάρυα· οὐδέποτε τρώγουσι κρέας. Οἱ ἐκεῖ Αἰθίοπες, περι-
» πλανώμενοι εἰς τοὺς δρυμῶνας, τὴν νύκτα συνήθως ἀνάπτουσι
» πῦρ· ἀφ' οὗ δὲ αὐτοὶ ἀναχωρήσωσι τὸ πρωΐ, ἔρχονται οἱ Πόγ-
» γοι, καὶ κάθηνται κύκλῳ τοῦ πυρὸς, καὶ δὲν φεύγουσι πρὶν
» σβεσθῆ δι' ὅλου· ἐπειδὴ κατὰ τὰ ἄλλα ἐπιδέξιοι ὄντες, εἰς

» τοῦτο δὲν ἔχουσι νοῦν παντελῶς, νὰ φυλάξωσι τὸ πῦρ, ἐπι-
» φέροντες ξύλα.

»Περιπατοῦσι πολλάκις ἀγεληδὸν, καὶ φονεύουσιν ὅσους » Αἰθίοπας ἀπαντήσωσιν εἰς τὰ δάση. Ἐπέρχονται καὶ κατ᾿ αὐτῶν » τῶν ἐλεφάντων, ὅταν ἔλθωσι βόσκοντες εἰς τοὺς τόπους τῆς κατοι-» κίας των, καὶ μὲ γρόνθους ἢ ῥάβδους τοὺς ἐνοχλοῦσι τόσον, ὥςε » οἱ ἐλέφαντες φεύγουσι φωνάζοντες. Πόγγοι οὐδέποτε ζωγροῦν-» ται· ἐπειδὴ εἶναι τόσον εὔρωςοι, ὥςε δέκα ἄνθρωποι δὲν εἶναι » ἱκανοὶ κατὰ τοῦ ἑνὸς Πόγγου· συλλαμβάνουσιν ὅμως οἱ Αἰ-» θίοπες τοὺς ἀνηλίκους, ἀφ᾿ οὗ φονεύσωσι τὴν μητέρα των, εἰς » τῆς ὁποίας τὸ νεκρὸν σῶμα ὁ ὀρφανὸς Πόγγος προσκολλᾶται » ἰσχυρότατα. Ὅταν ἀποθάνῃ Πόγγος, σκεπάζουσιν οἱ λοιποὶ » τὸ σῶμά του, ἐπισωρεύοντες κλάδους καὶ φύλλα. Ὁ δὲ Πυρ-» χάσιος λέγει πρὸς τούτοις, ὅτι ἐκ τῆς μετὰ τοῦ Βαττήλου » ὁμιλίας ἔμαθε καὶ τοῦτο, ὅτι ἔκλεψέ τις τῶν Πόγγων ἕνα » μικρὸν τοῦ Βαττήλου Αἰθίοπα, ὅς τις ἕνα μῆνα ὁλόκληρον » συνανεςράφη μετὰ τῶν ζώων τούτων· ἐπειδὴ δὲν βλάπτουσι » παντελῶς, ὅσους συλλαμβάνουσιν ἀνθρώπους, καὶ μάλιςα ὅταν » οἱ ἄνθρωποι δὲν προσέχωσιν εἰς αὐτοὺς, καθὼς τὸ παρετήρη-» σεν ὁ μικρὸς οὗτος Αἰθίοψ. Ὁ Βάττηλος δὲν περιγράφει καὶ » τὸ δεύτερον εἶδος τῶν ζώων τούτων, τοὺς εἰρημένους Ἐνόκους.

» Ὁ δὲ Δαππῆρος βεβαιοῖ, ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ Κόγγου » ἔχει πλῆθος ἐκείνων τῶν ζώων, τὰ ὁποῖα οἱ μὲν Ἰνδοὶ ὀνο-» μάζουσιν Ὀραγγουτάγγους, ὅπερ ἐςὶ ἀλσονόμους, οἱ δὲ Ἀφρι-» κανοὶ Κοΐας Μόῤῥους. Τοῦτο, λέγει, τὸ ζῶον ἔχει τόσην » ὁμοιότητα μὲ τὸν ἄνθρωπον, ὥςε ἦλθεν εἰς τὸν νοῦν πολλῶν » περιηγητῶν, ὅτι ἴσως ἐγεννήθη ἐκ γυναικὸς καὶ πιθήκου· ἔν-» νοια παράλογος, τὴν ὁποίαν οὔτε οἱ Αἰθίοπες αὐτοὶ ἀποδέ-» χονται. Ἓν τούτων τῶν ζώων μετεκομίσθη εἰς τὴν Ὀλλαν-» δίαν πρὸς τὸν Πρίγκιπα d'Orange, Φριδέριχον Ἐῤῥίκον.

»Εἶχεν ὕψος παιδίου τριετοῦς, καὶ πάχος μέτριον· ἦτον δὲ
»πλατὺ μὲ πολλὴν ἀναλογίαν, εὐκίνητον, καὶ δραςήριον. Αἱ
»κνῆμαί του ἦσαν κρεατώδεις καὶ εὔρωςοι· τὸ μὲν ἔμπροσθεν
»μέρος τοῦ σώματός του γυμνόν, τὸ δὲ ὄπισθεν δασὺ ἀπὸ μαύ-
»ρας τρίχας. Ἐκ πρώτης ὄψεως τὸ πρόσωπόν του ἐφαίνετο
»ἀπαραλλάκτως ἀνθρώπινον, εἶχεν ὅμως τὴν μύτιν ὁμαλὴν καὶ
»ὑπόκυρτον. Τὰ αὐτία του ἦσαν ἀνθρώπινα καὶ αὐτά, τὰ δὲ
»ςήθη του εὐτραφῆ, ἐπειδὴ ἦτον θηλυκὸν τὸ ζῶον· ὁ ὀμφα-
»λός του βαθύς, οἱ ὦμοί του πολλὰ συνημμένοι, αἱ χεῖρές του
»διηρημέναι εἰς δάκτυλα καὶ ἀντίχειρας, τὰ γαςροκνήμιά του
»καὶ αἱ πτέρναι του παχεῖαι καὶ κρεατώδεις. Περιεπάτει συχνὰ
»ὄρθιον· ἐδύνατο νὰ βαςάζῃ καὶ νὰ ἐπιφέρῃ ἱκανοῦ βάρους
»φορτία. Ὅταν ἤθελε νὰ πίῃ νερόν, ἐλάμβανε διὰ τῆς
»μιᾶς χειρὸς τὸ κάλυμμα τοῦ ἀγγείου, καὶ διὰ τῆς ἄλλης τὸ
»ἀγγεῖον αὐτό, ἔπειτα ἐσπόγγιζε τὰ χείλη του χαριέςατα. Κα-
»τακλινόμενον διὰ νὰ κοιμηθῇ, ἔφερε τὴν κεφαλήν του εἰς τὸ
»προσκεφάλαιον, καὶ ἐσκεπάζετο μὲ πολλὴν δεξιότητα ὡς ἄν-
»θρωπος. Ἐξαίσια διηγοῦνται οἱ Αἰθίοπες περὶ τοῦ ζώου τού-
»του. Λέγουσιν, ὅτι ὄχι μόνον βιάζει τὰς γυναῖκας, ἀλλὰ καὶ
»τολμᾷ κατὰ τῶν ἐνόπλων ἀνδρῶν. Ἐν ἑνὶ λόγῳ, εἶναι πι-
»θανώτατον, ὅτι τοῦτο τὸ ζῶον εἶναι ὁ Σάτυρος τῶν παλαιῶν·
»περὶ τούτων ἴσως τῶν ζώων ὁμιλεῖ ὁ Μερόλλας, λέγων ὅτι
»οἱ Αἰθίοπες συλλαμβάνουσιν ἐνίοτε, κυνηγοῦντες, ἄνδρας καὶ
»γυναῖκας ἀγρίους.«

Καὶ ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ τῆς ἱςορίας τῶν περιηγήσεων ἀνα-
φέρονται τὰ ἀνθρωπόμορφα ζῶα ταῦτα, ἐπ' ὀνόματι Βέγγων
καὶ Μανδρίλλων· ἀλλ' ἡμεῖς ἂς ἀκολουθήσωμεν τὴν ἔννοιαν
τῶν εἰρημένων διηγήσεων. Τὰ νομιζόμενα ταῦτα τέρατα, κατὰ
τὰς περιγραφὰς αὐτῶν, ἔχουσι μὲ τὸν ἄνθρωπον ὁμοιότητας
προφανεῖς, καὶ διαφορὰς μικροτέρας, παρ' ὅσας ἔχει ἄνθρωπος

πρὸς ἄνθρωπον. Εἰς τὰ ἐκτεθέντα τεμάχια δὲν φαίνονται οἱ λόγοι, διὰ τοὺς ὁποίους οἱ συγγραφεῖς δὲν θέλουσι νὰ ὀνομάσωσι τὰ ζῶα ταῦτα ἀγρίους ἀνθρώπους· εὔκολον ὅμως εἶναι νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τοῦτο συνέβη, ἐπειδὴ δὲν ἔχουσι νοῦν καὶ προφορικὸν λόγον. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀσθενὲς ὡς πρὸς τοὺς εἰδότας ὅτι τὸ μὲν ὄργανον τοῦ λόγου εἶναι φυσικὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον, αὐτὸς δὲ ὁ λόγος δὲν εἶναι φυσικός· καὶ ὅτι ὁ πολιτικὸς ἄνθρωπος, τελειοποιούμενος, δύναται νὰ φθάσῃ εἰς βαθμὸν πολλὰ ὑψηλότερον τῆς ἀρχαίας καταςάσεώς του. Ἐξ αὐτῶν τῶν ὀλίγων ςίχων τῆς ἐκτεθείσης περιγραφῆς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, πόσον κακῶς παρετηρήθησαν τὰ ζῶα ταῦτα, καὶ μὲ ὁποίας προλήψεις ἐθεωρήθησαν· παραδείγματος χάριν, ὠνομάσθησαν τέρατα, καὶ ὅμως ὁμολογεῖται κοινῶς, ὅτι τεκνοποιοῦσιν. Ὁ μὲν Βάττηλος λέγει, ὅτι οἱ Πόγγοι φονεύουσιν, ὅσους ἀπαντήσωσιν Αἰθίοπας εἰς τὰ δάση, ὁ δὲ Πυρχάσιος ἐπιφέρει, ὅτι δὲν τοὺς βλάπτουσι παντελῶς, οὐδ' ὅταν τοὺς προκαταλαμβάνωσιν, ἐκτὸς ἐὰν οἱ Αἰθίοπες τοὺς παρατηρῶσι μετὰ προσοχῆς. Οἱ Πόγγοι περικυκλοῦσι τὸ πῦρ τῶν Αἰθιόπων μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτῶν, καὶ αὐτοὶ ὁμοίως, ἀφ' οὗ σβεσθῇ τὸ πῦρ, ἀναχωροῦσι. Τοῦτο μὲν ἐςὶ τὸ γινόμενον, τὸ δὲ ὑπόμνημα τοῦ παρατηρητοῦ ὁποῖον; »Διότι (λέγει.) κατὰ τὰ ἄλλα ἐπιδέξιοι ὄντες, εἰς τοῦτο δὲν ἔχουσι νοῦν παντελῶς, νὰ φυλάξωσι τὸ πῦρ, ἐπιφέροντες ξύλα.« Περίεργον εἶναι νὰ ἐννοήσῃ τις, πόθεν ἐγνώρισεν ὁ Βάττηλος ἢ ὁ ἐξ αὐτοῦ ἐρανιζόμενος Πυρχάσιος, ὅτι ἡ ἀναχώρησις τῶν Πόγγων ἦτον ἔργον τῆς ἀλογίας των καὶ ὄχι τῆς θελήσεώς των. Εἰς κλίμα τοιοῦτον, ὁποῖον τὸ τοῦ Λοάγγου, δὲν εἶναι τὸ πῦρ εἰς τὰ ζῶα ἀναγκαιότατον· καὶ ἂν οἱ Αἰθίοπες τὸ ἀνάπτωσι, δὲν ἔχουσι σκοπὸν τὴν θεραπείαν τοῦ ψύχους, ἀλλὰ τὸ νὰ ἐκφοβήσωσι τὰ θηριώδη ζῶα. Εἶναι λοιπὸν ἁπλούςατον, ὅτι οἱ Πόγγοι, με-

τά τινα ἀπόλαυσιν τῆς φλογὸς ἢ τῆς θερμότητος, μὴ ἀρεσκόμενοι νὰ μένωσι πάντοτε εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, ἀναχωροῦσι ζητοῦντες τροφήν· ἐπειδὴ βραδύτερον εὑρίσκουσιν οἱ καρποφάγοι τοὺς καρποὺς, παρ᾽ ὅσον οἱ κρεωφάγοι τὰ κρέατα. Καὶ ἄλλως δὲ εἶναι γνωςὸν, ὅτι τὰ πλειότερα τῶν ζώων καὶ αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, εἶναι φύσει ὀκνηρὰ, καὶ ὅτι ἀποφεύγουσι πᾶσαν ἐπιμέλειαν καὶ φροντίδα, ὅταν δὲν ἦναι ἐξ ἀνάγκης ἄφευκτος. Πολλὰ παράδοξον εἶναι τέλος πάντων τὸ νὰ μὴ μάθωσιν οἱ Πόγγοι, ὅτι πρέπει νὰ παραβάλλωσι δαυλοὺς εἰς τὸ πῦρ, οἱ Πόγγοι, οἵτινες ἐξεύρουσι νὰ θάπτωσι τοὺς νεκροὺς, καὶ νὰ ςεγάζωσι καλύβας ἀπὸ κλάδους. Ἐγὼ ἐνθυμοῦμαι, ὅτι εἶδα πίθηκον νὰ πράξῃ τοῦτο τὸ πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον θέλουσιν, ὅτι ὁ Πόγγος δὲν δύναται νὰ ςοχασθῇ. Τότε δὲν ἦτον ὁ νοῦς μου προσεκτικὸς εἰς τοιαύτας παρατηρήσεις, καὶ περιέπεσα τῷ ὄντι κατ᾽ ἐγὼ εἰς τὸ αὐτὸ τοῦτο σφάλμα, διὰ τὸ ὁποῖον ἐλέγχω τοὺς περιηγητὰς, μὴ ἐξετάσας ὁποῖος ἦτον ὁ σκοπὸς τοῦ πιθήκου, νὰ διατηρήσῃ τὸ πῦρ, ἢ ἁπλῶς νὰ μιμηθῇ, ὡς νομίζω, τὴν πρᾶξιν τοῦ ἀνθρώπου; Ἀλλ᾽ ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, εἶναι ἀποδεδειγμένον, ὅτι ὁ πίθηκος δὲν εἶναι ἐκ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, ὄχι μόνον διὰ τὴν ςέρησιν τοῦ προφορικοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ διότι δὲν ἔχει τοῦ τελειοῦσθαι τὴν δύναμιν, τὸν εἰδικὸν τοῦτον χαρακτῆρα τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν ἐλάβομεν, νομίζω, τοιαύτην πεῖραν περὶ τῶν Πόγγων καὶ Ὀραγγουτάγγων, ὥςε νὰ ἐξακριβώσωμεν ὁμοίως τὴν φύσιν αὐτῶν· ὑπάρχει ὅμως τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου καὶ οἱ ἀναξιώτεροι παρατηρηταὶ δύνανται νὰ μάθωσιν ἐναργέςατα, ἐὰν ὁ Ὀραγγουτάγγος, καὶ ἄλλα τοιαῦτα ζῶα, εἶναι εἶδος τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλ᾽ ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἰς τοιαύτην πεῖραν δὲν ἀρκεῖ χρόνος μιᾶς μόνης γενεᾶς, πρέπει καὶ νὰ νομίσωμεν αὐτὴν

ἀκατόρθωτον· διότι τὸ ὑποτιθέμενον ἔπρεπε νὰ ἦναι ἀποδεδειγμένον ἀληθὲς, πρὶν ἡ δοκιμὴ νομισθῇ ὑπεύθυνος.

Αἱ κρίσεις τοῦ ἀπεριέργου καὶ ἀσόφου νοὸς ἐκπίπτουσιν εἰς ὑπερβολάς. Οἱ περιηγηταὶ ἐκλαμβάνουσιν ἁπλῶς ὡς κτηνώδη ζῶα, ἐπ' ὀνόματι Πόγγων, Μανδρίλλων, Ὀραγγουτάγγων, τὰ αὐτὰ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα θεοποιοῦντες οἱ παλαιοὶ, ὠνόμαζον Σατύρους, Φαύνους, Συλβίους· ἴσως δὲ μάθῃ τις δι' ἀκριβεςέρων ἐξετάσεων, ὅτι εἶναι ἄνθρωποι. Ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἀντὶ νὰ προσέχωμεν εἰς ὅσα λέγει περὶ τούτων ὁ ἐμπορικὸς Βάττηλος, ὁ Δαππῆρος, ὁ Πυρχάσιος, καὶ ἄλλοι ἐξ ἐράνων βιβλιογράφοι, εὐλογώτερον νομίζω νὰ παραδεχθῶμεν τοὺς λόγους τοῦ Μερόλλα, ἀνδρὸς ἱεροῦ, πεπαιδευμένου, αὐτόπτου μάρτυρος, ὅςτις ἁπλοῦς καὶ ἀφελὴς ὢν, ἀποδεικνύει ὅμως πάντοτε τὴν εὐφυΐαν τοῦ νοός του.

Τί ἄρα νομίζετε, ὅτι ἤθελον κρίνει τοιοῦτοι παρατηρηταὶ περὶ τοῦ εἰρημένου παιδίου, τοῦ εὑρεθέντος κατὰ τὸ 1694 ἔτος; τοῦτο δὲν εἶχε παντελῶς λογικοῦ σημεῖον, περιεπάτει τετραποδηδὸν, ἐςερεῖτο προφορικοῦ λόγου, καὶ ἐφώναζε μόνον πάντη ἀλλοτρίας τοῦ ἀνθρώπου φωνάς. Μετὰ πολὺν χρόνον (λέγει ὁ αὐτὸς φιλόσοφος, ὅςτις μὲ ἱςόρησε τὸ πρᾶγμα) ἐδυνήθη νὰ προφέρῃ λέξεις τινὰς, καὶ ταύτας μὲ βάρβαρον τρόπον. Ἀφ' οὗ δὲ ἔμαθε νὰ ὁμιλῇ, τὸ ἠρώτησαν περὶ τῆς πρώτης αὐτοῦ καταςάσεως, πλὴν δὲν ἐνθυμεῖτο τίποτε περισσότερον, παρ' ὅσα ἐνθυμούμεθα ἡμεῖς, ἐξ ὧν ἐπάθομεν ἐπὶ σπαργάνων. Ἂν συνέβαινε κατὰ δυςυχίαν νὰ περιπέσῃ τὸ παιδίον τοῦτο εἰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων περιηγητῶν, δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι, παρατηροῦντες τὴν σιωπήν του καὶ τὴν ἄνοιάν του, ἤθελον κρίνει εὔλογον νὰ τὸ ςείλωσι πάλιν εἰς τὰ δάση ἢ νὰ τὸ περικλείσωσιν εἰς τὸ κτηνοτροφεῖον, κοινολογοῦντες περὶ τούτου σοφὰς διηγή-

σεις, καὶ ἐκλαμβάνοντες αὐτὸ ὡς πολλὰ περίεργον ζῶον, μὲ οὐκ ὀλίγην ὁμοιότητα πρὸς τὸν ἄνθρωπον.

Ἐκ τριακοσίων ἢ τετρακοσίων ἐτῶν, οἱ κάτοικοι τῆς Εὐρώπης πλημμυροῦσιν εἰς τὰ ἄλλα μέρη τοῦ κόσμου, καὶ ἐκδίδουσιν ἀκαταπαύστως νέα συντάγματα περιηγήσεων καὶ εἰδήσεων, καὶ ὅμως ἐγὼ δὲν ἀμφιβάλλω, ὅτι δὲν γνωρίζομεν ἄλλους ἀνθρώπους παρὰ τοὺς Εὐρωπαίους. Κατὰ τὰς γελοιώδεις προλήψεις, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐξέλιπον δι' ὅλου καὶ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς πεπαιδευμένους, φαίνεται, ὅτι ἐξετάζει ἕκαςος τοὺς συμπατριώτας του, ὀνομάζει δὲ τὴν ἐξέτασίν του μὲ πομπικὸν ὄνομα, Θεωρίαν εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ματαίως πλανῶνται· ἡ φιλοσοφία, ὡς φαίνεται, δὲν ἀποδημεῖ, καὶ διὰ τοῦτο ἡ περὶ ἕκαςον ἔθνος σπουδὴ εἶναι ἀνοίκειος εἰς τὸ ἄλλο. Τὸ αἴτιον τούτου εἶναι προφανές. Τεσσάρων βίων ἄνθρωποι ἀποδημοῦσιν εἰς μακρὰς περιηγήσεις, οἱ ναῦται, οἱ ἔμποροι, οἱ ςρατιῶται, καὶ οἱ ἀπόςολοι· ἀλλ' ἐκ τῶν τριῶν πρώτων δὲν πρέπει νὰ προσμένωμεν καλοὺς παρατηρητάς· οἱ δὲ τοῦ τετάρτου, ἐπειδὴ καταγίνονται εἰς τὸ Θεῖον ἔργον, ἐφ' ᾧ ἐκλήθησαν, καὶ ἂν δὲν ἦσαν ὑποκείμενοι εἰς ἐθνικὰς προλήψεις, καθὼς καὶ πάντες οἱ ἄλλοι, δὲν πρέπει νὰ πιςεύωμεν, ὅτι προθύμως ἀναδέχονται πράγματα, ἁπλῆς περιεργείας νομιζόμενα, καὶ ἱκανὰ νὰ τοὺς ἀπασχολήσωσιν ἀπὸ τὰ κυριώτερα, εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι προσδιωρισμένοι. Πρὸς τούτοις εἰς τὸ νὰ κηρύξῃ τις τὸ Εὐαγγέλιον, ἀρκεῖ μόνον νὰ ἔχῃ ζῆλον, ὁ δὲ Θεὸς ἀναπληροῖ τὰ λοιπά· διὰ νὰ θεωρήσῃ ὅμως τοὺς ἀνθρώπους κατὰ σπουδὴν, ἔχει χρείαν ἀρετῶν, ὁποίας ὁ Θεὸς δὲν ὑποχρεοῦται νὰ δώσῃ εἰς κανένα· ἀρετῶν, ὁποίας οἱ ἅγιοι δὲν ἔχουσι πάντοτε. Δὲν ἀνοίγει τις βιβλίον περιηγήσεως, ὅπου νὰ μὴ εὕρῃ περιγραφὰς χαρακτήρων καὶ ἠθῶν· καὶ τὸ θαυμαςότατον εἶναι, ὅτι οἱ περιγράψαντες τόσα πράγματα, δὲν εἶπον ἄλλα παρὰ τὰ ἐγνωσμένα, δὲν πα-

ρετήρησαν εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τοῦ κόσμου, πλὴν ὅσα ἐδύναντο νὰ ἐξετάσωσι, χωρὶς νὰ μετατεθῶσι· καὶ ὅτι οἱ ἀληθεῖς ἐκεῖνοι χαρακτῆρες, οἱ διακρίνοντες τὰ ἔθνη, καὶ προσβάλλοντες εἰς τὰς ἐκ φύσεως διορατικὰς ὄψεις, ἐξέφυγον τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, καὶ πάντοτε σχεδὸν ἔμειναν ἀόρατοι. Ἐκ τούτου προῆλθεν ἡ ἠθικὴ ἐκείνη καλλίςη παροιμία, τὴν ὁποίαν λέγει συχνότατα ὁ φιλοσοφικὸς ὄχλος, ὅτι πανταχοῦ οἱ ἄνθρωποι εἶναι οἱ αὐτοί· καὶ ἐπειδὴ ἔχουσι τὰ αὐτὰ πάθη καὶ τὰς αὐτὰς κακίας, ματαίως ζητοῦμεν ἰδιαιτέρους ἐθνῶν χαρακτῆρας, τὸ ὁποῖον εἶναι σχεδὸν οὕτως εὔλογον, ὡς ἐὰν εἴπῃ τις, ὅτι ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰάκωβος δὲν διακρίνονται ἀπ᾿ ἀλλήλων, διότι ἔχουσιν ἑκάτεροι μύτιν, ςόμα, καὶ ὀφθαλμούς.

Ἄράγε δὲν θέλει ἐπανέλθει ποτὲ ὁ εὐτυχὴς ἐκεῖνος χρόνος, καθ᾿ ὃν ὁ ὄχλος δὲν ἐφιλοτιμεῖτο νὰ ἐπιχειρῇ εἰς φιλοσόφους σπουδὰς, ἀλλὰ μόνον οἱ Πλάτωνες, οἱ Θάλητες, οἱ Πυθαγόραι, ὑπὸ φιλομαθείας καταφλεγόμενοι, ἀνεδέχοντο τὰς μακροτάτας περιηγήσεις χάριν μόνης μαθήσεως, καὶ ἀπεδήμουν διὰ νὰ αποσείσωσι τὸν ζυγὸν τῶν ἐθνικῶν προλήψεων, νὰ γνωρίσωσι τοὺς ἀνθρώπους ἐκ διακρίσεως τῶν ὁμοιοτήτων καὶ διαφορῶν αὐτῶν, καὶ νὰ λάβωσι τὰς παγκοσμίους ἐκείνας γνώσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀνήκουσιν εἰς ἕνα μόνον τόπον καὶ χρόνον, ἀλλὰ διδασκόμεναι πάντοτε καὶ πανταχοῦ, εἶναι, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτως, κοινὴ τῶν σοφῶν ἐπιςήμη;

Θαυμάζεται ἡ μεγαλοπρέπεια τινῶν περιέργων, οἱ ὁποῖοι ἀπεδήμησαν, ἢ ἔςειλαν ἄλλους μὲ μεγάλας δαπάνας, μὲ συνοδίαν ζωγράφων καὶ σοφῶν, διὰ νὰ περιέλθωσι τὴν Ἀνατολικὴν χώραν, νὰ σχεδιάσωσιν ἐρείπια, καὶ νὰ ἐξηγήσωσιν ἢ νὰ ἀντιγράψωσιν ἐπιγραφάς· ἀπορῶ ὅμως διὰ τί, ἐν ᾧ φιλοτίμως ζητοῦνται καλὰ μαθήματα, δὲν εὑρίσκονται δύο ἄνθρωποι σύμφωνοι, ἔχοντες πλοῦτον, ὁ μὲν χρημάτων, ὁ δὲ

μεγαλοφυΐας, ἀμφότεροι τῆς δόξης ἐρασαὶ, καὶ θερμοὶ ζηλωταὶ τῶν ἀθανάτων πράξεων, ὥςε δαπανήσαντες, ὁ μὲν εἴκοσι χιλιάδας σκούδων τῆς περιουσίας του, ὁ δὲ δέκα ἔτη τῆς ζωῆς του, χάριν μιᾶς περὶ τὸν κόσμον ἐνδόξου περιηγήσεως, νὰ ἐξετάσωσιν ὄχι πάντοτε λίθους καὶ φυτὰ, ἀλλ᾽ ἅπαξ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ἤθη· καὶ μετὰ τόσους αἰῶνας, κατατριβέντας εἰς παρατήρησιν τοῦ οἴκου, νὰ ἀνακρίνωσι καὶ τοὺς κατοίκους του.

Οἱ Ἀκαδημιακοὶ, ὅσοι περιῆλθον τὰ ἀρκτῷα μέρη τῆς Εὐρώπης, καὶ τὰ μεσημβρινὰ τῆς Ἀμερικῆς, ἐφρόντισαν νὰ ἐξετάσωσι τὰ πράγματα ὡς γεωμέτραι μᾶλλον παρὰ ὡς φιλόσοφοι· ἐπειδὴ ὅμως ἦσαν ἄνθρωποι γεωμετρικοῦ ἐν ταὐτῷ καὶ φιλοσόφου νοὸς, δὲν πρέπει νὰ νομίζωμεν ὡς πάντη ἀγνώςους τὰς χώρας ἐκείνας, ὅσας εἶδον καὶ περιέγραψαν οἱ Κονδαμῖνοι καὶ οἱ Μαυπερτούσιοι. Ὁ Χαρδῖνος (le jouaillier), ὅςτις ἐμιμήθη τὸν Πλάτωνα περιερχόμενος, δὲν ἄφησε τίποτε ἀνεξέταςον εἰς τὴν Περσίαν. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ἡ χώρα τῶν Σινῶν παρετηρήθη καλῶς ἀπὸ τοὺς Ἰησουΐτας. Καλὴν ὁπωσοῦν ἐξέτασιν ἔχομεν καὶ τοῦ ὀλίγου μέρους τῆς Ἰαπωνίας, ὅσον περιῆλθεν ὁ Κεμπφῆρος. Πλὴν τούτων τῶν περιηγήσεων, δὲν ὑπάρχει ἄλλη λόγου ἀξία. Δὲν γνωρίζομεν παντελῶς τὰ ἔθνη τῶν Ἀνατολικῶν Ἰνδιῶν, ὅπου περιῆλθον ἁπλῶς Εὐρωπαῖοι, χρήματα ζητοῦντες μᾶλλον παρὰ μαθήματα. Ὁλόκληρος ἡ Ἀφρικὴ καὶ τὸ πολυάριθμον πλῆθος τῶν κατοίκων της, ἀνθρώπων ἐξαισίων διά τε τὸν χαρακτῆρα καὶ διὰ τὸ χρῶμα των, μένουσιν ἀνεξέταςα μέχρι τοῦδε. Ὅλη ἡ γῆ καλύπτεται ἀπὸ ἔθνη, τῶν ὁποίων δὲν γνωρίζομεν ἄλλο παρὰ τὰ ὀνόματα, καὶ ὅμως θέλομεν νὰ κρίνωμεν τὸ ἀνθρώπινον γένος! Ἂς ὑποθέσωμεν ἕνα Μοντέσκιον, Βυφῶνα, Διδερότην, Δύκλον, Δαλεμβέρτον, Κονδιλλιάκον, ἢ ἀνθρώπους τοιαύτης ποιότητος, πε-

μερχομένους πρὸς διδασκαλίαν τῶν συμπατριωτῶν, παρατηροῦντας καὶ περιγράφοντας, καθὼς ἐξεύρουσι, τὴν Τουρκίαν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Βαρβαρίαν, τὴν βασιλείαν τοῦ Μαρόκου, τὴν Γυϊνέαν, τοὺς τόπους τῶν Κάφρων, τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἀφρικῆς, καὶ τοὺς ἀνατολικοὺς αἰγιαλούς της, τὰς Μαλαβαρίας, τὸ Μογόλ, τὰς ὄχθας τοῦ Γάγγου, τὰς βασιλείας τῆς Σιὰμ, τοῦ Πεγουάνου (Pégu), τῆς Ἀρισαβίας (Ava), τὴν χώραν τῶν Σινῶν, τὴν Σκυθίαν, καὶ ἐπὶ πᾶσι τὴν Ἰαπωνίαν· εἰς δὲ τὸ ἄλλο ἡμισφαίριον, τὸ Μεξικὸν, τὴν Περουβίαν, τὴν Χιλίαν, τὰς Μαγελλανικὰς χώρας μετὰ τῶν Παταγώνων, εἴτε ἀληθῶν εἴτε ψευδῶν, τὴν Τυκομανίαν, τὴν Παραγουΐαν, (Paraguai) εἰ δυνατὸν, τὴν Βρασιλίαν, τέλος τοὺς Καραΐβας, τὴν Φλωρίδαν, καὶ πάσας τὰς χώρας τῶν ἀγρίων, τὰς ὁποίας πρὸ πάντων ἔπρεπε νὰ περιέλθωσι μὲ περισσοτέραν προσοχήν· ἂς ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ νέοι οὗτοι Ἡρακλεῖς, μετὰ τὰς ἀξιολόγους περιηγήσεις των, συνέγραψαν ἡσύχως τὴν φυσικὴν ἱστορίαν· τότε ἠθέλαμεν ἰδεῖ καὶ ἡμεῖς νέον κόσμον, καὶ ἠθέλαμεν μάθει πῶς νὰ γνωρίσωμεν τὸν ἡμέτερον. Ὅταν τοιοῦτοι ἐξεταςαὶ λέγωσιν, ὅτι τοῦτο τὸ ζῶον ἐςιν ἄνθρωπος, τοῦτο δὲ κτῆνος, τότε πρέπει νὰ πιςεύωμεν· τὸ νὰ προσέχωμεν δὲ εἰς λόγους ἀμαθῶν περιηγητῶν, περὶ τῶν ὁποίων πολλάκις λαμβάνομεν αἰτίαν νὰ προβάλωμεν τὸ αὐτὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον αὐτοὶ ἐπιχειροῦσι νὰ λύσωσι περὶ τῶν ἄλλων ζώων, εἶναι ἀπόδειξις μεγάλης ἁπλότητος.

Σελ. 19. (Σημ. 11). Τοῦτο παρ᾽ ἐμοὶ κριτῇ εἶναι ἐναργέςατον· καὶ ἀπορῶ πόθεν οἱ ἡμέτεροι φιλόσοφοι παράγουσιν ὅλα τὰ πάθη, ὅσα ἀποδίδουσιν εἰς τὸν φυσικὸν ἄνθρωπον. Ἐξαιρουμένων τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν, αἱ λοιπαὶ πᾶσαι εἶναι ἀνάγκαι ἢ κατὰ συνήθειαν, πρὸ τῆς ὁποίας δὲν ὑπῆρχον παντελῶς, ἢ κατ᾽ ἐπιθυμίαν, ἥτις ποτὲ δὲν φέρεται εἰς ἄγνωσα

πράγματα· ὁ ἄγριος λοιπὸν, ἐπειδὴ δὲν ἐπιθυμεῖ ἄλλα παρ' ὅσα γνωρίζει, καὶ δὲν γνωρίζει, πλὴν ὅσα δύναται νὰ ἀπολαύσῃ, εἶναι κατὰ τὴν ψυχὴν ἡσυχώτατος, καὶ κατὰ τὸν νοῦν πολλὰ συνεςαλμένος.

Σελ. 24. (Σημ. 12). Εὑρίσκω εἰς τὴν Πολιτείαν τοῦ Λωκίου μίαν ἀντίςασιν, καὶ ἐπειδὴ μὲ φαίνεται πολλὰ ἀσύςατος, δὲν κρίνω εὔλογον νὰ τὴν παραδράμω. »Τὸ τέλος τῆς »κοινωνίας τοῦ ἄῤῥενος καὶ τοῦ θήλεος, λέγει ὁ φιλόσοφος »οὗτος, δὲν εἶναι μόνον ἡ τεκνοποιΐα, ἀλλὰ καὶ ἡ διαμονὴ τοῦ »εἴδους των· ἡ τοιαύτη κοινωνία λοιπὸν πρέπει νὰ διαρκῇ καὶ »μετὰ τὴν τεκνοποιΐαν, τοὐλάχιςον μέχρι τῆς ἀναγκαίας ἀνα»τροφῆς τῶν τέκνων, ὅπερ ἐςὶν ἕως ν' ἀποδειχθῶσιν ἱκανὰ νὰ »θεραπεύωσιν ἀφ' ἑαυτῶν τὰς ἀνάγκας των. Βλέπομεν, ὅτι »καὶ τὰ εὐτελέςερα τοῦ ἀνθρώπου ζῶα φυλάττουσι μονίμως »καὶ ἀκριβῶς τοῦτον τὸν κανόνα, τὸν ὁποῖον ἡ ἄπειρος σοφία »τοῦ δημιουργοῦ ἔδωκεν εἰς τὰ ποιήματά της. Ἐπὶ τῶν χορ»τοφάγων ζώων, ἡ κοινωνία τοῦ ἄῤῥενος καὶ τοῦ θήλεος δὲν »διαμένει ἐπέκεινα τῆς συνουσιαςικῆς πράξεως· διότι τὸ γάλα »τῆς μητρὸς ἀρκεῖ νὰ τρέφῃ τὰ τέκνα της, ἕως νὰ συνηθῶσι »νὰ βόσκωσι χόρτον· ὁ δὲ πατὴρ, εἰς μόνην τὴν γέννεσιν συν»εργήσας, δὲν φροντίζει μετὰ τοῦτο οὔτε περὶ τῆς μητρὸς οὔ»τε περὶ τῶν τέκνων· ἐπειδὴ εἰς τὴν τροφὴν αὐτῶν δὲν συν»τελεῖ παντελῶς ἡ βοήθειά του. Ἐπὶ δὲ τῶν σαρκοφάγων, ἡ »κοινωνία διαρκεῖ περισσότερον. Μὴ δυναμένης τῆς μητρὸς »νὰ τρέφῃ καὶ ἑαυτὴν καὶ τὰ τέκνα της ἐκ μόνης τῆς ἰδίας »ἄγρας, τῆς ὁποίας ἡ ἐπιδίωξις εἶναι καὶ ἐπιπονωτέρα καὶ κιν»δυνωδεςέρα παρὰ τοῦ χόρτου τὴν ζήτησιν, ἡ προςασία τοῦ »ἄῤῥενος εἶναι ἀναγκαιοτάτη πρὸς σύςασιν τῆς κοινῆς οἰκογε»νείας αὐτῶν, ἂν συγχωρῆται τοιαύτη λέξις, καὶ ἡ κοινωνία »διαρκεῖ, ἐπειδὴ τὰ νεογνὰ, ἕως νὰ συνηθῶσι νὰ διώκωσι τρο-

» φὴν, πρέπει νὰ τρέφωνται διʼ ἐπιμελείας τῆς μητρὸς καὶ τοῦ » πατρός των. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ πτηνὰ, ἐξαιρου- » μένων τῶν οἰκιακῶν ὀρνίθων· αἱ ὁποῖαι διὰ τὴν ἀδιάκοπον » ἀφθονίαν τῆς τροφῆς, δὲν ἔχουσι χρείαν τῆς τοῦ ἀρσενικοῦ » βοηθείας. Ἐν ὅσῳ τὰ τέκνα των ἐμφωλεύουσιν ἄπτερα, ὁ » πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ τὰ τρέφει.

» Τοῦτο παρʼ ἐμοὶ κριτῇ, εἶναι ὁ κυριώτερος, ἂν ὄχι ὁ » μόνος λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον τὸ ἄῤῥεν καὶ θῆλυ τῶν ἀνθρώ- » πων ὑποχρεοῦνται εἰς μακροτέραν κοινωνίαν παρὰ τὰ λοιπά. » Διότι ἡ γυνὴ συλλαμβάνει, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖςον κυοφορεῖ » ἄλλο παιδίον, πολὺ πρότερον τοῦ καιροῦ, καθʼ ὃν τὸ προγεν- » νηθὲν δύναται νὰ προμηθεύῃ τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ ἄνευ τῆς » τῶν γονέων βοηθείας. Ὅθεν ὁ πατὴρ, ὑπόχρεως ὢν νὰ φρον- » τίζῃ ὑπὲρ τῶν ἰδίων τέκνων, χρεωςεῖ ὁμοίως καὶ νὰ διαμένῃ » εἰς τὴν γαμικὴν κοινωνίαν τῆς μητρὸς αὐτῶν, πολὺ περισ- » σότερον χρόνον παρὰ τʼ ἄλλα ζῶα· τῶν ὁποίων τὰ τέκνα δύ- » νανται νὰ ζῶσιν ἀφʼ ἑαυτῶν πρὶν συλλάβῃ πάλιν ἡ μήτηρ » των, καὶ ὁ δεσμὸς τοῦ θήλεος καὶ ἄῤῥενος διαλύεται ἀφʼ » ἑαυτοῦ, καὶ μένουσιν ἐλεύθερα, ἕως οὗ, ἐλθόντος πάλιν τοῦ » ἐτησίου καιροῦ, καθʼ ὃν κινοῦνται τὰ ζῶα πρὸς συνουσίαν, » ἐκλέξωσι νέαν σύζυγον· ὑπερθαύμαςος εἶναι τῷ ὄντι ἡ σοφία » τοῦ δημιουργοῦ, ἥτις κατας ήσασα τὸν ἄνθρωπον ἱκανὸν νὰ » προμηθεύεται περὶ τοῦ μέλλοντος, καθὼς περὶ τοῦ ἐνεςῶτος, » ηὐδόκησε καὶ διώρισε νὰ διαρκῇ ἡ συζυγία τῶν ἀνθρώπων » πολὺ περισσότερον ὡς πρὸς τὴν τῶν ἄλλων ζώων, διὰ νὰ » διεγερθῇ τοιουτοτρόπως ἔτι μᾶλλον ἡ φιλοπονία τοῦ ἀνδρὸς » καὶ τῆς γυναικὸς, καὶ νὰ ἑνωθῶσι καλήτερα εἰς τὸ κοινὸν αὐ- » τοῖς συμφέρον, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ προμηθεύσωσι τὰ ἀναγκαῖα » πρὸς τροφὴν τῶν τέκνων αὐτῶν, καὶ νὰ τὰ κατας ήσωσι κλη- » ρονόμους περιουσίας. Διότι τῷ ὄντι δὲν ἦτον ἄλλο τόσον

» βλαπτικὸν εἰς τὰ παιδία, ὅσον ἡ ἄστατος καὶ ἀβέβαιος κοινω-
» νία ἢ ἡ εὔκολος καὶ συχνὴ τῆς γαμικῆς συζυγίας διάλυσις."

Ὁ ἔρως τῆς ἀληθείας, ὅστις μὲ παρεκίνησε νὰ ἐκθέσω εἰλικρινῶς ταύτην τὴν ἀντίστασιν, ὁ αὐτὸς οὗτος μὲ ὑπαγορεύει καὶ νὰ προσθέσω σημειώσεις τινὰς, ἂν ὄχι διὰ νὰ τὴν διαλύσω, τοὐλάχιστον διὰ νὰ τὴν σαφηνίσω

ά. Θέλω σημειώσει, ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἀποδείξεις δὲν ἔχουσι μεγάλην δύναμιν ἐπὶ φυσικῶν θεωρημάτων· καὶ ὅτι μᾶλλον χρησιμεύουν εἰς τὸ νὰ δώσωσι λόγον τῶν ὑπαρχόντων πραγμάτων, παρὰ νὰ βεβαιώσωσι τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν ὡς ἀληθῆ. Τοιαύτη εἶναι ἡ εἰρημένη ἀπόδειξις τοῦ Λωκίου· ἀλλὰ καὶ ὠφέλιμος ἂν ἦναι εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος ἡ διαμονὴ τῆς ἑνώσεως τῶν συζύγων, δὲν συνάγεται ἐντεῦθεν, ὅτι εἶναι ὡρισμένη ἐκ φύσεως· ἄλλως δὲ πρέπει νὰ εἴπωμεν ὁμοίως, ὅτι ἡ φύσις συνέστησε καὶ τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, καὶ τὰς τέχνας καὶ τὸ ἐμπόριον, καὶ ὅσα ἄλλα νομίζει τις ὠφέλιμα εἰς τοὺς ἀνθρώπους.

β΄. Ἀγνοῶ ποῦ ηὗρεν ὁ Λώκιος, ὅτι ἡ κοινωνία τοῦ θήλεος καὶ ἄρρενος τῶν σαρκοφάγων ζώων, εἶναι διαρκεστέρα τῆς τῶν χορτοφάγων, καὶ ὅτι ὑπ' ἀλλήλων βοηθούμενα, τρέφουσι τὰ τέκνα των. Ὁ κύων, ὁ αἴλουρος, ὁ λύκος, εἰς τὴν μετὰ τοῦ θήλεος συζυγίαν, δὲν εἶναι ἐπιμονώτερα τοῦ ἵππου, τοῦ κριοῦ, τοῦ ταύρου, καὶ τῶν ἄλλων φυτοφάγων τετραπόδων. Ἐξ ἐναντίας φαίνεται, ὅτι ἂν ἡ βοήθεια τοῦ ἄρρενος ἦτον ἀναγκαία πρὸς τὸ θῆλυ διὰ νὰ τρέφῃ τὰ τέκνα του, τοῦτο ἔπρεπε νὰ γίνεται μάλιστα εἰς τὰ χορτοφάγα ζῶα, τὰ ὁποῖα κατατρίβουσι πολὺν χρόνον εἰς τὴν βοσκὴν, καὶ καθ' ὅλην τὴν ὥραν ταύτην ἀναγκαίως ἡ μήτηρ παραμελεῖ τὰ τέκνα της· ἐν ᾧ ἡ ἄρκτος καὶ ἡ λύκαινα, κατατρώγουσα τὴν ἄγραν της εἰς μίαν στιγμὴν, ἔχει καιρὸν νὰ θηλάζῃ τοὺς σκύλακάς της, χωρὶς νὰ πεινᾷ.

» φὴν, πρέπει νὰ τρέφωνται διʼ ἐπιμελείας τῆς μητρὸς καὶ τοῦ » πατρός των. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ πτηνὰ, ἐξαιρου- » μένων τῶν οἰκιακῶν ὀρνίθων· αἱ ὁποῖαι διὰ τὴν ἀδιάκοπον » ἀφθονίαν τῆς τροφῆς, δὲν ἔχουσι χρείαν τῆς τοῦ ἀρσενικοῦ » βοηθείας. Ἐν ὅσῳ τὰ τέκνα των ἐμφωλεύουσιν ἄπτερα, ὁ » πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ τὰ τρέφει.

» Τοῦτο παρʼ ἐμοὶ κριτῇ, εἶναι ὁ κυριώτερος, ἂν ὄχι ὁ » μόνος λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον τὸ ἄῤῥεν καὶ θῆλυ τῶν ἀνθρώ- » πων ὑποχρεοῦνται εἰς μακροτέραν κοινωνίαν παρὰ τὰ λοιπά. » Διότι ἡ γυνὴ συλλαμβάνει, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖςον κυοφορεῖ » ἄλλο παιδίον, πολὺ πρότερον τοῦ καιροῦ, καθʼ ὃν τὸ προγεν- » νηθὲν δύναται νὰ προμηθεύῃ τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ ἄνευ τῆς » τῶν γονέων βοηθείας. Ὅθεν ὁ πατὴρ, ὑπόχρεως ὢν νὰ φρον- » τίζῃ ὑπὲρ τῶν ἰδίων τέκνων, χρεωςεῖ ὁμοίως καὶ νὰ διαμένῃ » εἰς τὴν γαμικὴν κοινωνίαν τῆς μητρὸς αὐτῶν, πολὺ περισ- » σότερον χρόνον παρὰ τʼ ἄλλα ζῶα· τῶν ὁποίων τὰ τέκνα δύ- » νανται νὰ ζῶσιν ἀφʼ ἑαυτῶν πρὶν συλλάβῃ πάλιν ἡ μήτηρ » των, καὶ ὁ δεσμὸς τοῦ θήλεος καὶ ἄῤῥενος διαλύεται ἀφʼ » ἑαυτοῦ, καὶ μένουσιν ἐλεύθερα, ἕως οὗ, ἐλθόντος πάλιν τοῦ » ἐτησίου καιροῦ, καθʼ ὃν κινοῦνται τὰ ζῶα πρὸς συνουσίαν, » ἐκλέξωσι νέαν σύζυγον· ὑπερθαύμαςος εἶναι τῷ ὄντι ἡ σοφία » τοῦ δημιουργοῦ, ἥτις καταςήσασα τὸν ἄνθρωπον ἱκανὸν νὰ » προμηθεύεται περὶ τοῦ μέλλοντος, καθὼς περὶ τοῦ ἐνεςῶτος, » ηὐδόκησε καὶ διώρισε νὰ διαρκῇ ἡ συζυγία τῶν ἀνθρώπων » πολὺ περισσότερον ὡς πρὸς τὴν τῶν ἄλλων ζώων, διὰ νὰ » διεγερθῇ τοιουτοτρόπως ἔτι μᾶλλον ἡ φιλοπονία τοῦ ἀνδρὸς » καὶ τῆς γυναικὸς, καὶ νὰ ἑνωθῶσι καλήτερα εἰς τὸ κοινὸν αὐ- » τοῖς συμφέρον, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ προμηθεύσωσι τὰ ἀναγκαῖα » πρὸς τροφὴν τῶν τέκνων αὐτῶν, καὶ νὰ τὰ καταςήσωσι κλη- » ρονόμους περιουσίας. Διότι τῷ ὄντι δὲν ἦτον ἄλλο τόσον

» βλαπτικὸν εἰς τὰ παιδία, ὅσον ἡ ἄστατος καὶ ἀβέβαιος κοινω-
» νία ἢ ἡ εὔκολος καὶ συχνὴ τῆς γαμικῆς συζυγίας διάλυσις."

Ὁ ἔρως τῆς ἀληθείας, ὅς τις μὲ παρεκίνησε νὰ ἐκθέσω εἰλικρινῶς ταύτην τὴν ἀντίστασιν, ὁ αὐτὸς οὗτος μὲ ὑπαγορεύει καὶ νὰ προσθέσω σημειώσεις τινὰς, ἂν ὄχι διὰ νὰ τὴν διαλύσω, τοὐλάχιστον διὰ νὰ τὴν σαφηνίσω

ά. Θέλω σημειώσει, ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἀποδείξεις δὲν ἔχουσι μεγάλην δύναμιν ἐπὶ φυσικῶν θεωρημάτων· καὶ ὅτι μᾶλλον χρησιμεύουν εἰς τὸ νὰ δώσωσι λόγον τῶν ὑπαρχόντων πραγμάτων, παρὰ νὰ βεβαιώσωσι τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν ὡς ἀληθῆ. Τοιαύτη εἶναι ἡ εἰρημένη ἀπόδειξις τοῦ Λωκίου· ἀλλὰ καὶ ὠφέλιμος ἂν ἦναι εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος ἡ διαμονὴ τῆς ἑνώσεως τῶν συζύγων, δὲν συνάγεται ἐντεῦθεν, ὅτι εἶναι ὡρισμένη ἐκ φύσεως· ἄλλως δὲ πρέπει νὰ εἴπωμεν ὁμοίως, ὅτι ἡ φύσις συνέστησε καὶ τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, καὶ τὰς τέχνας καὶ τὸ ἐμπόριον, καὶ ὅσα ἄλλα νομίζει τις ὠφέλιμα εἰς τοὺς ἀνθρώπους.

β'. Ἀγνοῶ ποῦ ηὗρεν ὁ Λώκιος, ὅτι ἡ κοινωνία τοῦ θήλεος καὶ ἄῤῥενος τῶν σαρκοφάγων ζώων, εἶναι διαρκεστέρα τῆς τῶν χορτοφάγων, καὶ ὅτι ὑπ' ἀλλήλων βοηθούμενα, τρέφουσι τὰ τέκνα των. Ὁ κύων, ὁ αἴλουρος, ὁ λύκος, εἰς τὴν μετὰ τοῦ θήλεος συζυγίαν, δὲν εἶναι ἐπιμονώτερα τοῦ ἵππου, τοῦ κριοῦ, τοῦ ταύρου, καὶ τῶν ἄλλων φυτοφάγων τετραπόδων. Ἐξ ἐναντίας φαίνεται, ὅτι ἂν ἡ βοήθεια τοῦ ἄῤῥενος ἦτον ἀναγκαία πρὸς τὸ θῆλυ διὰ νὰ τρέφῃ τὰ τέκνα του, τοῦτο ἔπρεπε νὰ γίνεται μάλιστα εἰς τὰ χορτοφάγα ζῶα, τὰ ὁποῖα κατατρίβουσι πολὺν χρόνον εἰς τὴν βοσκὴν, καὶ καθ' ὅλην τὴν ὥραν ταύτην ἀναγκαίως ἡ μήτηρ παραμελεῖ τὰ τέκνα της· ἐν ᾧ ἡ ἄρκτος καὶ ἡ λύκαινα, κατατρώγουσα τὴν ἄγραν της εἰς μίαν στιγμὴν, ἔχει καιρὸν νὰ θηλάζῃ τοὺς σκύλακάς της, χωρὶς νὰ πεινᾷ.

Βεβαιοῖ τὸν λόγον μου ὁ ἀνάλογος ἀριθμὸς τῶν μαςῶν καὶ τῶν σκυλάκων, ἐκ τοῦ ὁποίου διακρίνονται τὰ σαρκοφάγα ἐκ τῶν καρποφάγων, ὡς εἴπομεν εἰς τὴν Σημ. 8. Ἐὰν δὲ τοῦτο γενικῶς ἀληθεύῃ, ἐπειδὴ ἡ γυνὴ ἔχουσα δύο μαςοὺς, γεννᾷ ἓν παιδίον ἀφ᾽ ἑκάςης συλλήψεως, ἰδοὺ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἰσχυρὸς λόγος εἰς τὸ νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει σαρκοφάγον· ὥςε διὰ νὰ συμπεράνωμεν τοῦ Λωκίου τὸ συμπέρασμα, πρέπει νὰ ἀναςρέψωμεν ἐξ ὁλοκλήρου τὸν συλλογισμόν του. Ἀσύςατος εἶναι ὁμοίως ἡ διάκρισις αὕτη, ἀναφερομένη καὶ εἰς τὰ πτηνά· διότι ποῖος δύναται νὰ καταπεισθῇ, ὅτι ἡ γαμικὴ συζυγία τῶν κοράκων καὶ γυπῶν εἶναι μονιμωτέρα τῆς τῶν τρυγόνων; Ἔχομεν δύο εἴδη πτηνῶν οἰκιακῶν, τὴν περιςερὰν καὶ τὴν νῆσσαν, ἐκ τῶν ὁποίων λαμβάνομεν ἐναντία παραδείγματα εἰς τὸ σύςημα τοῦ συγγραφέως τούτου. Ἡ μὲν περιςερὰ, καρποφάγον πτηνὸν, διαμένουσα εἰς τὴν συζυγίαν, συντρέφει τοὺς νεοσσούς της μετὰ τοῦ θήλεος· ἡ δὲ νῆσσα, παμφάγος ὄρνις, ἀπαρνεῖται καὶ τὴν σύζυγον καὶ τὰ νεόττια, καὶ δὲν συντρέχει κατ᾽ οὐδένα τρόπον εἰς τὴν τροφὴν αὐτῶν. Καὶ ὁ ἀλέκτωρ ὁμοίως δὲν ἐπιμελεῖται παντελῶς ὑπὲρ τῆς ἐπωαζούσης ἀλεκτορίδος, τρεφομένης οὐχ ἧττον καὶ αὐτῆς κατὰ σαρκοφάγον δίαιταν· ὥςε ἂν τὰ ἀρσενικὰ ἄλλου εἴδους ὀρνίθων συνασχολῶνται μετὰ τοῦ θήλεος εἰς τροφὴν τῶν νεοσσῶν, τοῦτο γίνεται οὕτως, διότι τὰ πτηνὰ, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ πετασθῶσιν, οὔτε νὰ λάβωσι τροφὴν γάλακτος ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτῶν, ἔχουσι περισσοτέραν χρείαν τῆς πατρικῆς ἐπιμελείας, παρὰ τὰ τετράποδα, εἰς τὰ ὁποῖα, τοὐλάχιςον μέχρι τινὸς ἐξαρκεῖ τὸ μητρικὸν γάλα.

γ΄. Ἀβέβαιον εἶναι πρὸς τούτοις καὶ τὸ πρᾶγμα ἐκεῖνο, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Λώκιος ὑποςηρίζει κυρίως τὸν συλλογισμόν του· ἐπειδὴ, διὰ νὰ μάθωμεν, ἂν, καθὼς ἐκεῖνος νομίζει, ἡ

γυνὴ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου συλλαμβάνῃ πάλιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖςον, πρὶν δυνηθῇ τὸ προγεννηθὲν παιδίον νὰ ζῇ ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, πρέπει νὰ λάβωμεν πεῖραν πραγμάτων, εἰς τὴν ὁποίαν οὔτε ὁ Λώκιος βέβαια ἐπεχείρησεν, οὔτ᾽ ἄλλος δύναται νὰ ἐπιχειρήσῃ. Ἡ ἀδιάκοπος συγκατοίκησις τοῦ ἀνδρὸς μετὰ τῆς γυναικὸς ἔχει ἀκόλουθον τὴν νέαν κυοφορίαν τόσον προσεχῶς, ὥςε εἶναι δύσκολον νὰ πιςεύσωμεν, ὅτι ἡ τυχαία συναπάντησις καὶ ἡ μόνη τῆς κράσεως ἀφορμὴ, δύναται νὰ ἐπιφέρῃ τοιαῦτα ἀποτελέσματα τόσον συχνὰ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου, ὅσον ἐπὶ τῆς γαμικῆς συζεύξεως. Αἱ συλλήψεις τῶν ἀγρίων εἶναι βραδύτεραι, ἀλλ᾽ ἡ τοιαύτη βραδύτης συντελεῖ ἴσως εἰς εὐρωςίαν τῶν παιδίων, καὶ ἀναπληροῦται ἄλλως ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ συλλαμβάνειν, ἥτις παρατείνεται καὶ διαρκεῖ εἰς τὰς γυναῖκας μέχρι πρεσβυτέρας ἡλικίας αὐτῶν, καθ᾽ ὅσον μετριώτερα τὴν φθείρουσιν ἐπὶ νεότητός των. Περὶ δὲ τῶν παιδίων, ἐκ πολλῶν λόγων πειθόμεθα, ὅτι αἱ δυνάμεις τῶν καὶ τὰ ὄργανά των ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου τελειοποιοῦνται βραδύτερον, παρ᾽ ὅσον ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ. Ἡ ἐξ ἀρχῆς ἀσθένεια, τὴν ὁποίαν διαδέχονται ἐκ τῶν γονέων, ἡ ἐπιμέλεια, καθ᾽ ἣν περιδέουσι καὶ ςενοχωροῦσι τὰ μέλη των, ἡ μαλακότης τῆς ἀνατροφῆς των, τὸ ξένον γάλα ἴσως ἀντὶ τοῦ μητρικοῦ, πάντα ταῦτα ἐμποδίζουσι καὶ βραδύνουσιν εἰς αὐτὰ τὰς πρώτας ἀναβάσεις τῆς φύσεως. Ἡ σπουδὴ πρὸς τούτοις, εἰς τὴν ὁποίαν ὑποχρεοῦνται, ἀναγκαζόμενα νὰ προσέχωσιν ἀδιακόπως εἰς ἄπειρα πράγματα, ἐν ᾧ δὲν γυμνάζουσι κατ᾽ οὐδένα τρόπον τὰς σωματικὰς δυνάμεις, ἀντιβαίνει μεγάλως εἰς τὴν αὔξησιν αὐτῶν· ἐν ᾧ ἂν ἐγύμναζον τὸ σῶμά των διὰ τῶν συχνῶν κινήσεων, τὰς ὁποίας ἀπαιτεῖ ἡ φύσις, ἀντὶ νὰ ἐπιφορτίζωσι καὶ νὰ καταβαρύνωσι μυριοτρόπως τὸν νοῦν αὐτῶν, εἶναι πιθανὸν, ὅτι πολὺ

πρωϊμώτερα ἤθελον λαμβάνειν δυνάμεις νὰ περιπατῶσι, νὰ ἐνεργῶσι καὶ νὰ προμηθεύωνται ἀφ᾽ ἑαυτῶν τὰς ἀνάγκας των.

δ΄. Ὁ Λώκιος τέλος πάντων τοῦτο μάλιςα ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ γέννησις ἑνὸς παιδίου εἶναι ἱκανὴ αἰτία νὰ προσκολλήσῃ τὸν ἄνδρα πρὸς τὴν γυναῖκά του, καὶ νὰ τὸν καταςήσῃ ςαθερὸν σύζυγόν της· δὲν ἀποδεικνύει ὅμως καὶ διὰ τί πρέπει νὰ διαμένῃ μετ᾽ αὐτῆς, πρὶν γεννηθῇ τὸ παιδίον, καθ᾽ ὅλους δηλαδὴ τοὺς ἐννέα μῆνας τῆς κυοφορίας της. Ἐὰν ἡ γυνὴ ἦναι ἀδιάφορος πρὸς τὸν ἄνδρα της ἐπὶ τῆς ἐννεαμηνίας ταύτης, οὐδὲ μένῃ κἂν εἰς αὐτὸν γνωριμίας λόγος, διὰ τί πρέπει νὰ τὴν βοηθῇ μετὰ τὴν γέννησιν; διὰ τί νὰ συντελέσῃ πρὸς ἀνατροφὴν παιδὸς, ἐν ᾧ δὲν γνωρίζει παντελῶς, ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ πατήρ του, καὶ οὔτ᾽ ἐςοχάσθη, οὔτε προεῖδέ ποτε τὴν γέννησιν αὐτοῦ; ὁ Λώκιος ὑπολαμβάνει τὸ ζητούμενον ὡς ἀποδεδειγμένον· ἐπειδὴ, δὲν πρόκειται νὰ μάθωμεν διὰ τί ὁ ἀνὴρ θέλει μένει προσκεκολλημένος εἰς τὴν γυναῖκα μετὰ τὴν γέννησιν, ἀλλὰ διὰ τί μετὰ τὴν σύλληψιν. Ὁ ἄνθρωπος, πληρωθείσης τῆς ἐπιθυμίας του, δὲν ἔχει χρείαν τοιᾶσδε γυναικὸς, οὔτε ἡ γυνὴ ἀνδρὸς τοιούτου. Ὁ ἀνὴρ οὔτε φροντίζει παντελῶς, οὔτ᾽ ἔχει ἴσως παραμικρὰν ἰδέαν τῶν παρακολουθημάτων τῆς συνουσίας του. Ἀναχωροῦσι λοιπὸν, ὁ μὲν εἰς τοῦτο, ἡ δὲ εἰς ἐκεῖνο τὸ μέρος, καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἐνθυμηθῶσι μετὰ παρέλευσιν ἐννέα μηνῶν, ὅτι ἐγνωρίσθησαν ἄλλοτε. Ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς μνήμης, καθ᾽ ἣν ὁ ἀνὴρ προτιμᾷ μίαν γυναῖκα εἰς ὁμιλίαν γενέσεως, ἀπαιτεῖ, καθὼς ἀπέδειξα εἰς τὸ κείμενον τοῦ λόγου, περισσοτέραν προκοπὴν καὶ διαφθορὰν τοῦ ἀνθρωπίνου νοὸς, παρ᾽ ὅσην δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ἐπὶ τῆς ζωώδους καταςάσεως, περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος. Δύναται λοιπὸν ἄλλη μὲν γυνὴ νὰ θεραπεύῃ τὰς νέας ὀρέξεις τοῦ ἀνδρὸς, καθὼς καὶ ἡ πρώτη, ἄλλος δὲ ἀνὴρ νὰ συνέλθῃ μετὰ τῆς αὐτῆς γυναικὸς, ἂν ὑποθέ-

σωμεν, ὅτι κινεῖται γυνὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπιθυμίας, ὅταν ἐγκυμονῇ· περὶ τοῦ ὁποίου ἀμφιβάλλω μετὰ λόγου· ὥςε ἂν ἐπὶ τῆς φυσικῆς καταςάσεως τῶν ἀνθρώπων δὲν αἰσθάνεται πλέον ἡ γυνὴ τὸ πάθος τοῦ ἔρωτος μετὰ τὴν σύλληψιν τοῦ παιδίου, τὸ ἐμπόδιον τῆς κοινωνίας τῶν συζύγων γίνεται πολλὰ ἰσχυρότερον· ἐπειδὴ τότε ἡ γυνὴ δὲν ἔχει χρείαν πλέον οὔτε τοῦ ἀνδρὸς, ἐξ οὗ συνέλαβεν, οὔτ᾽ ἄλλου τινός. Οὐδεὶς ἄρα ὑπάρχει λόγος εἰς τὸ νὰ ζητῇ ὁ ἀνὴρ τὴν αὐτὴν γυναῖκα, ἢ τὸν αὐτὸν ἄνδρα ἡ γυνή. Ὅθεν ὁ συλλογισμὸς τοῦ Λωκίου παντάπασιν ἀνατρέπεται, καὶ ὅλη ἡ διαλεκτικὴ δὲν ἐφύλαξε τὸν φιλόσοφον τοῦτον ἀπὸ τὸ σφάλμα, τὸ ὁποῖον ἔπαθεν ὁ Ὡβέσιος καὶ ἄλλοι τινές. Ἐπεχείρησαν νὰ ἐξηγήσωσι πρᾶγμα τοῦ φυσικοῦ βίου, καθ᾽ ὃν ἄνθρωποι ἔζων μεμονωμένοι, καὶ οὔτε τοιοῦτός τις ἄνθρωπος εἶχεν αἰτίαν νὰ συγκατοικῇ μετὰ τοιούτου τινὸς ἀνθρώπου, οὔτε ἴσως οἱ ἄνθρωποι νὰ συνδιατρίβωσι μετ᾽ ἀλλήλων, τὸ ὁποῖον εἶναι χειρότερον· δὲν ἐςοχάσθησαν ὅμως, ὅτι πρέπει νὰ μετατεθῶσιν ἐπέκεινα τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ὅπερ ἐςὶ νὰ φύγωσι μακρὰν ἀπ᾽ ἐκείνους τοὺς καιροὺς, ὅτε οἱ μὲν ἄνθρωποι ἔχουσι πάντοτε λόγον νὰ συγκατοικῶσιν, ὁ δὲ τοιοῦτος ἄνθρωπος ἔχει συχνάκις εὔλογον αἰτίαν νὰ συνδιατρίβῃ μετὰ τοιούτου ἀνδρὸς ἢ τοιαύτης γυναικός.

Σελ. 25. (Σημ. 13.) Δὲν θέλω νὰ εἰσχωρήσω εἰς τοὺς φιλοσοφικοὺς ςοχασμοὺς, ὅσους δύναταί τις νὰ ςοχασθῇ, ἐξετάζων κατὰ τί ὠφελεῖ καὶ βλάπτει ἡ σύςασις αὕτη τῶν γλωσσῶν. Δὲν συγχωρεῖται εἰς ἐμὲ νὰ πολεμήσω τὰς δημώδεις ἀπάτας, ἐν ᾧ καὶ ὁ λαὸς τῶν σοφῶν τόσον πολὺ τιμᾷ τὰς προλήψεις του, ὥςε δὲν ὑποφέρει παντελῶς τὰς νομιζομένας παραδοξολογίας μου. Παραχωρῶ λοιπὸν τὸν περὶ τούτου λόγον εἰς ἐκείνους, ὅσοι δὲν ἐκρίθησαν ὑπεύθυνοι, ὡς τολμήσαντες νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν ἀλήθειαν κατὰ τῆς γνώμης τοῦ ὄχλου.

»Πληρεςάτη ἤθελεν εἶσθαι ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρωπίνου »γένους, ἐὰν οἱ ἄνθρωποι, ἀποβάλλοντες τὴν ὀλεθριωτάτην »σύγχυσιν τῶν γλωσσῶν, ἐπετηδεύοντο νὰ ἑρμηνεύωσι κοινῶς »τὰς ἐννοίας των διὰ σημείων, κινήσεων καὶ σχημάτων. Σή-»μερον ὅμως, οὕτως ἔχουσι τὰ πράγματα, ὥςε τὰ νομιζόμενα »κτήνη εἶναι πολὺ εὐτυχέςερα τῶν ἀνθρώπων κατὰ τοῦτο· ἐπει-»δὴ τῷ ὄντι δηλοποιοῦσι τὰς ἐννοίας καὶ τοὺς λογισμούς των, »ἄνευ διερμηνευτοῦ, ἑτοιμότερα, ἴσως δὲ καὶ ἀκριβέςερα παρὰ »τοὺς ἀνθρώπους, ὅταν μάλιςα διαλέγωνται εἰς ξένην γλῶσσαν. »Is. Vossius de poëmat. cant. et viribus rythmi. p 66.

Σελ. 30. (Σημ. 14.) Ὁ Πλάτων, ἀποδεικνύων, πόσον αἱ ἰδέαι τῆς διακεκριμένης ποσότητος καὶ τῶν ἀναφορῶν αὐτῆς εἶναι ἀναγκαῖαι καὶ εἰς τὰς μικροτέρας τέχνας, ἐμπαίζει μετὰ λόγου τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ συγγραφεῖς, ὅσοι ἐπίςευον, ὅτι ὁ Παλαμήδης ἐπενόησε τοὺς ἀριθμοὺς ἐπὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ὡς ἐὰν, λέγει, δὲν ἔξευρεν ἕως τότε ὁ Ἀγαμέμνων, πόσους πόδας εἶχεν. Ἦτον ἀδύνατον τῷ ὄντι, ἡ κοινωνία καὶ αἱ τέχναι νὰ φθάσωσιν εἰς ἐκεῖνον τὸν βαθμὸν, ὅπου ἦσαν ἤδη προκεχωρημέναι ἐπὶ τῆς Τρωϊκῆς πολιορκίας, χωρὶς νὰ ἔχωσιν ἐν χρήσει οἱ ἄνθρωποι τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὸν ὑπολογισμόν. Ἀλλ' ὅτε ἡ γνῶσις τῶν ἀριθμῶν ἦτον ἀναγκαία πρὸ πολλῶν ἄλλων μαθημάτων, τοῦτο δὲν ἀποδεικνύει, ὅτι ἦτον εὔκολον νὰ τοὺς ἐπινοήσωσιν οἱ ἄνθρωποι. Ἀφ' οὗ γνωσθῶσιν ἅπαξ τὰ ὀνόματα τῶν ἀριθμῶν, εἶναι εὔκολον νὰ ἐξηγηθῇ ἡ σημασία των, καὶ νὰ καταληφθῶσιν αἱ ἰδέαι, αἱ διὰ τῶν ὀνομάτων τούτων παριςάμεναι· διὰ νὰ τὰ ἐπινοήσῃ τις ὅμως, ἔπρεπε, πρὶν συλλάβῃ τὰς ἰδέας ταύτας, νὰ ἐξοικειωθῇ, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτω, τὰς φιλοσοφικὰς μελέτας, καὶ νὰ μάθῃ νὰ θεωρῇ τὰ ὄντα κατὰ μόνην τὴν οὐσίαν αὐτῶν, ἄνευ τινὸς ἄλλης καταλήψεως· τοιαύτη κατὰ ἀφαίρεσιν θεωρία, δυσκολωτάτη καὶ μεταφυσικωτάτη οὖσα, καὶ μικροτάτην οἰκειότητα ἔχουσα μὲ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἦτον ἀναγκαία εἰς ἐφεύρεσιν τῶν ἀριθμῶν· διότι χωρὶς αὐτῆς οὔτε αἱ ἰδέαι ἐκεῖναι ἐδύναντο νὰ μετατεθῶσί ποτε ἀπ' ἄλλου εἰς ἄλλο εἶδος ἢ γένος, οὔτε οἱ ἀριθμοὶ νὰ γένωσι καθολικοί. Ὁ ἄγριος ἄνθρωπος ἐδύνατο νὰ θεωρῇ χωριςὰ τὴν δεξιὰν κνήμην του καὶ τὴν ἀριςερὰν, ἢ νὰ τὰς βλέπῃ συνάμα κατ' ἔννοιαν

ἀχωρίςου ζεύγους χωρὶς νὰ ςοχασθῇ ποτε, ὅτι εἶχε δύο κνήμας· ἐπειδὴ ἄλλη τις ἐςὶν ἡ παραςατικὴ ἰδέα, καθ' ἣν εἰκονίζεταί τι ὑποκείμενον εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν, καὶ ἄλλη ἡ ἀριθμητικὴ, καθ' ἣν ἀφορίζεται καὶ διακρίνεται. Ἔτι μᾶλλον δὲν ἐδύνατο πρὸς τούτοις νὰ ἀριθμήσῃ μέχρι τῶν πέντε· καὶ μ' ὅλον ὅτι, προσαρμόζων τὰς χεῖράς του πρὸς ἀλλήλας, ἐδύνατο νὰ παρατηρήσῃ, ὅτι οἱ δάκτυλοί του συμπίπτουσιν ἀκριβῶς, δὲν ἤθελεν ὅμως ςοχασθῇ τὴν ἀριθμητικὴν αὐτῶν ἰσότητα· δὲν ἐγνώριζε περισσότερον τὸν ἀριθμὸν τῶν δακτύλων του παρὰ τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς του· καὶ ἄν τις ἐδίδασκεν αὐτὸν τί ἐςιν ἀριθμὸς, ἔπειτα ἔλεγε πρὸς αὐτὸν, ὅτι τόσους εἶχε δακτύλους εἰς τοὺς πόδας, ὅσους εἰς τὰς χεῖράς του, ἤθελεν ἴσως καταπλαγῇ, παραβαλὼν αὐτοὺς, καὶ εὑρὼν ὅτι τοῦτο ἀληθεύει.

Σελ. 34. (Σημ. 15.) Ἡ πρὸς ἑαυτοὺς ἀγάπη, καὶ ἡ φιλαυτία εἶναι δύο πάθη διαφορώτατα κατά τε τὴν φύσιν καὶ κατὰ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν· ἡ πρὸς ἑαυτοὺς ἀγάπη εἶναι φυσικὸν αἴσθημα, διεγεῖρον πᾶν ζῶον εἰς διαφύλαξιν ἑαυτοῦ· αἴσθημα, τὸ ὁποῖον εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅταν διοικῆται διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τῆς εὐσπλαγχνίας, γεννᾷ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν ἀρετήν. Ἡ δὲ φιλαυτία εἶναι πάθος σχετικὸν, ἐπείσακτον, γέννημα τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, τὸ ὁποῖον παρακινεῖ ἕκαςον νὰ προτιμᾷ ἑαυτὸν ὑπὲρ πάντα ἄλλον, ἐμπνέει εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὅλα τὰ κακὰ, ὅσα πράττουσι πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἔςιν ἡ ἀληθινὴ πηγὴ τῆς τιμῆς.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, λέγω ὅτι ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ἡμῶν καταςάσεως, ἐπὶ τοῦ κυρίως φυσικοῦ βίου, ἡ φιλαυτία δὲν ὑπάρχει. Ἐπειδὴ τότε ἕκαςος ὑπολαμβάνει ἑαυτὸν ὡς μόνον θεωρὸν αὐτοῦ, ὡς μόνον ἐν τῷ κόσμῳ φροντίζοντα ὑπὲρ τῶν αὐτῷ συμφερόντων, ὡς μόνον ἐξεταςὴν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀρετῆς, εἶναι ἀδύνατον νὰ κυριεύσῃ τὴν ψυχὴν τὸ τοιοῦτον πάθος, τὸ ὁποῖον λαμβάνει ἀρχὴν ἐκ συγκρίσεων, εἰς τὰς ὁποίας δὲν φθάνει ὁ νοῦς του. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τοιοῦτος ἄνθρωπος οὔτε μῖσος δύναται νὰ ἔχῃ, οὔτ' ἐπιθυμίαν ἐκδικήσεως, πάθη προερχόμενα ἐξ ὑπολήψεως βλάβης, καὶ ζημίας γενομένης πρὸς αὐτόν· καὶ ἐπειδὴ ἡ καταφρόνησις ἢ ἡ μελέτη τῆς βλάβης νομίζεται βλάβη, καὶ ὄχι ἡ βλάβη αὐτὴ, ἄνθρωποι, ὁποῖοι δὲν

ἐξεύρουσιν οὔτε νὰ ἐκτιμῶνται, οὔτε νὰ συγκρίνωνται, ἐνδέχεται μὲν νὰ ἐπιβάλλωσι πολλάκις βίαν πρὸς ἀλλήλους, ὅταν εὑρίσκωσιν ἐκ τούτων ὠφέλειάν τινα, οὐδέποτε ὅμως καὶ νὰ βλάπτωνται ὑπ᾽ ἀλλήλων. Ἐν ἑνὶ λόγῳ, ἐπειδὴ ἕκαςος βλέπει τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὡς ἤθελεν ἰδεῖ καὶ ἄλλα ζῶα, δύναται νὰ ἁρπάσῃ τοῦ ἀσθενεςέρου τὴν τροφὴν, ἢ ν᾽ ἀφήσῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ εἰς τὸν ἰσχυρότερον, νομίζων τὰς τοιαύτας ἁρπαγὰς ὡς φυσικὰ πράγματα, ἄνευ τινὸς προπετείας ἢ ἰσχυρογνώμονος θυμοῦ, ἀλλὰ μετὰ χαρᾶς ἢ λύπης κατὰ τὴν καλὴν ἢ κακὴν ἔκβασιν.

Σελ. 55. (Σημ. 16.) Παραδοξότατον εἶναι τῇ ἀληθείᾳ, ὅτι καταγινόμενοι πρὸ τοσούτου χρόνου οἱ Εὐρωπαῖοι, νὰ κατασήσωσι τοὺς ἀγρίους πολλῶν μερῶν εἰς τὸν Εὐρωπαϊκὸν βίον, κανένα μέχρι τοῦδε νὰ κερδήσωσι δὲν ἐδυνήθησαν, οὔτε διὰ μέσου τοῦ χριςιανισμοῦ. Οἱ ἡμέτεροι ἀπόςολοι βαπτίζουσι μὲν πολλάκις ἐξ αὐτῶν χριςιανοὺς, δὲν τοὺς μεταῤῥυθμίζουσιν ὅμως καὶ εἰς ἦθος πεπολιτευμένον. Ἡ πρὸς τὰ ἤθη καὶ τὸν βίον τῶν Εὐρωπαίων ἀποςροφή των εἶναι πάντη ἀνίκητος. Ἐὰν ἡ ἀθλιότης τῶν ἀγρίων τούτων ἦναι τοσαύτη, ὅση νομίζεται, τί ἄρα ἀκατάληπτον συμβεβηκὸς διέφθειρε τόσον τὴν κρίσιν τοῦ νοός των, ὥςε ν᾽ ἀποφεύγωσιν ἐπιμόνως τὸν πολιτικὸν βίον, καὶ νὰ μὴ ςέργωσι νὰ ζῶσι μεθ᾽ ἡμῶν εὐτυχεῖς, ἐν ᾧ ἐκ τοῦ ἐναντίου ἀναγινώσκομεν εἰς πολλὰ μέρη τῆς ἱςορίας, ὅτι Γάλλοι καὶ ἄλλοι Εὐρωπαῖοι, ἐκ προαιρέσεως καταφυγόντες εἰς ἐκεῖνα τὰ ἔθνη, διέμειναν ἐκεῖ μέχρι ζωῆς, μὴ θέλοντες πλέον νὰ ἐπιςρέψωσιν ἐξ ἐκείνου τοῦ παραδόξου βίου, καὶ ὅτι τινὲς τῶν φρονίμων ἀποςόλων ἐπεπόθησαν καὶ αὐτοὶ μετὰ ἀγαπήσεως τὰς γαληνίους ἐκείνας καὶ ἀθώας ἡμέρας τῆς ἐκεῖ διατριβῆς των, ἐπιθυμοῦντες νὰ συζήσωσι μ᾽ ἐκείνους τοὺς λαοὺς τοὺς τόσον καταφρονουμένους; Ἐάν τις εἰς τοῦτο μ᾽ ἀποκριθῇ, ὅτι ἀμαθεῖς ὄντες, δὲν δύνανται νὰ κρίνωσιν ὑγιῶς, ὁποῖος τίς ἐςιν ὁ βίος αὐτῶν ὡς πρὸς τὸν ἡμέτερον, ἐγὼ πάλιν ἐπιφέρω, ὅτι ἡ τιμὴ τῆς εὐδαιμονίας δὲν εἶναι ἔργον τοῦ λογικοῦ νοὸς, ὅσον τῆς αἰσθήσεως. Καὶ ἄλλως δὲ ἡ ἀπόκρισις αὕτη ἀντιςρέφεται ἰσχυροτέρα κατὰ τῶν πεπολιτευμένων ἡμῶν. Διότι περισσότερον ἀπέχουσιν αἱ ἡμέτεραι ἰδέαι

ἀπὸ τὴν διάθεσιν του νοὸς, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ἔχῃ τις, διὰ νὰ κρίνῃ τί αἰσθάνονται οἱ ἄγριοι, ζῶντες κατὰ τὸν οἰκεῖον βίον, παρ᾽ ὅσον ἀπέχουσιν αἱ ἰδέαι τῶν ἀγρίων ἀπὸ τὰς γνώσεις ἐκείνας, διὰ τῶν ὁποίων ἐδύναντο νὰ ἐννοήσωσι τὴν ἡμετέραν ζωήν. Τῷ ὄντι μὲ ὀλίγας παρατηρήσεις εἶναι εὔκολον εἰς ἐκείνους νὰ μάθωσιν, ὅτι ὅλοι οἱ ἀγῶνες ἡμῶν ἀποτείνονται εἰς ἀπόλαυσιν δύο μόνων πραγμάτων, ἀνέσεως, καὶ τιμῆς· ἡμεῖς δὲ, πῶς νὰ φαντασθῶμεν ὁποίαν ὁ ἄγριος ἡδονὴν αἰσθάνεται, ὅταν ἢ διατρίβῃ μόνος εἰς τὰ δάση, ἢ ἁλιεύῃ, ἢ φυσᾷ τὸν ἄτεχνον αὐλόν του, χωρὶς ποτὲ νὰ ἐκφέρῃ μηδένα τόνον μελῳδικὸν, καὶ χωρὶς νὰ φροντίζῃ νὰ τὸν μάθῃ;

Πολλάκις μετεκόμισαν ἀγρίους εἰς τὸ Λονδῖνον, εἰς τοὺς Παρισίους, καὶ εἰς ἄλλας πόλεις, καὶ ἐφιλοτιμήθησαν νὰ δείξωσι πρὸς αὐτοὺς τὴν πολυτέλειαν καὶ τὰ πλούτη τῆς Εὐρώπης, καὶ ὅλας τὰς ὠφελιμωτέρας καὶ περιεργοτέρας τῶν τεχνῶν· ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν τοὺς ἐκίνησαν εἰς ἄλλο τι, πλὴν εἰς θάμβος ἀνόητον καὶ μωρὸν, ἄνευ τινὸς ἐπιθυμίας. Ἐκ τῆς ἱςορίας ἑνός τινος ἀρχηγοῦ *ἀρκτώων Ἀμερικανῶν, τὸν ὁποῖον μετεκόμισαν εἰς τὴν αὐλὴν τῆς *Ἀγγλίας, ἐνθυμοῦμαι καὶ τοῦτο, ὅτι ἔδειξαν πρὸς αὐτὸν ἄπειρα πράγματα, διὰ νὰ μάθωσι τί θέλει νὰ λάβῃ δῶρον, καὶ δὲν ἐφάνη, ὅτι ἀρέσκεται εἰς οὐδέν. Τὰ καθ᾽ ἡμᾶς ὅπλα ἐνομίζοντο εἰς αὐτὸν βαρέα καὶ δυσμεταχείριςα, τὰ Εὐρωπαϊκὰ σανδάλια ἐτραυμάτιζον τοὺς πόδας του, τὰ ἐνδύματα τὸν ἐςενοχώρουν, ἀπέρριπτεν ὅλα τὰ πράγματα, καὶ τέλος πάντων παρετήρησαν, ὅτι λαβὼν μάλλινόν τι περιβόλαιον, καὶ περικαλύψας τοὺς ὤμους αὐτοῦ, ἀπέδειξέ τινα ἡδονήν. Ὁμολογεῖς τοὐλάχιςον, εἶπον εὐθὺς πρὸς αὐτὸν, ὅτι τὸ ἔνδυμα τοῦτο εἶναι ὠφέλιμον· ναὶ, ἀπεκρίθη· μὲ φαίνεται σχεδὸν τόσον καλὸν, ὅσον τὸ δέρμα τοῦ ζώου. Ἀλλὰ καὶ τοῦτον τὸν λόγον δὲν ἤθελεν εἰπεῖ, ἂν τὰ εἶχε φορεμένα εἰς τὴν βροχὴν καὶ τὰ δύο.

Ἴσως δὲ μὲ εἴπῃ τις, ὅτι τοῦτο συμβαίνει ἐκ τῆς συνηθείας· ἡ ὁποία, ἐπειδὴ προσκολλᾷ πάντα ἄνθρωπον εἰς τὸν οἰκεῖον ἐξ ἀρχῆς βίον, ἐμποδίζει καὶ τοὺς ἀγρίους νὰ αἰσθανθῶσι τοῦ ἡμετέρου τὰ καλά. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦτον τὸν λόγον, παραδοξότατον πρέπει νὰ φανῇ τοὐλάχιςον, ὅτι ἡ συνήθεια εἶναι ἰσχυ-

ροτέρα εἰς τὸ νὰ κρατῇ προσκεκολλημένους τοὺς ἀγρίους εἰς τὴν δυστυχίαν αὐτῶν, παρὰ τοὺς Εὐρωπαίους εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῆς εὐτυχίας των. Ἀλλὰ διὰ νὰ δώσω ἀναντίῤῥητον ἀπόκρισιν εἰς τὴν ἀντίςασιν ταύτην, δὲν ἀναφέρω τοὺς νεανίσκους τῶν ἀγρίων, ὅσους ματαίως ἠνάγκασαν νὰ πολιτευθῶσι· σιωπῶ τοὺς Γροελλανδοὺς καὶ Ἰσλανδοὺς, ὅσους ἐπεχείρησαν νὰ ἀναθρέψωσι, καὶ νὰ παιδαγωγήσωσιν εἰς τὴν Δανίαν, οἱ ὁποῖοι διὰ τὴν θλίψιν καὶ ἀδημονίαν αὐτῶν ἀπέθανον, οἱ μὲν φθειρόμενοι ἀπὸ τὴν μαλακότητα τοῦ βίου, οἱ δὲ πνιγόμενοι εἰς τὴν θάλασσαν, ὅπου ἐῤῥίπτοντο διὰ νὰ ἐπιςρέψωσιν εἰς τοὺς τόπους των κολυμβῶντες· τοῦτο δὲ μόνον ἐπιφέρω, ὡς ἀποδεδειγμένον κάλλιςα, καὶ ἂς τὸ ἐξετάσωσιν οἱ θαυμάζοντες τὴν ἀςυνομίαν τῶν Εὐρωπαίων.

» Κατ' οὐδένα τρόπον δὲν ἐδυνήθησαν οἱ Ἀπόςολοι τῶν » Ὀλλανδῶν εἰς τὸ Ἀκρωτήριον τῆς Χρηςῆς Ἐλπίδος νὰ λάβωσι προσήλυτον κανένα Ὀττεντότην. Οὐανδῆρος Στέλος, ὁ » διοικητὴς τοῦ Ἀκρωτηρίου, ἀνέθρεψεν ἕνα ἐκ παιδικῆς ἡλικίας, » κατὰ τὰ χριςιανικὰ δόγματα, καὶ κατὰ τὴν πρακτικὴν ἀγωγὴν τῶν Εὐρωπαίων. Τὸν ἔνδυσαν πλουσίως, τὸν ἐδίδαξαν » πολλὰς γλώσσας, καὶ ἡ προκοπή του ἀπεδείχθη ἀνάλογος μὲ » τὴν περὶ αὐτῆς ἐπιμέλειαν. Ὁ Οὐανδῆρος ἐλπίζων μεγάλα » ἐκ τοῦ νοός του, ἔςειλεν αὐτὸν εἰς τὰς Ἰνδίας μετά τινος γενικοῦ ἐπιςάτου (commissaire), ὅς τις μετεχειρίσθη ὠφελίμως τὸν Ὀττεντότην εἰς τὰ πράγματα τῆς ἑταιρείας. Ἐπιςρέψας δὲ εἰς τὸ Ἀκρωτήριον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐπιςάτου, καὶ καὶ ἐλθὼν μετ' ὀλίγας ἡμέρας εἰς ἐπίσκεψιν τινῶν » Ὀττεντότων, συγγενῶν αὐτοῦ, ἐνέκρινε νὰ γυμνωθῇ τὴν Εὐρωπαϊκὴν ἐνδυμασίαν, καὶ νὰ φορέσῃ δέρμα προβάτου. Ἐπέςρεψε λοιπὸν εἰς τὸ Φρούριον, ἐνδεδυμένος τὴν μηλωτὴν, καὶ » ἐπιφέρων τὰ παλαιὰ ἐνδύματα περιδεδεμένα, ἀπέδωκεν αὐτὰ » πρὸς τὸν διοικητὴν, λέγων, Κύριε! ἰδοὺ ἀποδύομαι διὰ παντὸς τὸν μεγαλοπρεπῆ τοῦτον σχηματισμὸν, καὶ ἀπαρνοῦμαι » δι' ὅλης τῆς ζωῆς μου τὰ χριςιανικὰ δόγματα. Ἡ γνώμη μου » εἶναι νὰ ζήσω καὶ ν' ἀποθάνω εἰς τὴν θρησκείαν καὶ εἰς τὰ » ἔθιμα τῶν προγόνων μου. Ταύτην δὲ μόνην τὴν χάριν σὲ ζητῶ, νὰ μ' ἀφήσῃς τὸ περιδέραιον τοῦτο καὶ τὴν μάχαιράν μου. » Θέλω τὰ φυλάξει διὰ τὴν ἀγάπην σου. Ταῦτα εἰπὼν δὲν

» ἐπρόσμεινε τὴν ἀπόκρισιν τοῦ Οὐανδήρου, ἀλλ' ἔφυγεν εὐθὺς, » καὶ δὲν ἐφάνη πλέον εἰς τὸ Ἀκρωτήριον. Ἱςορ. τῶν Περι» ηγήσ. Τόμ. 5. Σελ. 175.

Σελ. 62. (Σημ. 17.) Ἐπὶ τοιαύτης ἀταξίας, ἤθελεν εἰπεῖ τις ἐκ τοῦ ἐναντίου, οἱ ἄνθρωποι, ἀντὶ νὰ κατασφάζωνται ὑπ' ἀλλήλων, ἤθελον διασκορπισθῆ, ἂν δὲν εὕρισκον ὅρια ἐμποδίζοντα τὴν διασκόρπισιν αὐτῶν. Ἀλλὰ τὰ ὅρια ταῦτα ἤθελον εἶσθαι τὰ ὅρια τοῦ κόσμου, καὶ ἂν ςοχασθῇ τις τὸν ὑπερβολικὸν πληθυσμὸν τῶν ἀνθρώπων, τὸν ὁποῖον ἐπιφέρει ὁ φυσικὸς βίος, θέλει ἰδεῖ, ὅτι ἡ γῆ ἐπὶ τῆς φυσικῆς ταύτης καταςάσεως, ἤθελε μετ' ὀλίγον σκεπασθῆ ἀπὸ ἀνθρώπους, ἀναγκαζομένους διὰ τοῦτο νὰ συζῶσι. Πρὸς τούτοις, ἤθελον διασκορπισθῆ, ἂν τὸ κακὸν ἦτον ῥαγδαῖον καὶ ὀξύτατον, γενόμενον ἐν τῷ μεταξὺ δύο ἡμερῶν· ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι ἐγεννῶντο ὑπὸ τὸν ζυγὸν, ἦσαν συνειθισμένοι νὰ τὸν ὑποφέρωσιν, ὅταν ᾐσθάνθησαν τὸ βάρος του, καὶ ἦσαν ἱκανοὶ νὰ προσμένωσι τὴν εὐκαιρίαν τοῦ νὰ τὸν ἀποτινάξωσι. Τέλος πάντων συνειθισμένοι πλέον εἰς πολλὴν εὐπάθειαν, ἠναγκάζοντο νὰ συζῶσιν ὁμοθυμαδὸν, καὶ ἡ διασκόρπισις δὲν ἦτον εὔκολος πλέον, καθὼς ἐπὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων, ὁπότε οὐδεὶς εἶχε χρείαν ἄλλου, πλὴν ἑαυτοῦ, καὶ ἐφέρετο ἕκαςος κατὰ τὴν γνώμην του, χωρὶς νὰ προσμένῃ τὴν συγκατάθεσιν ἄλλου.

Σελ. 65. (Σημ. 18.) Ὁ ἀρχιςράτηγος de V*** διηγεῖτο, ὅτι ἐπί τινος ἐκςρατείας του, ἐπειδὴ τὸ ςρατόπεδον ἐπείνα καὶ ἐγόγγυζε διὰ τὰς ὑπερβολικὰς πονηρίας ἑνός τινος ἐργολάβου τροφοδοσίας, ἐξήλεγξεν αὐτὸν παῤῥησίᾳ, ἐπαπειλῶν, ὅτι θέλει τὸν κρεμάσει. Τοιαύτη ἀπειλὴ, ἀπεκρίθη θρασέως ὁ πονηρὸς, εἰς ἐμὲ δὲν ἀνήκει, καὶ μάθε, ὅτι ἄνθρωπος ἑκατὸν χιλιάδων σκούδων ποτὲ δὲν κρεμάζεται. Πῶς ἔγεινε τοῦτο ἀγνοῶ, ἔλεγεν ἐν ἁπλότητι ὁ ἀρχιςράτηγος, πλὴν τῷ ὄντι δὲν ἐκρεμάσθη, ἂν καὶ ἄξιος ἑκατοντάκις τοιαύτης ποινῆς.

Σελ. 81. (Σημ. 19) Ἂν ἦτον δυνατὸν νὰ εἰσαχθῇ πραγματικῶς εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν ἡ ἀκριβεςάτη αὕτη ἰσότης, ἤθελεν ἐναντιωθῆ πρὸς αὐτὴν ἡ διανεμητικὴ δικαιοσύνη. Ἐπειδὴ πάντες οἱ πολῖται χρεωςοῦσι νὰ συνδράμωσιν εἰς τὸ κοινὸν ὄφελος κατ' ἀναλογίαν τῆς ἀρετῆς καὶ δυνάμεώς των,

πρέπει λοιπὸν νὰ διακρίνωνται καὶ αὐτοὶ, καὶ νὰ τιμῶνται κατ᾿ ἀναλογίαν τῆς συνδρομῆς των. Κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην πρέπει νὰ ἐξηγήσωμεν ἐκεῖνο τὸ χωρίον τοῦ Ἰσοκράτους, ὅπου ἐγκωμιάζει τοὺς ἀρχαίους τῶν Ἀθηναίων, ὡς διακρίνοντας καλῶς, ὁποία ἰσονομία ἦτον ὠφελιμωτέρα, ἡ διανέμουσα τὰς αὐτὰς ὠφελείας καὶ τιμὰς εἰς ὅλους τοὺς πολίτας ἀδιαφόρως, ἢ ἡ ἀμείβουσα τοὺς ἀνθρώπους κατὰ τὴν ἑκάςου ἀρετήν. Ἐκεῖνοι οἱ θαυμάσιοι ἄνδρες, λέγει ὁ ῥήτωρ, ἀποβάλλοντες τὴν ἄδικον ἰσότητα, τὴν μὴ διακρίνουσαν τοὺς καλοὺς ἀπὸ τοὺς κακοὺς, ἀπεδέχθησαν ἑκουσίως τὴν βραβεύουσαν καὶ τιμωροῦσαν ἕκαςον κατ᾿ ἀξίαν. Ἀλλ᾿ ἐν πρώτοις δὲν ὑπῆρξε ποτὲ πολιτικὴ κοινωνία τόσον διεφθαρμένη, ὅπου δὲν ἐγίνετο διάκρισις καλῶν καὶ κακῶν· ἐπὶ δὲ τῶν ἠθικῶν πραγμάτων, ὅπου ὁ νόμος δὲν δύναται νὰ προσδιορίσῃ μέτρον ἀκριβέςατον, διὰ νὰ τὸ μεταχειρισθῇ ὁ ἄρχων ὡς κανόνα, καλῶς ποιοῦσα ἡ πολιτικὴ κοινωνία, διὰ νὰ μὴ ἀφήσῃ τὸν ἄρχοντα νὰ κρίνῃ ὅπως θέλει περὶ τῆς ἀνηκούσης μοίρας ἢ τάξεως εἰς ἕκαςον τῶν πολιτῶν, ἀπηγόρευσεν εἰς αὐτὸν τὴν κρίσιν τῶν προσώπων, καὶ κατέςησεν αὐτὸν ἐξεταςὴν μόνων τῶν πράξεων. Τὰ καθαρώτατα ἤθη τῶν παλαιῶν Ῥωμαίων ἐδύναντο νὰ ὑποφέρωσι τιμητάς· εἰς ἡμᾶς ὅμως τοιαῦτα κριτήρια δὲν ἁρμόζουσιν· ἐπειδὴ εὐθὺς ἤθελον ἀνατρέψειν τὸ πᾶν. Ἡ δημόσιος ὑπόληψις καὶ κρίσις πρέπει νὰ διακρίνῃ τοὺς καλοὺς καὶ κακούς. Ὁ μὲν ἄρχων δικάζει τὸ ἀναντίῤῥητον δίκαιον· ὁ δὲ λαὸς εἶναι ὁ ἀληθινὸς κριτὴς τῶν ἠθῶν, κριτὴς ἀδέκαςος, καὶ σοφὸς μάλιςα κατὰ τοῦτο· ὅς τις ἐνίοτε μὲν ἀπατᾶται, οὐδέποτε ὅμως διαφθείρεται. Ἡ ἀνήκουσα λοιπὸν τιμὴ εἰς ἕνα ἕκαςον πολίτην δὲν πρέπει νὰ προσδιορίζεται κατὰ τὰ προσωπικὰ προτερήματα· ἐπειδὴ τότε ὁ ἄρχων, ἐλευθέρως σχεδὸν προσαρμόζει τὸν νόμον ὅπου θέλει· ἀλλὰ κατὰ τὰς γενομένας παρ᾿ ἑκάςου πραγματικὰς εἰς τὴν πόλιν ὠφελείας· αἱ ὁποῖαι ἐπιδέχονται ἀκριβεςέραν ἐκτίμησιν.

ΤΕΛΟΣ.